

**T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

SINIR AŞAN SULAR VE TÜRKİYE

Hakan CİRİT

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Fazıl Hüsnü ERDEM**

**DİYARBAKIR
2007**

ÖZET

20.Yüzyılın başlarından itibaren sınır aşan suların paylaşımı ve kullanımı konusu,ülkeler arasında sorun olmaya başlamış ve sorunun çözümü konusunda çeşitli doktrin ve görüşler ortaya atılmıştır.Uluslararası su hukukunun çözmek zorunda olduğu problem sahalarının başında,devletlerin uluslararası akarsulardan endüstriyel,enerji ve tarımsal amaçlı faydalanma hakkının tespiti ile bu faydalanma hakkının diğer kullanıcı devlet veya devletlere vereceği zararın önlenmesi;dolayısıyla faydalanma hakkının sınırının tespit edilmesi gelmektedir.Faydalanma hakkının dayanağının ülke egemenliği olduğu konusu,uluslararası hukukta genel kabul görmüş bir esas olmasına rağmen,bu hakkın sınırlarının tespit konusu halihazırda kesin ve net olarak çözümlenememiştir.

Türkiye,İrak ve Suriye arasındaki Fırat,Dicle ve Asi sularının kullanımı ile ilgili su sorunu,Türkiye'nin Fırat ve Dicle sularında,kendi kalkınmasına yönelik faydalanma eylemlerine girişmesi sonucu başlamış,her üç ülke arasındaki güvensizlik ve Suriye ve Irak'ın gelecekteki su ihtiyaçlarını da garanti altına almaya yönelik aşırı su talepleri nedeniyle bu güne kadar çözüme kavuşturulamamıştır.

Suriye ve Irak,suyu matematiksel olarak paylaşımını istemekte,Türkiye'nin müktesep haklarını gasp ettiğini,Türkiye'nin suyu silah olarak kullanmak istediğini belirtmekte ve sorunu siyasi boyuta taşımakta,su sorununu "Arap Sorunu" haline getirmeye çalışmaktadır.

Türkiye ise sorunu teknik bir konu olarak görmekte,suyun matematiksel değil hakça,adil ve makul bir paylaşımını istemektedir.Sorunu üç ülkenin çözebileceğini belirtmekte,Üç Aşamalı Çözüm Planı ve Barış Suyu Projesi gibi çözüm önerileri ortaya koymaktadır.

Ortadoğu'nun istikrarsızlık üreten yapısı içinde,diğer sorunlarla birlikte su sorununun birleşik bir krize dönüşebileceği,dolayısıyla Türkiye için potansiyel bir risk taşıdığı göz önünde tutulmalıdır.

Stratejik ve güvenlik boyutunda olan su sorununu Türkiye kendi menfaatleri doğrultusunda çözecek bir politika izlemek durumundadır.

ABSTRACT

Since the beginning of the 20th century, the subject of sharing and using the rivers that are passing through the borders of several countries has been a problem between those countries and various opinions and doctrines about the solution of this subject have been suggested. One of the stages that international Waterway Laws must provide solutions is the provision of rights for the use of rivers for industrial, power and agricultural purposes. The description of these rights will definitely avoid or minimize the damage for the neighbor countries on the same coastal line. However, the descriptions of these rights have not been clarified yet, even though these rights are mostly obtained by the dominant country of all neighbor countries.

The conflict between Turkey, Syria and Iraq about rivers Firat, Dicle and Asi have not been solved because of each countries' development investments in their lands and because of Turkey's negative attitude for guaranteeing both Syria's and Iraq's overloaded water demands.

Syria and Iraq want to share the water mathematically. They clarify that Turkey has usurped the acquired rights, has wanted to use the water as a weapon and because of all this matters they carry the subject to a political dimension and regard the problem as an "Arabic Problem".

Turkey considers the problem as a technical problem and wants the rational, reasonable and fair sharing of the water. Turkey clarifies that the water problem can be solved between these three countries and produces several solution proposals like the Three Phased Solution Plan and Peace Water Project.

The conflict of water might turn into a crisis and a chaos with the other problems in the Middle East where always instability is produced. Therefore the potential risk of this problem can never be ignored.

Turkey must solve the water conflict - in fact a strategic and a security problem - by following right politics towards its own benefits.

ÖNSÖZ

Su tüm canlılar için yaşamsal bir kaynak olmanın yanı sıra, sağladığı imkanlarla da uygarlığın gelişimine katkıda bulunmuştur. İnsanlar tarihin başlangıcından bu yana su ile ilgilenmişler, suyun özelliğini tanımaya, yönetmek için yasalar çıkarmaya ve ondan hem korunmaya hem de yararlanmaya çalışmışlardır. Suyu kontrolleri altında tutabilen ve ondan yararlanabilen toplumlar diğerlerine nazaran daha çabuk gelişmişlerdir. Bu yüzden medeniyetler daima akarsular kenarında kurulmuştur. Mısır ve Mezopotamya buna en güzel örnektir.

Ancak toplumlar akarsuların tamamını her zaman için kontrol altında tutma imkanına sahip olamamışlardır. Doğal bakımdan bir akarsu, kaynağından sona erdiği noktaya kadar, yatağı ve kolları ile bir bütündür. Devletlerin, dolayısıyla sınırların ortaya çıkmasıyla bu fiziki bütünlük suni bir şekilde bölünmüş ve aynı akarsuyun farklı kesimleri farklı devletlerin egemenlik alanlarında kalmıştır. Devletlerin sınırları içinde kalan akarsu kesimlerinden, endüstriyel, enerji ve sulama amaçlı faydalanma eylemlerine başlaması, aynı akarsuyu kullanan diğer devletleri etkilemiş ve uyuşmazlıklar meydana gelmiştir.

Suyun kalitesinin bozulması, artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmesi ve bölgesel olarak dengesiz dağılımı nedeniyle stratejik bir doğal kaynak ve yeni bir güç olma yolunda hızla ilerlemesi önemini daha çok artırmış, devletler arasında uyuşmazlıkların büyümesine neden olmuştur. Bu aşamada uluslararası hukuk devreye girerek uyuşmazlıklara çözüm bulmaya çalışmıştır. Uluslararası hukuk şu iki soruya cevap aramıştır; birden çok devlet tarafından kullanılan sulardan devletlerin faydalanma haklarının sınırları nedir? Faydalanma hakkının sonucu aşağıdaki kıyıdaşa verilecek zararın derecesi nedir? Uluslararası hukuk alanında yapılan bir çok çalışmaya ve BM'nin 1997 yılında kabul ettiği "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşme"ye rağmen, faydalanma hakkının sınırları ve aşağı kıyıdaş devlete verilecek zararın derecesi konularında genel kabul görmüş kurallar mevcut değildir.

Bu gelişmeler Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Son yıllarda ekonomik ve sosyal gelişmesini belirli bir düzeye getirmek için sınır aşan sularından faydalanma yönünde yoğun bir çaba içine giren Türkiye, bir çok projeyi uygulama alanına

koymuştur. Bu projeler, komşu devletlerle bir takım uyuşmazlıkların doğmasına neden olmuş, bunların bir kısmı antlaşmalar ve hukuksal düzenlemelerle çözüme kavuşturulurken, özellikle Fırat ve Dicle sularının kullanımıyla ilgili uyuşmazlıklar hali hazırda çözüme kavuşturulamamıştır. Çözümsüzlüğün uzun yıllardır devam etmesi ve Ortadoğu'da suyun petrolden daha önemli bir hale gelmesi sonucu, son yıllarda özellikle Batılı araştırma kuruluşlarının hazırladığı raporlarda, sorunun silahlı bir çatışmaya neden olacağı sık sık dile getirilmeye başlanmıştır.

Tüm bu gelişmelerin ışığında bu tez çalışmasında, Dicle ve Fırat ile ilgili sorun ayrıntılarıyla ortaya konulmaya çalışılmış ve Türkiye'nin güvenliğine olan etkileri araştırılmıştır. Sonuç olarak da Türkiye'nin su sorununu kendi milli menfaatleri doğrultusunda çözmelerini sağlamaya yönelik olarak, izlemesi gereken politikalar ortaya konmaya çalışılmıştır.

HAKAN CİRİT

İÇİNDEKİLER

<u>KONU ADI</u>	<u>SAYFA NO :</u>
ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	X

BİRİNCİ BÖLÜM

SU İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR, ULUSLARARASI AKARSU KAVRAMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

1. Su İle İlgili Temel Kavramlar	1
a. Ulusal Akarsu	1
b. Uluslararası Akarsu	1
c. Sınır Aşan Su	2
ç. Drenaj Havzası	2
d. Su Havzası	2
e. Kıyıdaş Ülkeler	2
f. Yukarı / Aşağı Kıyıdaş Ülkeler	2
g. Memba / Mansap Ülkeleri	3
2. Uluslararası Akarsu Kavramı ve Tarihi Gelişimi	3
a. Uluslararası Akarsu	3
b. Geleneksel Yaklaşım	4
c. Yeni Yaklaşım	5
ç. Uluslararası Akarsu Kavramının Kapsamı	6
d. Uluslararası Su Hukuku	7
(1) Genel	7
(2) Faydalanma Hakkı	8
(a) Faydalanma Hakkının Dayanağı	8
(b) Faydalanma Hakkının Hukuki Statüsünün Değerlendirilmesi	9
(c) Faydalanma Hakkının Yarattığı Sorunlar	11

KONU ADI :	SAYFA NO :
(I) Mutlak Ülke Egemenliği (Harmon) Doktrini	14
(II) Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini	17
(III) Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini	18
(IV) Adil Kullanım Doktrini	20
(3) Su Konusunda Uluslararası Kural Oluşturma Çalışmaları	23
(a) Genel	23
(b) Uluslararası Hukuk Enstitüsünün Çalışmaları	24
(c) Uluslararası Hukuk Derneğinin Çalışmaları	25
(ç) Uluslararası Hukuk Komisyonunun Çalışmaları	27
(d) Diğer Uluslararası Kuruluşların Çalışmaları	28
(I) BM/ Avrupa Ekonomik Komisyonunun Çalışmaları	28
(II) Avrupa Çevre ve Sağlık Bakanları Konferansı	29

İKİNCİ BÖLÜM

SINIR AŞAN SULAR SORUNU VE TÜRKİYE’NİN TARAF OLDUĞU HUKUKSAL DÜZENLEMELER

1. Sınır Aşan Sular Sorunu	30
a. Sınır Aşan Sular Kavramı ve Hukuki Durumu	30
b. Türkiye’nin Sınır Aşan Suları	33
(1) Meriç Nehri	34
(2) Çoruh Nehri	35
(3) Arpaçay	35
(4) Aras Nehri	36
(5) Habur Irmağı Yeraltı Suyu Kaynakları	36
(6) Istranca Uç Dereleri	36
c. Türkiye’nin Taraf Olduğu Hukuksal Düzenlemeler	37
(1) Yunanistan	37
(2) Bulgaristan	39
(3) Eski SSCB	41
(4) İran	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE – IRAK – SURIYE ARASINDAKİ SINIR AŞAN SULAR
SORUNU

1. Fırat ve Dicle Havzasının Hidrolojik Özellikleri	45
a. Fırat Akarsuyu	45
b. Dicle Akarsuyu	47
c. Türkiye'deki Barajların Etkileri	48
ç. Tespit Edilen Bulgular	51
2. Su Sorununun Tarihsel Gelişimi	52
3. Ülkelerin Su Talepleri	59
4. Ülkelerin Sahip Olduğu Su Potansiyelleri	62
a. Genel	62
b. Türkiye'nin Su Potansiyeli	64
c. Suriye'nin Su Potansiyeli	65
ç. Irak'ın Su Potansiyeli	66
5. Tarafların Yaklaşımları	67
a. Suriye'nin Yaklaşımı	67
b. Irak'ın Yaklaşımı	70
c. Arap Ülkelerinin Yaklaşımları	72
ç. Türkiye'nin Yaklaşımı	73
(1) Genel	73
(2) Üç Aşamalı Plan	74
d. Tarafların Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi	76
6. Su Hukuku Açısından Fırat ve Dicle	81
a. Irak'la Yapılmış Hukuki Düzenlemeler	81
(1) Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü	82
(2) Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması	84
b. Suriye İle Yapılmış Hukuki Düzenlemeler	85
(1) Türk-Fransız İtilafnamesi	85
(2) Lozan Barış Antlaşması	85
(3) Tahdidi Hudut Nihai Protokolü	86

KONU ADI :	SAYFA NO :
(4) Hatay-Suriye Tahdidi Hududu Son Protokolü	87
(5) Çağçağ Deresi Sularının Kullanımına İlişkin Protokol	87
(6) Türkiye-Suriye Ekonomik İşbirliği Protokolü	88
c. BM Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımlarına İlişkin Sözleşme	89
7. Asi Akarsuyu Sorunu	98
8. Türkiye'nin Ortadoğu Su Sorununa Çözüm Bulma Girişimleri	99
a. Barış Suyu Projesi	99
b. Manavgat Projesi	101
9. Su ve Güvenlik	104
10. Ortadoğu'nun Siyasi ve Sosyal Yapısının Güvenlik Boyutuna Etkisi	106
11. Türkiye'nin İzlemesi Gereken Politika	108

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE TEKLİFLER

1. Sonuç	113
a. Uluslararası Hukuk Açısından	113
b. Fırat ve Dicle Sorunu Açısından	114
c. Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri Açısından	116
2. Teklifler	117
KAYNAKÇA	120

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.G.E	: Adı Geçen Eser
A.Y.	: Aynı Yerde
BM	: Birleşmiş Milletler
DSİ	: Devlet Su İşleri
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
OTK	: Ortak Teknik Komite
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UHK	: Uluslar arası Hukuk Komisyonu

GİRİŞ

Su sanılanın aksine kıt bir kaynaktır. Dünya üzerindeki miktarı belki değişmemektedir. Ancak, kentleşme ve sanayileşme, tarımda kullanılan ilaçlar gibi nedenlerle kalitesi sürekli azalma eğilimindedir. Ayrıca artan nüfusun beslenme ve diğer ihtiyaçları, verimsiz ve bilinçsiz kullanım su kaynakları üzerindeki baskıyı artıran unsurlardır. Bütün bunlara ilave olarak, su kaynaklarının bölgesel bazda dengesiz bir dağılım içinde olduğu göz önünde tutulduğunda, suyun önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bu nedenle su, içinde bulunduğumuz yüzyıl içinde stratejik bir doğal kaynak ve sahip olan devletler için de yeni bir güç unsuru olmaya adaydır.

Böyle bir ortamda bazı akarsular birden çok devlet tarafından kullanılmak durumundadır. Devletlerin kendi egemenlik alanlarında kalan akarsu kesimlerini haklı olarak ulusal menfaatleri doğrultusunda kullanma arzuları, aynı akarsuyun diğer kesimini kullanan devlet veya devletleri olumsuz yönde etkilemektedir. Doğal olarak bu durum ilgili devletler arasında uyuşmazlıklara sebep olmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM)'in yayınladığı bir çalışmada bu durumda olan 214 adet su havzasından bahsedilmektedir. Devletler arasındaki su kullanımı ilgili uyuşmazlıklardan karşılıklı işbirliği ile çözümlenenler olduğu gibi, silahlı çatışma potansiyeline sahip olanlar da mevcuttur. Türkiye'nin sınırlarının %63'ünün akarsularla çizilmiş olduğu gerçeği, ülkemizi de dünyada var olan bu sorunun kapsamı içine sokmaktadır.

Bu bağlamda Türkiye, Fırat, Dicle ve Asi dışındaki sınır aşan ve sınır oluşturan akarsuları ile ilgili anlaşmazlıklarını çözümlenmiş gözükmektedir. Fırat ve Dicle'nin kullanımı ile ilgili sorun ise Türkiye'nin bütün iyi niyet girişimlerine rağmen, Suriye ve Irak'ın aşırı ve orantısız talepleri, sorunu etkileyen ülkeler arasındaki güvensizlik gibi diğer faktörlerin de etkisiyle bugüne kadar çözümlenememiştir.

Birden çok devlet tarafından kullanılan sularla ilgili uyuşmazlıklara çözüm bulmak amacıyla uluslararası hukuk alanında da bir takım çalışmalar yapılmıştır. 1950'li yıllardan itibaren başlayan uluslararası hukuktaki gelişmeler, BM'in girişimleri sonucu "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşme"nin

1997 yılında kabulü ile son aşamaya gelmiştir. Türkiye'nin taraf olmadığı bu Sözleşme halihazırda yeterli sayıdaki ülkenin onayını alamadığı için yürürlüğe girememiştir.

Atatürk'ün 1936 yılında, " Bu bölgede bir insanlık gölü inşa edelim." talimatından yirmi dört yıl sonra Keban Barajı Projesi ile başlayan Türkiye'nin Fırat ve Dicle sularından faydalanma girişimleri, aynı zamanda su sorununun da başlangıcı olmuş ve kırk yılı aşkın bir süredir çözülememiştir. Bu kapsamda;

- a. Sorunun gerçek nedenlerinin neler olduğu,
- b. Türkiye'nin sorunun çözümü çerçevesinde uluslararası hukukun herhangi bir zorlamasıyla karşılaşp karşılaşmayacağı,
- c. Türkiye için sorunun bir ulusal güvenlik riski taşıyıp taşımadığı,
- ç. Türkiye'nin, sorunu milli menfaatleri doğrultusunda çözebilmesi için neler yapması gerektiği sorularına yanıt bulabilmek için bu tez konusu seçilmiştir.

Bu araştırmanın amacı sınır aşan suların hukuksal boyutunu incelemek,sınır aşan sular konusunda, uluslararası hukukun gelişimi hakkında bilgi vermek ve Türkiye'ye etkilerini tespit etmek, diğer devletlerin sınır aşan sular sorununa bakış açılarını tespit etmek,Türkiye'nin sınır aşan ve sınır oluşturan suları hakkında bilgi vermek,Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki sınır aşan sular ile ilgili olarak;

- a. Anlaşmazlık konuları,
- b. Tarafların ileri sürdüğü tezler,
- c. Sorunun tarihi gelişimi hakkında bilgi vermek,
- ç. Sorunun nedenlerini araştırmak,
- d. Sınır aşan sular sorunun Türkiye'nin güvenliğine etkilerini incelemek,
- e. Sorunun çözümü için Türkiye'nin izlemesi gereken politikayı tespit etmektir.

Türkiye'nin ulusal akarsuları dışında kalan bütün akarsuları, ya kendileri ya da kolları iki ya da daha çok devleti kesip geçen, sınır aşan veya komşularıyla sınır teşkil eden akarsulardır. Türkiye değişik tarihlerde komşuları ile imzaladığı antlaşmalar ve hukuki düzenlemeler ile Fırat, Dicle ve Asi dışında kalan akarsuların kullanımını belirli bir esasa bağlamıştır. Bu nedenle, Türkiye'nin diğer sınır aşan ve sınır oluşturan suları ile ilgili genel bilgiler verilmekle beraber araştırma esas itibariyle Fırat ve Dicle sularının kullanımı ile ilgili sorun çerçevesinde sınırlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SU İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR, ULUSLARARASI AKARSU KAVRAMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

1. SU İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Dünya üzerindeki miktarı değişmezken kalitesi azalma eğiliminde olan, artan nüfusun beslenme ve diğer ihtiyaçları, kentleşme ve sanayileşme gibi nedenlerle olumsuz doğru bozulan ve dengesiz dağılımı nedeniyle dünyanın belli bölgelerinde tehlike işareti vermeye başlayan su ile ilgili konuların çokluğu kavram karışıklığına sebep olabilmektedir.

Uluslararası ilişkilerde de kavramlar ve tanımlar bazen disipline veya sektöre, bazen ülkeye, bazen de zamana göre değişebilmektedir. Uluslararası hukukta ifade edilmiş şekillerine göre, ilgili ülkeye çeşitli sorumluluk ve yükümlülükler getiren bu kavramların başlangıç aşamasında tanımların çok iyi bilinmesi ve bilinçli olarak kullanılması gerekmektedir. Bu nedenle tez çalışması içinde geçen bazı kavramların açıklamalarının yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur:

a. Ulusal Akarsu : Kaynağından denize aktığı yere kadar aynı devletlerin sınırları içinde kalan akarsulardır.¹

b. Uluslararası Akarsu : İki ya da daha fazla sayıda devletin ülkesinden geçerek denizlere ulaşan veya bu devletler arasında doğal sınır oluşturan akarsulardır. Genelde 20 Nisan 1921 "Barcelona Sözleşmesi" ile belirlenen hukuki statüleri gereği geçiş serbestlikleri vardır. Kıyı devletleri ulaşımı engelleyecek önlemler alamaz ve özel hizmetleri karşılığı dışında hiçbir ücret talep edemezler.²

¹ SAR Cem ,Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı, Sevinç Matbaası, Ankara,1970, s.50.

² Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/Turkce/gruph/ha/ha03bhtm/04.htm>, 14 Kasım 2007.

c. Sınır Aşan Su : Bir devletin topraklarından doğup bir başka devletin veya devletlerin sınırlarını geçerek topraklarında akan sulardır.³

ç. Drenaj Havzası : Üzerine düşen kar, yağmur sularını toplayarak aynı akarsu sistemine ileten alana verilen isimdir.⁴

d. Su Havzası : Bir akarsuyun ve kollarının beslenme alanını oluşturan ve bu akarsuyla kolları ovasında akaçlanan bölgeye 'Su havzası' denilmektedir. Her su havzası topografyası, iklimsel özellikleri, su, toprak, bitki örtüsü ve faunası ve sahip olduğu tüm doğal kaynakları ile bir bütünlük arz eder ve birbirinden farklı bir yapı gösterir. Bu nedenle su kaynakları planlanması ve yönetiminde bilimsel ve teknik olarak doğal coğrafi alanlar olarak kabul edilir. Hidrografya açısından havza (nehir deltası gibi) aynı bitiş noktasına akan tüm yüzey ve yer altı sularından oluşmaktadır.⁵

e. Kıyıdaş Ülkeler : İki ülke arasında sınırı teşkil eden uluslararası suların kıyısında bulunan ülkelerdir.⁶ Örneğin Meriç'e göre Türkiye ve Yunanistan gibi.

f. Yukarı / Aşağı Kıyıdaş Ülkeler : Sınır aşan sular için kullanılan kavramlar olup, bu tür suların akış yönüne göre yukarı havza konumundaki ülkeler "yukarı kıyıdaş ülke", aşağı havza konumundaki ülke ise "aşağı kıyıdaş ülke" olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, bir sınır aşan su olan Fırat için, Türkiye yukarı kıyıdaş ülke, Suriye ve Irak ise aşağı kıyıdaş ülkeler olmaktadır. Suriye için ise, Türkiye yukarı kıyıdaş ülke, Irak da aşağı kıyıdaş ülke konumundadır.⁷

---

³ ÜNVER Olcay, Su Kaynakları Mühendisliği Açısından Fırat-Dicle Havzası konulu konuşma metni, Sınıraşan

Sularımız ve Ortadoğu'da Su Sorunu Sempozyumu, İstanbul, 1995, s.2.

⁴ ÜNVER, a.y. s.1.

⁵ ESENYEL Ömer, Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Potansiyelin Kullanılması, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2001, s. 7.

⁶ A.g.e. s.6.

⁷ A.g.e. s.7

g. Mamba / Mansap Ülkeleri : Bir akarsuyun herhangi bir noktasına göre, akış aşağısına mansap dendiği için, yukarı kıyıdaş ülke mamba ülkesi, aşağı kıyıdaş ülke de mansap ülkesi olarak isimlendirilebilmektedir.⁸

2. ULUSLARARASI AKARSU KAVRAMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

a. Uluslararası Akarsu :

Uluslararası akarsuyun tanımı yapmak, ulusal akarsuya göre daha karmaşık ve zor olmuştur. Ulusal akarsuyun tanımı yapılırken seyrüsefere elverişli olup olmadığı dikkate alınmamış, sadece coğrafi kıstas göz önünde tutulmuştur. Nitekim başlangıçta yapılan tanımından farklı olarak başka bir tanımda, "Seyrüsefere elverişli olsun ya da olmasın, bir nehir bütünüyle tek bir devletin ülkesinde akmakta ise, bu nehir ulusal nehirdir."⁹ ifadesiyle ulusal akarsuyun tanımı yapılmaktadır.

Ulusal akarsuların hukuki statüsünü belirlemek de nispeten daha kolay olmuştur. Devletin ulusal sınırları içindeki kaynakları işlemesi ve bunlardan faydalanması ulusal yetkisi içindedir. Uluslararası hukuk bu konuda ilgili devlete tam bir hareket özgürlüğü tanımıştır.¹⁰ Devletin sınırları içinde kalan akarsular da o devletin doğal kaynakları olduğuna göre ulusal akarsuların, uluslararası hukukun ilgi alanına girmediği sonucuna varılmaktadır.

Ulusal akarsu tanımından hareketle bu kategori dışında kalan tüm akarsulara tarihsel süreç içinde uluslararası nitelik verilememiştir. Çünkü böyle bir geniş tanımın içerisine, ülkeler arasında sınır teşkil eden, bir ülkeden doğduktan sonra değişik ülkelerin sınırlarını aşarak denize dökülen veya denizden başlayarak ulaşıma elverişli olup, doğduğu yer ve döküldüğü yer arasında iki veya daha çok devletin ülkesini kesen veya ayrılan akarsular girmektedir.

---

⁸ A.g.e.s.7

⁹ SAR, a.g.e. s.50.

¹⁰ A.g.e. s.45.

Bu tip akarsuları tanımlamak için ilk kullanılan terim “ortak sular” kavramı olmuştur.¹¹ Ortak sular kavramı devletler arası bazı antlaşma ve görüşmelerde kullanılmıştır. Bunlardan birisi de Türk ve Irak Hükümet yetkilerinin, 1966-1967 yıllarında yaptıkları görüşmeler sonucunda yayınlanan ortak bildirilerdir. Bu bildirilerde müşterek sular deyimini kullanılmıştır.¹²

Oysa, ulusal olmayan akarsularla ilgili ortak ya da müşterek deyimlerinin kullanılması, gerek uygulamada gerekse uluslararası su hukukunda, bu sıfatın verildiği akarsuların ilgili devletlerin ortak mülkiyetinde olduğu gibi çok yanlış yorumlara yol açabilmektedir.¹³

Ortak egemenlik görüşü uluslararası hukukta kabul gören bir görüş değildir. Uygulama alanı bakımından müsait olmasına rağmen sınır teşkil eden akarsularda dahi ilgili kıyı devletlerinden rağbet görmemiştir.

b. Geleneksel Yaklaşım :

Geleneksel yaklaşım, uluslararası akarsuyu ulaşım açısından faydalanma eylemine göre tanımlayan görüşü yansıtmaktadır. Akarsuların endüstriyel amaçlarla kullanılmaya başlanmadığı dönemlerde, faydalanma eylemi sadece ulaşım elverişliliği ile sınırlı kalmış, dolayısıyla da uluslararası akarsu tanımıyla, ilgili devletlere seyrüsefer özgünlüğünün sağlanması amaçlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşından sonra Milletler Cemiyeti'nin teşviki ile 1921 yılında, ulusal olmayan akarsuların statüleri hakkında, Barcelona'da uluslararası bir konferans toplanarak “Uluslararası Önemi Olan Seyrüsefere Elverişli Su Yollarının Rejimi” hakkında bir sözleşme kabul edilmiştir. “Barcelona Sözleşmesi”ne göre uluslararası akarsuların tanımı şu şekildedir: *“İşbu statünün uygulanması amacıyla aşağıdakiler uluslararası önemi olan seyrüsefere elverişli su yolları sayılacaktır: Denizden itibaren ve denize doğru, doğal olarak seyrüsefere elverişli kesimi, çeşitli devletleri ayıran ya da*

¹¹ TİRYAKİ Orhan, Sınıraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu, Harp Ak. Basımevi , İstanbul, 1994, s.3.

¹² SAR, a.g.e s.48.

¹³ A.g.e s.48.

kesen bir su yolunun doğal olarak denizden itibaren ve denize doğru seyrüsefere elverişli bütün kısımları ve gene çeşitli devletleri ayıran veya kesen, doğal olarak seyrüsefere elverişli başka bir su yolunun, bütün kısımları...”¹⁴

Geleneksel yaklaşıma göre uluslararası akarsu, doğal olarak ulaşım elverişli kesimlerinde ülkeleri kesen veya ayıran akarsulardır. Bu genel tanımın yanı sıra bazı yazarlar, coğrafi kıstası da göz önüne alarak uluslararası akarsuları üç ayrı kategoriye ayırmışlardır;¹⁵

- (1) İki devleti birbirinden ayıran sınır akarsuları,
- (2) Birçok devletin ülkesinden akan ulusal olmayan akarsular,
- (3) Denizden itibaren ulaşım elverişli ve kaynağı ile ağzı arasında, iki veya daha çok devletin ülkesini kesen veya ayıran akarsular.

Gerek “Barcelona Sözleşmesi” gerekse konu ile ilgili yazarların görüşlerinden anlaşılacağı üzere ulusal olmayan akarsuların tümü, uluslararası akarsu tanımı içine girmemektedir. Bunun için gerekli şart, akarsuyun iki veya daha çok devleti kesmesi ya da ayırması kıstasının yanı sıra, uluslararası niteliğini belirleyecek olan ulaşım elverişliliğidir.

c. Yeni Yaklaşım :

Yeni yaklaşım, geleneksel yaklaşımın aksine uluslararası akarsuları, sadece ulaşım elverişlilik bakımından değil, teknolojik gelişmelerin etkisiyle gündeme gelen hidroelektrik enerji üretimi, endüstride su kullanımı, tarımsal sulama faaliyetlerinin artması gibi yeni faydalanma şekillerine göre tanımlama çabalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Uluslararası akarsu kavramının geleneksel tanımında, coğrafi kıstasın yanı sıra kullanılan ulaşım elverişlilik unsuru, kavramın yeni faydalanma şekilleri açısından değerlendirilmesi sonucunda önemini kaybetmiş ve yerini sadece coğrafi kıstasa

---

¹⁴ A.g.e. s.53.

¹⁵ ESENYEL, a.g.e. s.4.

bırakmıştır. Buna bağılı olarak uluslararası akarsu iki veya daha çok devleti kesen ya da ayıran akarsular olarak tanımlanmaya başlamıştır.¹⁶

Bazı hukuku kodlaştırma (kodifikasyon) çalışmalarında bu tanım ikiye ayrılarak; ülkeleri birbirinden ayıran akarsulara, bitişik akarsular (contiguos rivers) veya sınır teşkil eden akarsular, ülkeleri kesenlere ise ülkeleri kesen akarsular (successive rivers) olarak belirtilmişse de bu konudaki doktrinlerin büyük çoğunluğunda kabul görmemiş, her iki kategorideki akarsuya da aynı genel uluslararası hukuk kurallarının uygulandığı ileri sürülmüştür.¹⁷

Bu görüş günümüzde de çoğunlukla benimsenmiş olup 1997 yılında imzalanan “Birleşmiş Milletler Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşme”, uluslararası su yolu başlığı altında tek bir kategoride toplanarak tanımlaması yapılmıştır.¹⁸

Ayrıca son yıllarda uluslararası sular sistemi, uluslararası akarsu havzası, düzenlenen su alanı, drenaj havzası gibi kavramlar da ortaya atılmakla birlikte, özellikle Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından uluslararası su yolu kavramının benimsendiği görülmektedir. Akarsuları bütün boyutlarıyla inceleyen çalışmalarda da, Litani akarsuyu havzası, Dicle - Fırat akarsuları havzası örneklerinde olduğu gibi, daha çok havza terimi kullanılmaktadır.¹⁹

ç. Uluslararası Akarsu Kavramının Kapsamı :

Yeni yaklaşıma göre uluslararası akarsuyunun tanımı yapılırken coğrafi birim olarak akarsuyun kendisi ele alınmıştır. Halbuki akarsular, hidrolojik özellikleri nedeniyle ana gövde ve buna bağılı kollardan oluşan sistemlerden meydana gelmektedir.

---

¹⁶ SAR, a.g.e. s.57.

¹⁷ TIRYAKI, a.g.e s.6.

¹⁸ TOKLU, a.g.e. s.38.

¹⁹ A.g.e. s.10.

Akarsu kolları, uluslararası akarsu kavramına giren ana akarsuya göre, coğrafi kıstas bakımından iki farklı kategoriye ayrılmaktadır. Birinci kategoriye girenler, döküldükleri ana akarsu gibi iki veya daha çok devletin ülkesini kesen ya da ayıran kollarıdır. Bu durumda uluslararası niteliğe sahip ana akarsu ile kolları arasında coğrafi kıstas açısından fark yoktur ve her ikisi de uluslararası akarsu kavramının kapsamına girmektedir.²⁰

İkinci kategoriye girenler ise, döküldükleri ana akarsu gibi iki veya daha çok devletin ülkesini kesen ya da ayıran akarsular olmayıp, uluslararası nitelikteki ana akarsu ile bağlantılarını ulusal sınırlar içinde kurmuş olan ulusal kollarıdır.

Bu tip akarsu kollarının uluslararası nitelik taşıyıp taşımadığına ilişkin, gerek doktrinde, gerek devletler arasında yapılan özel antlaşmalarda, gerekse uluslararası yargı ve hakemlik kararlarında birbirinden farklı uygulama ve yorumlar mevcuttur. Farklı uygulamalara rağmen, henüz kesin bir hukuk kuralı olarak belirlenmemekle birlikte, ulusal kolların da uluslararası nitelik taşıdığı yönünde gittikçe yerleşen bir eğilim olduğu anlaşılmaktadır.²¹

d. Uluslararası Su Hukuku:

(1) Genel :

Bir akarsu, kaynağından sona erdiği noktaya kadar yatağı ve kolları ile bir bütündür. Toplumların devlet olarak örgütlenmiş olması, bu doğal bütünlüğü, yapay bir biçimde bölmekte ve aynı akarsuyun değişik kesimlerini, değişik devletlerin egemenlik alanlarında bırakmaktadır. Bu durum suya uluslararası bir boyut kazandırmaktadır. Bu suni bölünme, uluslararası hukuk tarafından çözülmesi gereken iki sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan birisi devletleri ayıran akarsularda egemenlik alanlarının tespit edilmesi, diğeri ise iki veya daha çok devleti kesen akarsuların üzerinde faydalanma eylemlerinin düzenlenmesidir.

---

²⁰ TİRYAKİ, a.g.e.s .7.

²¹ SAR, a.g.e s.70.

Ülkeleri ayıran akarsular, aynı zamanda ülkeler arasında sınır teşkil ettiklerinden, sınır anlaşmalarında bu suların ulaşımına elverişli olup olmadığına göre, thalweg ya da orta çizgi esaslarının kabulü ile belirli bir çözüme kavuşturulmuştur.

Ülkeleri kesen akarsular üzerinde endüstriyel ve tarımsal amaçlı kullanımlar devletler arasında çeşitli uyuşmazlıklara sebep olmaktadır. Bu uyuşmazlıklar ise, uluslararası hukuk açısından kıyıdaş devletlerin faydalanma haklarının olup olmadığı, böyle bir hakkın bulunması durumunda, bunun kapsamı ve sınırlarının tespit edilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır.

Faydalanma hakkının tespiti ve önemli veya kayda değer zarar vermeme ilkesi uluslararası su hukukunun başlangıç noktalarını oluşturması bakımından önem taşımaktadır.

(2) Faydalanma Hakkı :

Devletlerin uluslararası akarsuları kullanmaları, çoğu zaman başka devletleri olumsuz olarak etkilediğinden, uluslararası hukuku yakından ilgilendirmektedir. Bu yüzden uluslararası akarsulardan faydalanmanın, uluslararası hukuk kuralları tarafından düzenlenmesi sonucunda faydalanma hakkı sorunu meydana gelmekte ve bu hakkın sınırlarına ve kullanma şartlarına ilişkin bir takım kurallar geliştirme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

(a) Faydalanma Hakkının Dayanağı :

Uluslararası akarsulardan endüstriyel ve tarımsal amaçlarla faydalanma hakkı, uluslararası hukukun temel kavramı ülke egemenliğine dayandırılmaktadır.²²Devletler hukukuna göre ülke, bir devletin egemenliğini, dilediği gibi kullandığı bir yeryüzü parçasıdır. Devlet ülkesi tanımına yalnız kara parçasının yüzeyi değil, aynı zaman bu kara parçasındaki göller, akarsular da girmektedir.²³ Bu tanımda belirtilen akarsular

---

²² A.g.e. s.82.

²³ Devletler Hukuku, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s.36.

sadece ulusal nitelikte olanlar değildir. İki veya daha çok devletin ülkesini kesen veya ayıran akarsular, belirli kesimlerinde ülkelerinden geçtikleri veya ülkelerini ayırdıkları devletlerin ülke egemenliğine tabidirler. Çünkü devletin ülkesi üzerindeki yetkileri tanımlanırken, “ülkesinde bulunan veya ülkesine giren her şey ve herkes üzerinde yasama, yürütme ve yargı tasarruflarında bulunabilmesidir.”²⁴ şeklinde ifade edilmektedir.

Bu durumda, ilgili kıyıdaş devletlerin uluslararası akarsuların kendi ülkeleri içinde bulunan kesimleri üzerinde, ülke egemenliğine dayanan bütün yetkilerini kullanabilecekleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Devletler bu yetkilerine dayanarak ülkelerinde doğal kaynakların kullanımını ve işletmesini, vatandaşları için azami fayda sağlayacak şekilde yürütmektedirler.

Aslında, devletlerin egemenlikleri altındaki uluslararası akarsuları endüstriyel ve tarımsal amaçlarla kullanabilmeleri, ülke egemenliğine dayanan faydalanma hakkının bir sonucudur.²⁵

(b) Faydalanma Hakkının Hukuki Statüsünün Değerlendirilmesi:

Faydalanma hakkının kullanılması devletler arasında ciddi uyuşmazlıklara sebep olabilmektedir. Bu nedenle bu hakkın varlığını, sadece ülke egemenliği gibi genel bir kavrama dayandırmanın yanı sıra, uluslararası hukukun diğer kaynakları bakımından da doğrulamak gerekmektedir.

(I) Devletlerin Uygulamaları :

Konu devletlerin uygulaması bakımından incelendiğinde, kıyıdaş devletler uyuşmazlık konusu akarsu üzerinde faydalanma haklarının varlığını reddetmemekte, anlaşmazlıklar ve görüş ayrılıkları bu hakkın kapsamı ve sınırları üzerinde olmaktadır.

---

²⁴ A.g.e. s.36.

²⁵ SAR, a.g.e. s.84.

Uruguay nehri üzerinde Salto Grande bölgesindeki bir çağlayanın kullanılması konusundaki örnekte de olduğu gibi kıyıdaş devletler olan Arjantin, Uruguay ve Brezilya arasında yayınlanan 23 Eylül 1960 bildirisinde, yukarı kıyıdaş durumda olan Brezilya'nın nehrin kendi ülkesinden geçen kesimi üzerinde, uluslararası hukuka göre bir faydalanma hakkına sahip olduğu belirtilmektedir. 23 Eylül 1960 tarihli ortak bildirisinin ilgili maddesi şu şekildedir: *“Arjantin ve Uruguay Hükümetleri, mevcut uluslararası belgeler ve milletlerarası hukuk kuralları gereğince Brezilya Hükümeti'nin, ülkesinde bulunan Uruguay nehri ve kolları üzerinde, her türlü hidroelektrik işleri serbestçe yürütme hakkını tanırlar...”*²⁶

Ayrıca, Kanada ile ABD arasında Columbia nehrinin, Fransa ile İspanya arasındaki Lonoux Gölü ve Carol nehri sularının kullanılması konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıklarda da devletlerin faydalanma hakları tanınmıştır.²⁷

(II) Antlaşmalar:

Faydalanma hakkı, uluslararası akarsuların kullanımı konusunda yapılan genel ve özel antlaşmalarla da desteklenmektedir.

9 Aralık 1923 yılında Cenevre'de imzalanan “Birden Fazla Devleti İlgilendiren Hidrolik Gücün Geliştirilmesine İlişkin Sözleşme”, Türkiye ile Yunanistan arasında 20 Eylül 1934 tarihinde imzalanan “Meriç – Ebro Irmağının Her İki Kıyısında Yapılacak Hidrolik Tesisatın Tanzimine Müteallik İtilaf”, Norveç ile S.S.C.B. Hükümetleri arasında 29 Aralık 1949 tarihinde imzalanan “Norveç-Sovyet Sınır Rejimine ve Sınır Uyuşmazlıklarının Halline İlişkin Antlaşma” gibi çeşitli devletler arasında yapılmış olan antlaşmalarda faydalanma hakkının varlığı kabul edilmiştir.²⁸

(III) Mahkeme Kararları :

Uluslararası mahkeme kararlarında da faydalanma hakkının kabul edildiği görülmektedir. Faydalanma hakkının varlığı ve bu hakkın ülke egemenliğine dayandığı

---

²⁶ A.g.e. s.85.

²⁷ TIRYAKI, a.g.e. s.17.

²⁸ SAR, a.g.e. s.87-89.

Uluslararası Adalet Divanının, “Mevse Nehri Sularının Saptırılması” meselesinde vermiş olduğu 28 Haziran 1937 tarihli kararda belirtilmektedir.²⁹

Ayrıca Fransa ile İspanya arasındaki Lanoux Gölü sorunu ile ilgili 16 Kasım 1957 tarihli hakemlik kararında da ülke egemenliğine dayanan faydalanma hakkı ilkesinin benimsendiği görülmektedir.³⁰

(IV) Doktrin :

Gerek Uluslararası Hukuk Derneğinin, 1956 Dubrovnik Konferansında kabul ettiği “Dubrovnik İlkeleri” olarak adlandırılan kararında, gerekse Uluslararası Hukuk Enstitüsünün Salzburg toplantısında “Uluslararası Suların Ulaşım Dışında Kullanılması” ile ilgili kararında, her devletin ülkesini kesen veya ayıran suların sınırları içinde kalan kısmı üzerinde kullanma hakkını uluslararası hukukun öngördüğü şekliyle kabul etmiştir.³¹

(V) Birleşmiş Milletler Kararları :

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 21 Aralık 1952 gün ve 626 (VII) sayılı “Doğal Kaynaklar ve Zenginlikleri Serbestçe İşletme Hakkı” ile ilgili kararında devletlerin doğal kaynaklarını ve zenginliklerini serbestçe işletme ve kullanma haklarını egemenliklerinin bir parçası olarak kabul etmiştir.³² Ayrıca Birleşmiş Milletler, başka bir kararında da doğal kaynaklar üzerindeki egemenlik hakkı ile ilgili olarak; “Ulusların ve halkların kendi doğal zenginlikleri ve kaynakları üzerindeki devamlı egemenlik hakkı, ilgili devlet halkının refahı ve ulusal gelişmesi yararına kullanılmalıdır.” ifadesi yer almıştır.³³

(c) Faydalanma Hakkının Yarattığı Sorunlar :

---

²⁹ A.g.e. s.90.

³⁰ A.g.e. s.91.

³¹ TİRYAKİ, a.g.e. s.18.

³² SAR, a.g.e. s.92.

³³ TİRYAKİ, a.g.e. s.18-19.

Faydalanma hakkının kullanılması yüzünden kıyıdaş devletler arasında meydana gelen anlaşmazlıkların temelinde, bu hakka dayanılarak gerçekleştirilen kullanımlardan doğan, devletlerin birbirini olumsuz şekilde etkilemeleri gerçeği yatmaktadır.

Genel olarak akarsulardan yapılan faydalanma eylemleri etkileri bakımından üçe ayrılmaktadır.³⁴ Bunlar;

(I) Hidroelektrik enerji üretimi, tomruk yüzdürülmesi gibi suları nicelik ve nitelik yönünden değiştirmeyen faydalanma eylemleri,

(II) Tarımsal amaçlı sulama faaliyetleri gibi tüketici ve yoksun bırakıcı faydalanma eylemleri,

(III) Endüstride kullanıldıktan sonra akarsuya iade edilen sular gibi nitelik değiştirici faydalanma eylemleridir.

Uluslararası bir akarsu üzerinde yukarı kıyıdaş devletin gerçekleştirdiği endüstriyel ve tarımsal amaçlı faydalanma eylemlerinin olumsuz sonuçları aşağı kıyıdaş devlet ülkesinde ortaya çıkmaktadır.

Yukarı kıyıdaş aşağı kıyıdaş çatışması, faydalanma eyleminin ülkeleri ayıran ya da kesen akarsularda yapılmasına göre farklılık göstermektedir.

Ülkeleri ayıran akarsularda kıyıdaş devletler arasında önemli anlaşmazlıkların çıkma olasılığı pek fazla mümkün görülmemektedir. Çünkü bu çeşit akarsular ülkeler arasında aynı zamanda sınır teşkil etmekte ve kıyıdaş devletler çoğu zaman teknik nedenlerle, endüstriyel ve tarımsal amaçlarla yapacakları faydalanma eylemleri için anlaşmak durumunda kalmaktadırlar.³⁵ Örneğin, sınır teşkil eden bir akarsu üzerinde enerji üretimi ve sulama amaçlı bir barajın inşası için karşılıklı faydalanma imkanlarının değerlendirilebilmesi amacıyla, ilgili devletlerin işbirliği yapması gerekmektedir. Çünkü, teknik olarak barajlar akarsuyun her iki kıyısına da dayalı olarak inşa edilmektedir.

---

³⁴ A.g.e. s.19.

³⁵ SAR, a.g.e. s.98.

Buna karşılık ülkeleri kesen akarsular üzerinde bu çeşit bir faydalanma eyleminin gerçekleştirilmesi için böyle bir teknik zorunluluk yoktur. Bu tür akarsular üzerinde inşa edilen barajlar işbirliğinden çok anlaşmazlıklara sebep olmaktadır.

Uluslararası akarsular bir devletin ülkesinden akarken o devletin fiili denetimine açıktır. Coğrafi durumun tanıdığı üstünlük nedeniyle akarsuyun yukarısında bulunan devlet, faydalanma eylemini, akarsuyun aşağısında bulunan devlete göre daha önce gerçekleştirmektedir. Bu durumda yukarı kıyıdaş devletin endüstriyel ve tarımsal amaçlarla gerçekleştirdiği tüketici ve nitelik değiştirici faydalanma eylemleri, aşağı kıyıdaş devletin faydalanma eylemleri ile çatışmaktadır.

Kıyıdaş devletler arasında meydana gelen anlaşmazlıkların bir kısmı da faydalanma eylemlerinin değişik zamanlarda başlamasından kaynaklanmaktadır. Örnek olarak, aşağı kıyıdaş devlet akarsu üzerinde yukarı kıyıdaşdan çok daha önce barajlar inşa ederek kullanıma başlamışsa, yukarı kıyıdaşın sonradan gerçekleştirmeye başlayacağı baraj inşası, sulama gibi faydalanma eylemleri aşağı kıyıdaş devleti doğrudan etkileyecektir. Bu durumun tam tersi de olabilmektedir. Faydalanma eylemlerini sonradan geliştirmeye başladığı için, ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda su bulamayan aşağı kıyıdaş ile, mevcut kullanımlarının korunması isteyen yukarı kıyıdaş arasında uzlaşması güç anlaşmazlıklar doğabilmektedir.

Yukarı kıyıdaş aşağı kıyıdaş anlaşmazlıklarının temelinde, gerçekleştirilen faydalanma eylemlerinin çatışması olduğuna göre, sorunun çözümü için bu faydalanma hakkının sınırlarının ve kapsamının çok iyi belirlenmesi gerekmektedir.

(ç) Faydalanma Hakkının Kapsamı İle İlgili Doktrinler :

Birden çok devlet tarafından kullanılan akarsulardan endüstriyel ve tarımsal amaçlı faydalanma eylemlerinin artması ile birlikte, devletler arasındaki anlaşmazlıklarda belirgin bir artış meydana gelmiştir. Anlaşmazlıkların çoğunluğu ülkeleri kesen akarsular üzerinde olmuştur. Bu akarsulardan faydalanma biçimleri uluslararası politik ortam ile uluslararası hukuktaki gelişmelere paralel olarak değişik yaklaşımlarla ortaya konulmuştur. İleri sürülen görüşlerde devletlerin egemenlik haklarından doğan

faydalanma hakkının kapsamı ve sınırları, esas itibariyle yukarı kıyıdaş – aşağı kıyıdaş çatışması temelinde ortaya konulmuştur.

Bu konudaki teoriler, değişik yazarlar tarafından mutlak ülke egemenliği, mutlak bölgesel üstünlük, suda ortak sahiplik, sınırlı ülkesel egemenlik, sınırlı bölgesel bütünlük, sularda fayda ortaklığı, kıyıdaş hakları ve hakça faydalanma gibi çok değişik tanımlar altında ayırma tabi tutulmuştur.³⁶

Ancak benimsenen en yaygın tasnif; mutlak ülke egemenliği, doğal durumun bütünlüğü, ön kullanımın üstünlüğü ve adil kullanım şeklinde ortaya konulmuş olandır.³⁷

Uluslararası alanda bir çok antlaşmaya konu olması ve su hukukunun gelişimini göstermesinden dolayı bahse konu doktrinler önem arz etmektedir.

(I) Mutlak Ülke Egemenliği (Harmon) Doktrini :

Genel olarak bu doktrin, yukarı kıyıdaş devletin, aşağı kıyıdaş devletin etkilenmesini göz önüne almadan, nehir sularını istediği gibi, kısıntısız olarak saptrabilmesi ya da kullanabilmesi olarak tanımlanmaktadır.³⁸ Mutlak ülke egemenliği görüşü 1895 yılında, ABD Başsavcısı Judson Harmon tarafından ortaya atıldığından Harmon Doktrini olarak da bilinmektedir. Bu doktrin, yukarı kıyıdaş aşağı kıyıdaş çatışmasında yukarı kıyıdaş durumundaki devletlerin faydalanma hakkına üstünlük tanınması, dolayısıyla aşağı kıyıdaş devletin faydalanma hakkının azami kısıtlanması sonucunu doğurmaktadır.

Judson Harmon'un ABD ile Meksika arasında Rio Grande Nehri ile ilgili olarak ortaya çıkan uyuşmazlıkta verdiği görüş, ABD tarafından uzun süre yerleşmiş bir uluslararası hukuk kuralı olarak ileri sürülmüş ve klasik bir şekle büründürülmüştür.³⁹

Mutlak Ülke Egemenliği Doktrinine adını veren ABD Başsavcısı Harmon olmasına rağmen uluslararası akarsulardan faydalanma hakkına mutlak nitelik tanınması ilkesi ilk

---

³⁶ TOKLU, a.g.e. s.19.

³⁷ SAR, a.g.e. s.XV-XXI.

³⁸ TOKLU, a.g.e. s.20.

³⁹ TIRYAKI, a.g.e. s.22.

defa, Alman hukukçu Johann Ludwig Klüber tarafından 1851 tarihinde "Her devlet kendi amaçlarını gerçekleştirmek üzere başka devletler yönünden zararlı etkiler doğursa bile, özellikle, nehirlerin mecralarını değiştirmek suretiyle, ülke sınırları içinde düzenleme yapma hakkına sahiptir" şeklinde ortaya konulmuştur.⁴⁰

Rio Grande nehri, ABD'de Colorado Eyaletinde doğduktan sonra ABD ile Meksika arasında 1500 km sınır teşkil ederek sonunda Meksika Körfezine dökülmektedir. Nehrin ABD'de akan kesiminde sulama amacıyla bazı saptırmalar yapılması yüzünden kıyıdaş ABD ile Meksika arasında anlaşmazlık meydana gelmiştir. ABD tarafından yapılan bu faydalanma eylemleri sonucunda, Meksikalı çiftçilerin tarımda kullanmakta oldukları suların miktarında azalma olmuştur. Bunun üzerine Meksika bir nota ile durumu protesto etmiştir.⁴¹

Rio Grande nehrinin sularının kullanımına ilişkin olarak Meksika'ya verilen, Başsavcı Judson Harmon'un görüşüne uygun biçimde hazırlanmış cevabı notada ABD, kendi vatandaşlarını ülkesi içinde kalan sulardan yararlanma olanağından mahrum etmeyeceğini şu şekilde belirtmiştir:⁴²

"Uluslararası hukuk kuralları, ABD'ne Rio Grande nehrinin faydalanma olanağını (Söz konusu faydalanma neticesinde nehrin ABD ülkesinde kaldığı noktadan aşağıdaki kesiminde suların miktarı azalmış olsa bile) kendi vatandaşlarından esirgemek yolunda hiçbir vecibe yüklememektedir. Bu çeşit bir vecibenin bulunabileceği faraziyesi ABD'nin ulusal ülkesi üzerinde varolan egemenliğine aykırı düşer."

Meksika Hükümetinin, gene Rio Grande nehrine ilişkin şikayetleri üzerine, ABD Dışişleri Bakanlığı, 1 Mayıs 1905 tarihli ikinci bir notada, Harmon doktrinini şu şekilde savunmuştur:⁴³

---

⁴⁰ SAR, a.g.e. s.105-106.

⁴¹ A.g.e. s.106.

⁴² TOKLU, a.g.e. s.20-21.

⁴³ A.g.e. s.21.

"Rio Grande sularının ABD'nde oturan Amerikan vatandaşlarına ait toprakların sulanması amacıyla saptırması ve bunun sonucunda, Meksikalı vatandaşların, Meksika ülkesindeki topraklarını sulamak için gerekli suyu bulamamaları yüzünden, ABD Hükümetinin Meksika Hükümetine karşı doğabilecek hukuki sorumluluğu meselesini inceleyen Bakanlığımız, böyle bir sorumluluğun doğabileceği gerekçelerinin uluslararası hukukta bulunmadığı görüşündedir. Bununla beraber, ABD Hükümeti, hareket tarzını yüksek hakkaniyet ilkelerine ve iyi komşular arasında tesisi gereken dostça duygulara uygun bir şekilde tespit etmek kararındadır."

ABD, bu ikinci notada yer alan düşüncelerle, 1906'da Meksika Hükümeti ile Rio Grande sularının sulama amaçlarıyla adil bir şekilde dağıtımına ilişkin bir antlaşma imzalamıştır. ABD, belirli bir miktar suyu kuraklık mevsimini de göz önünde tutarak, Meksika'ya bırakmayı taahhüt etmekteydi; ancak ABD, aynı antlaşmanın başka maddelerinde ortaya koyduğu gerekçelerle, söz konusu antlaşmaya hiçbir hukuki emsal niteliği tanımadığını da açıkça belirtmiştir. Şöyle ki antlaşmanın beşinci maddesinde "ABD bu antlaşmanın akdi dolayısıyla, herhangi bir ilke ya da örnek olayın yaratılmasını, hiçbir şekilde, kabul etmez..." hükmü yer almıştır.⁴⁴

ABD bu görüşünü, Kanada ile Columbia nehri anlaşmazlığında aşağı kıyıdaş durumunda olması yüzünden 1940'lardan sonra terk etmiş, uluslararası hukukta faydalanma hakkını sınırlayıcı kuralların bulunduğunu öne sürmeye başlamıştır. ABD kendi milli çıkarlarına aykırı durumlar ortaya çıkardığı için desteklemekten vazgeçmesine rağmen yine de uluslararası alanlarda Harmon Doktrini birçok yazar tarafından destek bulmuştur. Bu doktrini savunan yazarların çoğunluğunun uluslararası akarsulardan faydalanma konusunda yukarı kıyıdaş durumunda olan devletlerin vatandaşları olması dikkat çekicidir.⁴⁵

Mutlak Ülke Egemenliği Doktrini, uluslararası hukukun kaynakları olan devletlerin tutumu, özel ve genel nitelikteki antlaşmalar, mahkeme kararları, yazarların ve uluslararası özel bilimsel kuruluşların görüşleri, genel hukuk ilkeleri bakımından hukuk kuralı olarak kabul görmemiş,

---

⁴⁴ TİRYAKİ, a.g.e. s.25.

⁴⁵ SAR, a.g.e. s.114.

devletin kendi ülkesinde uluslararası akarsulardan faydalanmasını sınırsız olarak kapsayan mutlak egemenliği yerine, kısıtlı ülke egemenliğinin söz konusu olduğu belirlenmiştir.⁴⁶

(II) Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini :

Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini kaynağını ulusal hukuktan almıştır. Bu görüşü savunan yazarlar, ulusal hukuk sistemlerindeki kıyıdaş hakları doktrininden esinlenmişlerdir. Kıyıdaş hakları doktrini, kıyıdaş malikin arazisine giren suların doğal durumunu muhafaza ederek, hiçbir değişikliğe uğramadan akmaya devam etmesini öngörmektedir.⁴⁷

Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrinini, uluslararası akarsulardan faydalanma konusunda ileri süren başlıca hukukçular, İsviçreli Max Huber ile İngiliz Oppenheim olmuştur. Oppenheim görüşünü şu şekilde belirtmiştir.⁴⁸

“Ülke egemenliği sınırsız hareket özgürlüğü sağlamaz... Ülke egemenliğine rağmen devlet kendi ülkesindeki doğal şartları komşu devletin doğal şartlarının aleyhine değiştirmeye, kendi ülkesinden komşu ülkeye akmakta olan nehrin akımını durdurmaya ya da saptırmaya yetkili değildir... Ulusal olmayan nehirler, sınır teşkil eden nehirler ve uluslararası nehirler kıyıdaş devletlerden herhangi birinin keyfi denetimi altında değildir; çünkü, bir milletlerarası hukuk kuralı uyarınca, hiç bir devlet, kendi ülkesindeki doğal şartları komşu devlet ülkesinin doğal şartları aleyhine değiştiremez. Bu yüzden, devletin yalnız kendi ülkesinden komşu devlete akan bir nehrin sularını durdurması ya da saptırması değil, fakat aynı zamanda, nehir sularını, komşu devlete zarar verecek veya bu devletin nehrin akımından kendi kesiminde faydalanmasını önleyecek şekilde kullanması da, yasaklanmıştır.”

Uluslararası akarsuların aktıkları devletin ülkesindeki doğal durumlarında yapılacak her türlü değişikliği yasaklayan bu doktrin, yukarı kıyıdaş aşağı kıyıdaş çatışması göz önüne

---

⁴⁶ A.g.e. s.209.

⁴⁷ TIRYAKİ, a.g.e. s.27.

⁴⁸ SAR, a.g.e. s.218.

alındığında, tamamen aşağı kıyıdaş devlet lehine işleyen bir görüştür. Doktrinin kabul edilip uygulanması durumunda üç sonuç ortaya çıkmaktadır.⁴⁹

(aa) Uluslararası akarsuyun aşağı kıyıdaş devletin ülkesinde yer alan kesimindeki suların fiziki niteliğinde yukarı kıyıdaş devlet herhangi bir değişiklik yapamaz.

(bb) Aşağı kıyıdaş devletin uluslararası akarsuyun yukarı kıyıdaşça kullanılmasında veto etme hakkı vardır.

(cc) Aşağı kıyıdaş devletin gelecekteki muhtemel kullanımları korunmaktadır.

Uluslararası akarsuların kıyıdaş devletlerin ülkesinde yer alan kesimlerindeki suların doğal durumlarında değişiklik yapma olanağına sahip olan devlet, yukarı-kıyıdaş devlettir. Bu durumda söz konusu yasaklama, yalnız yukarı-kıyıdaş devlete yönelmektedir. Aşağı-kıyıdaş durumundaki devlet, bu doktrin uyarınca, doğal durumunu muhafaza ederek ülkesine girmesi gereken sulardan tam bir faydalanma serbestliğine sahip olmaktadır. Diğer bir ifadeyle uluslararası akarsulardan sadece en alttaki kıyıdaş faydalanabilecektir. Örneğin Nil nehri sularından bu doktrine göre yalnız Mısır faydalanabilecek, aynı şekilde Fırat nehri sularından faydalanma hakkının, tümüyle Irak'a tanınması gerekecektir.⁵⁰

Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini, uluslararası hukukun kaynaklarında genel anlamda kabul görmemiştir. Kıyıdaşların akarsularda önemli değişiklik yapamayacaklarını belirten antlaşma hükümleri ve rıza şartını destekleyen kimi devlet açıklamaları olmasına rağmen, devletlerin genel uygulamaları, yargı kararları ve yazarların çoğunluğu tarafından hukuk kuralı olarak kabul edilemeyeceği ileri sürülmüştür.⁵¹

(III) Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini :

Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini, iç hukukta uygulanan "kadim intifa hakkı" sisteminin uluslararası hukuka aktarılması ile ortaya çıkan bir doktrindir. Uluslararası alanda "doğal ya da

⁴⁹ TOKLU, a.g.e. s.24.

⁵⁰ TIRYAKI, a.g.e. s.28.

⁵¹ TOKLU, a.g.e. s.26.

tarihi", "kazanılmış" ve "kadim" haklar olarak değişik terimlerle ifade edilmesine rağmen, hepsi aynı kavramı ifade etmektedir.⁵² Bu doktrini uluslararası hukuka yansıtan E.Vattel'dir. Yazar, uluslararası akarsulardan faydalanma ile ilgili görüşünü şu şekilde ifade etmiştir.⁵³

“ Hakların eskiliği ve menşei (uluslararası nehirlerden faydalanma) sorunun çözümüne, en az bu hakların niteliği kadar katkıda bulunur. En eski hak, mutlak nitelikte ise, bütün kapsamı ile geçerlidir; bundan sonra gelen hak ise, sahibine, ancak birinci hakka zarar vermediği ölçüde yarar sağlayabilir...”

Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini ilk bakışta, hem yukarı kıyıdaş devletin hem de aşağı kıyıdaş devletin öne sürebilecekleri bir doktrin olarak gözükmektedir. Çünkü, yukarı kıyıdaş devlet de, en az aşağı kıyıdaş devlet kadar bu doktrine dayanarak mevcut kullanımının devam etmesini isteme hakkına sahiptir. Ancak, doktrinin ifade etmek istediği “mevcut kullanımlara verilmemesi gereken zarar” kavramı, pratikte sadece aşağı kıyıdaş için söz konusudur.⁵⁴ Yukarı kıyıdaş devlet coğrafi durumunun verdiği üstünlük nedeniyle ülkesindeki akarsuları kullanarak aşağıdaki devlete zarar verebilir; oysa aşağı kıyıdaşın böyle bir imkanı bulunmamaktadır. Bu yüzden bu doktrin, aşağı kıyıdaş devletlerin faydalanma hakkının sınırlarını genişletmek üzere başvurdukları bir doktrin olmuştur.⁵⁵

Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrinine konu ile ilgili yazarlar tarafından değişik eleştiriler yöneltilmiş olup bunların başında, (bu doktrinin uygulanması durumunda) özellikle yukarı kıyıdaş devletlerin ekonomik gelişmesinin önlenmesi gelmektedir. Diğer bir eleştiri ise, bu doktrinin yukarı kıyıdaş devletin faydalanmalarını ve aşağı kıyıdaş devlete mutlak bir üstünlük tanımak suretiyle, kıyıdaş devletler arasında eşitsizliğe yol açmasıdır. Ayrıca bazı yazarlar da, bu doktrinin uluslararası akarsulardan sağlanan yararları kıyıdaşların karşılıklı ihtiyaçlarını göz önünde tutmadan, otomatik ve mekanik bir şekilde dağıttığını, ilgili devletler arasında uzlaşmayı ve işbirliğini önlediğini belirtmektedirler.⁵⁶

---

⁵² TIRYAKI, a.g.e. s.29.

⁵³ SAR, a.g.e. s.272.

⁵⁴ TOKLU, a.g.e. s.27.

⁵⁵ SAR, a.g.e. s.274-276.

⁵⁶ TOKLU, a.g.e. s.27.

Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini sınırlı sayıda antlaşmada yer almıştır.1929 Nil Suları Antlaşması, Mısır'ın doğal ve tarihi haklarını koruması bakımından bu doktrinin uygulandığı bir antlaşma olmuştur. Yine aynı şekilde Suriye ile Ürdün arasındaki Yarmuk sularının kullanılması ile ilgili 1953 tarihli antlaşmada, Suriye inşa edilecek barajlar için su kullanma hakkını saklı tutmuştur.⁵⁷ Sonuç olarak uluslararası hukukun kaynaklarında, aşağı kıyıdaş devletin yukarı kıyıdaşın faydalanma eylemlerine karşı ileri sürebileceği Ön Kullanımının Üstünlüğü Doktrini genel kabul görmediğinden geçerli bir hukuk kuralı olarak kabul edilmemiştir.⁵⁸

(IV) Adil Kullanım Doktrini :

Konuya ilişkin antlaşmalara, yargı kararına ve bilimsel çalışmalara bakıldığında, teori ya da prensibe verilen ad hususunda bir birlik olmadığı görülmektedir. “Hakça faydalanma”, “adil kullanım”, “optimum faydalanma”, “hakça katılım”, “hakça paylaşım”, faydacı (veya makul) kullanım” ve “hakkaniyete uygun kullanım”, terimleri bir arada kullanılmaktadır.⁵⁹

Teori, iki ya da daha fazla devletin sınırlarını oluşturan veya bu sınırları aşan bir nehrin suları, tüm kıyıdaşların eşit haklara sahip olmasını öngörmektedir. Hak eşitliğinden kasıt, her bir kıyıdaş devletin, diğer kıyıdaşlarla aynı nitelikli haklara sahip olarak, sudan ihtiyaçlar ölçüsünde yararlanmasıdır. Bu, kıyıdaş devletlerin birbirlerine en az zarar vererek, ihtiyaçlarını en geniş ölçüde karşılamasını da sağlayacaktır. Hakça ve Makul Faydalanma Teorisi, beş unsuru içermektedir:⁶⁰

(aa) Su yollunun kullanımda hakların eşitliği söz konusudur.

(bb) Hakların eşitliği, suyun eşit taksimi anlamına gelmez.

(cc) Hakça ve makul faydalanma, faydacı bir kavramı ifade etmektedir.

(çç) Kavram, suyun faydalanma kullanımı ile ilgilidir.

---

⁵⁷ A.g.e. s.28.

⁵⁸ SAR, a.g.e. s.294.

⁵⁹ TOKLU, a.g.e. s.29.

⁶⁰ A.g.e. s.29-30.

(dd) Kullanıcılar güncel ihtiyaçları karşılanmamışken, gelecekteki ihtiyaçlar için su tutmak hakça faydalanmaya aykırıdır.

Doktrini uluslararası alanda ilk defa ortaya koyan devlet ABD'dir. Doktrinin savunucuları ABD ulusal hukukunda suların kullanılmasıyla ilgili olarak, kıyıdaş maliklerin ilişkilerini düzenlemek üzere geliştirilen; her kıyıdaş malikin sular üzerinde, "makul ve adil" olmak koşuluyla, eş değerde faydalanma hakkı ilkelerinden esinlenmiştir. Faydalanma hakkının "makul ve adil" kıstasına uyup uymadığı ise, suların kullanılmasından sağlanan yararlarla, diğer kıyıdaşlara verilen zararın, her durumun özel koşullarına göre, karşılaştırılması sonucunda tespit edilmektedir.⁶¹ Amerikalı hukukçu Lipper de doktrini şu şekilde tanımlamaktadır: "Adil kullanım, kıyıdaş devletler arasında uluslararası nehir sularının, her birinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları uyarınca, hepsine azami fayda ve her birine asgari zarar verecek şekilde bölüştürülmesidir".⁶²

İlk bakışta Adil Kullanım Doktrini, kapsadığı kurallar açısından, nazari olarak hem yukarı kıyıdaş devletlerin hem de aşağı kıyıdaş devletlerin yaralanabileceği bir görüş niteliği taşımaktadır. Oysa doktrin, yasakladığı "zarar" kavramı açısından değerlendirildiğinde, özellikle uyuşmazlıklarda zarar gören kıyıdaş devletin korunduğu ortaya çıkmaktadır. Uygulamada, Adil Kullanım Doktrini, Ön Kullanımının Üstünlüğü Doktrini'nde olduğu gibi özellikle faydalanma haklarının diğer kıyıdaşların eylemlerine karşı korumak durumunda olan aşağı kıyıdaş devletlerin başvuracağı bir görüştür. Aşağı kıyıdaş konumundaki devlet, yukarı kıyıdaş devletle düştüğü uyuşmazlıkta, kullanımların makul ve adil olduğunu öne sürecek ve bu şekilde faydalanma hakkını yukarı kıyıdaşa karşı korumaya çalışacaktır.⁶³

Biraz daha yumuşatılmış bir değerlendirmeye, adil ve hakça kullanım ilkesini, yukarı kıyıdaş konumu nedeniyle öncelikli kullanımını ve aynı şekilde, aşağı kıyıdaş ülkenin yukarı kıyıdaş ülkenin kullanımlarına karşı veto hakkını engellemiş, nehrin hakça ve makul kullanımını sağlamıştır.⁶⁴

---

⁶¹ SAR, a.g.e. s.297.

⁶² A.g.e. s.299.

⁶³ A.g.e. s.300.

⁶⁴ TOKLU, a.g.e. s.30.

Adil Kullanım Doktrini uyarınca, makul ve adil payın ne olduğunun, her özel durumun ortaya koyduğu faktörlerin ışığında tespit edilmesi gerekmektedir. Doktrinin temelinde kıyıdaşların karşılıklı faydalanma haklarını; hepsine en fazla yarar sağlayacak ve her birine an az zarar verecek şekilde tespit etmek amacı yatmaktadır. Ancak her özel durumun kendine özgü şartlara sahip olması nedeniyle bütün uyuşmazlıklarda uygulanması güçtür.⁶⁵ Antlaşmalarda faydalanma hakkının kullanılmasının esası; verimlilik, makul olma, optimum faydalanma, hakça ve makul kullanma gibi terimlerle ifade edilmektedir. Bütün bunlarla kastedilen, tüm kıyıdaşlar için azami faydalanma ve asgari zarardır.⁶⁶

Uygulamada, Adil ya da Hakkaniyete Uygun Kullanım Doktrini ilk kez ABD ile Meksika arasındaki Colorado, Tijuana ve Aşağı Rio Grande nehirlerine ilişkin uyuşmazlığın çözümü çalışmaları sırasında, Meksika Hükümetince verilen 19 Mart 1942 tarihli muhtıradan ortaya konulmuştur. Ancak bu belgede Hakkaniyete Uygun Kullanım Doktrini'nin hukuk kuralı olduğu ileri sürülmediği, yalnız pratik bir çözüm yolu olarak konulmak istendiği görülmektedir.⁶⁷ Başlangıçta ABD tarafından uluslararası hukuk kuralı olarak benimsenmeyen doktrin, daha sonra, ABD ile Kanada arasındaki Columbia Akarsuyu uyuşmazlığında uluslararası hukukun yerleşmiş kuralı olarak ileri sürülmüştür. Özel antlaşmalar içinde de; 26 Ekim 1963 tarihli Nijer Havzası Devletleri Arasındaki Ekonomik İşbirliği ve Ulaşım İlişkin Senet; 17 Kasım 1956 tarihli Mısır ile Sudan arasındaki Nil Kullanılmasına İlişkin Antlaşma; Fransa ile İspanya arasında 29 Ekim 1963 tarihinde Paris'te imzalan Yukarı Garonne Havzası Düzenlenmesine İlişkin Sözleşme Hakkaniyet Uygun Kullanım Doktrini'ne yer veren antlaşmalar arasındadır.⁶⁸ Büyük bir grup yazar, Hakkaniyete Uygun Kullanım Doktrini'ni, hukuk kuralı olarak değerlendirirken, bu doktrinin yakın zamanda ortaya atılmış olduğunu ve bu niteliği ile, olan değil; genellikle olması gereken hukuk açısından önem taşıyabileceğini ileri sürmektedir. Bu gruba mensup yazarlar, Hakkaniyete Uygun Kullanım Doktrini'nin ilkelerinin ifade kesinliğinden yoksun ve uygulaması güç bir doktrin olduğunu da vurgulamaktan geri kalmamaktadır. Uygulamada, genel olarak, hakkaniyet ilkesi ve hakkaniyete uygun kullanım, uluslararası hukukun bir kuralı haline gelmektedir. Bu

---

⁶⁵ SAR, a.g.e. s.300.

⁶⁶ TOKLU, a.g.e. s.31.

⁶⁷ TIRYAKI, a.g.e. s.33.

⁶⁸ TOKLU, a.g.e. s.31.

kural, hem sınır aşan su uyuşmazlıklarının çözümünde, hem de bu sulardan optimum faydalanma halleri için geçerlilik kazanmaktadır.⁶⁹

Adil ya da Hakkaniyete Uygun Kullanım Doktrini'ne hakim olan ilkelerin, birçok uluslararası platformda öne sürülmesi, benimsendiğinin ortaya konulması ve son olarak Birleşmiş Milletler Örgütüncü hazırlanan "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımlarına İlişkin Sözleşme"de de yer alması, bu doktrinin geçerlilik kazanma aşamaları olarak değerlendirilmektedir.

(3) Su Konusunda Uluslararası Kural Oluşturma Çalışmaları :

(a) Genel:

Su ile ilgili gelenek ve yasaların insanlık tarihi kadar eski olduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir. Henüz düzenli veya yazılı bir kurallar bütünü olmadığı dönemlerde suyun önemi, su kullanımı ve su hakları konuları, inançlar ve dini kurallar çerçevesinde tanımlanmıştır. Tarihin hemen her döneminde, su bütün dinlerde kutsal sayılmış, suyun korunması, kullanılması ve paylaşılması ağırlıklı olarak bu inanca dayandırılmış, böylece sorun çıkmaması da sağlanmıştır.⁷⁰

Zaman içinde medeniyetlerle birlikte sularla ilgili töre ve yasalar da doğmaya başlamış ve bunlar yazılı hale getirilmiştir. Ortadoğu'da Elam, Akad, Asur ve Babil, ayrıca Eti, Urartu, Mısır ve Kuzey Mezopotamya ile Toroslar'da yapılmış kazılarda bulunan tabletlerde, su hukukuna ait belgelere rastlanmıştır. Sümer öncesi ve Sümer ananelerine göre yerleşmiş su hukuku asırlar boyu geliştirilerek kesin ifadeli yazılı kanunlar haline getirilmiştir. Babil Hükümdarı Hammurabi bunları toplayarak, ilk hukuki belgeleri oluşturmuştur.⁷¹

---

⁶⁹ SAR, a.g.e. s. 302-312.

⁷⁰ ESENYEL, a.g.e. s.24.

⁷¹ KARA Suat- KAYA Adem, Fırat ve Dicle Suları ve Bölge Güvenliğine Etkileri, Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, İzmir, 1998, s.6.

İçmeye, yıkamaya, yıkanmaya, sulamaya ve pis suların atılmasına dair hususlar önceleri kesin ifadeli Tanrı buyruğu ve dini bir zorunluluk iken, sonraları din kitaplarından alınma hukuki ve cezai kurallar haline dönüşmüştür.

Günümüzde hemen her ülke ve toplumda sularla ilgili düzenlemeler önce “dini hukuk” kuralları içinde başlatılmış, sonra da medeni hukuk içinde, hatta bağımsız bir “ulusal su hukuku” olarak yerini almıştır. Türkiye’de de böyle bir seyir izlemiştir.⁷²

Su sorununun uluslararası bir mahiyet alması, ülkeleri bu sorunun çözümü için ortak kavram ve hukuk anlayışı arama çabalarına itmiştir. Uluslararası sularla ilgili olarak ortaya çıkan sorunların çözümüne katkı sağlayacak ve tüm ülkeler tarafından da kabul görececek bir hukuk sisteminin oluşturulması için dünyada değişik platformlarda çalışmalar başlatılmıştır.

Su yollarının ulaşım amacıyla kullanılması ile ilgili uluslararası antlaşmalar 19 ncu yüzyılın başından itibaren yapılmakta olduğundan dünyada bu konudaki kurallar önemli ölçüde belirlenmiştir. Su yolunun ulaşım dışı amaçlarla kullanımı ise, 19 ncu yüzyılın sonlarından itibaren uyuşmazlık konusu olmaya başlamış ve bu alandaki hukuk oluşturma çabaları, 1950’li yıllardan itibaren dünya gündemine gelmiştir. Birden fazla devleti ilgilendiren akarsulardan faydalanma ile ilgili kural oluşturma çabaları, bu yıllardan itibaren, yalnızca herhangi bir uyuşmazlığa taraf olan ülkelere oluşturulmaya çalışılan teamül hukuku boyutlarından çıkmış, ülkelerin uyuşmazlıkları çözmede esas almaları gereken ilkelere yönelik kural oluşturma çabalarına dönüşmüştür. Uluslararası Hukuk Enstitüsü, Uluslararası Hukuk Derneği ve Birleşmiş Milletler Hukuk Komisyonu tarafından yapılan çalışmalar, bu yönde yapılan çalışmaların en önemlileridir.

(b) Uluslararası Hukuk Enstitüsünün Çalışmaları :

Uluslararası Hukuk Enstitüsü, 1910 yılında birden fazla devlet tarafından kullanılan akarsulardan ulaşım dışındaki faydalanmaları gündemine almış ve 1911 yılında, uluslararası suların ulaşım dışında kullanımlarına ilişkin “Madrid Bildirisini”

---

⁷² ESENYEL, a.g.e. s.24.

yayınlamıştır.⁷³ 1911 Madrid Bildirisi, kıyıdaş devletlerin aynı akarsu üzerinde fiziki anlamda karşılıklı bağımlılık durumunda buldukları görüşünden hareket ederek, devletlerin faydalanma haklarına bazı kısıtlamalar getirmiştir. Ayrıca bu bildiriye, uluslararası akarsular sınır teşkil edenler ve ülkeleri kesenler şeklinde ikiye ayrılmıştır. Bildirinin ülkeleri kesen akarsular ile ilgili 2 nci maddesinde, yukarı kıyıdaş devletin bu çeşit akarsuların aşağı devlete giriş noktasını değiştirmesini, suları kirletmesini ve aşağıda taşkın olaylarına yol açacak eylemlerde bulunmasını yasaklamıştır. Bu maddenin 3 ncü fıkrası şu şekildedir :⁷⁴ “Hiçbir tesis (özellikle hidrolik enerjiden yararlanan fabrikalar), nehrin terkininin (başka bir deyimle, kullanabilme veya öz niteliğinin), nehir aşağı ülkeye ulaştığında, ciddi bir şekilde değişimine yol açacak miktarda su çekemez”.

Enstitünün 1961 Salzburg Kararı da 1911 Madrid Bildirisi paralelinde olmuş, ancak farklı olarak sınır teşkil eden, ülkeleri kesen akarsular ayırımını terk ettiği görülmüştür. Enstitü bu kararında, devletlerin faydalanma hakkını tanımakla beraber bu hakkın aynı akarsu üzerindeki diğer kıyıdaş devletin hakkı ile sınırlı olduğunu belirtmiştir.⁷⁵

(c) Uluslararası Hukuk Derneğinin Çalışmaları :

Uluslararası Hukuk Derneği, 1954 Edinburgh Konferansından itibaren uluslararası akarsular ile ilgili kural oluşturma konuları üzerinde çalışmalar yapmış, 1956'da Dubrovnik'de daha sonraki çalışmalara ışık tutacak bazı temel ilkeleri tespit ettikten sonra, 1958 New York Konferansında geçici kararlar almış, 1966 Helsinki Toplantısında da somut bazı sonuçlara varmıştır.⁷⁶

Uluslararası Hukuk Derneği, 1956 Dubrovnik Konferansında oybirliği ile şu ilkeleri kabul etmiştir:⁷⁷

---

⁷³ TOKLU, a.g.e. s.33.

⁷⁴ SAR, a.g.e. s.177.

⁷⁵ A.g.e. s.178.

⁷⁶ A.g.e. s.179.

⁷⁷ TOKLU, a.g.e. s.33.

“Her devlet uluslararası akarsuların kendi ülkesindeki bölümünden yararlanırken, bu kullanımın diğer devletlere etkilerini göz önünde tutacaktır. Devlet diğer devlete zarar verdiği ölçüde kamusal ve özel eylemlerden sorumlu olacaktır. Akarsulardan faydalanmada; her devletin makul kullanım hakkı, her devletin o akarsuyun sularına bağımlılığı, karşılaştırmalı sosyal ve ekonomik kazançlar, ilgili devletler arasındaki mevcut antlaşmalar ve mevcut kullanımlar dikkate alınacaktır.”

Derneğin 1966 yılında gerçekleştirdiği toplantı, kural oluşturması konusunda önemli bir girişim olmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda bağlayıcı özelliği olmayan ve “Helsinki Kuralları” adıyla anılan bazı kurallar, tavsiye niteliğinde kabul edilmiştir. Kurallar bağlayıcı olmamakla beraber, daha sonraki yıllarda başka organlarda bu konuda girilen çalışmalara ışık tutar mahiyette olmuştur. Helsinki’de yapılan çalışmalarda su yolları, uluslararası su toplama havzaları itibariyle ele alınmıştır. Söz konusu kurallarda, sınır aşan havza sularının, hakça ve makul paylaşımı öngörülmüştür.

Aynı kurallarda “hakça ve makul bir paylaşımın” belirlenmesi için sınırlı olmamakla beraber, bazı kriterler sayılmış ve bu nitelikteki bir paylaşım için, bütün ilgili faktörlerin dikkate alınması gereği vurgulanmıştır. Helsinki Kararlarının 5/2 nci maddesinde belirtilen bu kriterlerden bazıları şöyledir :⁷⁸

- (I) Her havza devletin ülkesine düşen drenaj alanının oranı da dahil olmak üzere, havzanın coğrafi durumu,
- (II) Her havza devletin su katkısı da dahil olmak üzere, havzanın hidrolojik durumu,
- (III) Havzayı etkileyen iklim şartları,
- (IV) Mevcut kullanımları da kapsamak üzere, havza sularının geçmiş kullanımı,
- (V) Her havza devletin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları,
- (VI) Havza devletlerinin her birinde, geçimi havza sularına bağlı nüfus,

---

⁷⁸ ESENYEL, a.g.e. s.27.

- (VII) Her havza devletinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan çareleri karşılaştırma,
- (VIII) Yararlanılabilecek başka kaynakların bulunması,
- (IX) Havza sularının kullanılmasında yersiz israftan kaçınma,
- (X) Kullanımlar arasındaki çatışmaları uzaklaştırma çaresi olarak bir ya da daha çok havza devletine tazminat verme imkanları,
- (XI) Havza devletinin ihtiyaçlarının, diğer bir havza devletine ciddi zarar verilmeden, karşılanabilme derecesi.

Kararın, aynı maddenin 3 ncü fıkrasında ise, bu faktörlerden hiç birine diğerlerine kıyasla bir öncelik ve ağırlık tanınmadığı; "... faktörlerden her birine tanınacak ağırlık, bu faktörün taşıdığı önemin, diğer ilgili faktörlerin önemleriyle karşılaştırılması sonucunda ortaya konacaktır. Makul ve adil bir payın ne olduğu tespit edilirken, bütün ilgili faktörler birlikte mütalaa edilmeli ve bunların hepsi esas tutularak bir sonuca varılmalıdır." ifadesiyle ortaya konulmuştur.⁷⁹

(ç) Uluslararası Hukuk Komisyonunun Çalışmaları:

Uluslararası akarsuların işletilmesi ve kullanılmasının yarattığı hukuki sorunların BM'de incelenmesi 1959 yılında başlamıştır. 1970 yılına kadar önemli bir gelişme kaydedilmemiştir. 1970 yılında BM Genel Kurulu, BM'in kural oluşturma organı olan Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK)'nu, "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılmasına İlişkin Hukuk"u oluşturmak ve aşamalı olarak geliştirmekle görevlendirmiştir.⁸⁰

UHK, 1971 yılından bu yana çok sayıda rapor yayınlamasına karşın, ancak 1991 yılında geçici olarak ilk okuma sonucunda kabul ettiği "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılmasına İlişkin Maddeler Taslağını" ortaya çıkarmıştır. Maddeler Taslağının ikinci okunmasının ve düzeltmelerinin yapılması, devletlerin bu konudaki görüşlerinin alınmasından sonra ortaya çıkan taslak, önce 7-25 Ekim 1996 tarihleri arasında Genel Kurula bağlı Altıncı Komisyonun, Çalışma Gurubu olarak yaptığı

⁷⁹ SAR, a.g.e. s.302.

⁸⁰ ESENYEL, a.g.e. s.28-29.

toplantıda ele alınmış; Türkiye, Fransa ve Çin'in aleyhte oy vermesine ve on sekiz devletin çekimser kalmasına rağmen kırk iki devletin lehte oy kullanmasıyla ile son şeklini almıştır.⁸¹

UHK'nun 1971 yılından bu yana sürdürdüğü bu çalışma 21 Mayıs 1997 tarihinde Genel Kurulun 51/ 229 kararı ile "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanılmasına İlişkin Sözleşme" olarak kabul edilmiştir.⁸² Oylamaya 185 üyenin 133'ü katılmış, tasarı 103 kabul 3 red ve 27 çekimser oyla kabul edilmiştir.⁸³Sözleşmeye Çin Brundi ile birlikte Türkiye red oyu vermiştir.⁸⁴

(d) Diğer Uluslararası Kuruluşların Çalışmaları :

Diğer uluslararası kuruluşlardan, BM/Avrupa Ekonomik Komisyonu ile AB Çevre ve Sağlık Bakanları Konferansında da uluslararası sularla ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır.

(I) BM/ Avrupa Ekonomik Komisyonunun Çalışmaları :

Sınır aşan sular konusunda yasal olarak bağlayıcı olan ilk belge BM/Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından hazırlanan "Sınır Aşan Sular ve Uluslararası Göllerin Kullanımı ve Korunması" sözleşmesidir. Söz konusu sözleşme 1992 yılında Helsinki'de imzaya açılmış sözleşmenin öngördüğü on altı ülke tarafından onaylanma işlemlerinin tamamlanmasını takiben 1997 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin müzakerelerine Türkiye aktif olarak katılmış, memba ülkelerinin menfaatlerini koruyucu doğrultuda ilk taslakta bir çok değişiklik yapılmasını sağlamış, ancak yine de antlaşmaya taraf olmamıştır. Bunun en önemli nedeni; henüz ülkemizde su kaynaklarının geliştirme sürecinin tamamlanmamış olmasıdır.⁸⁵

Avrupa Ekonomik Komisyonu sözleşmesi, sınır aşan su kaynaklarının söz konusu su kaynağı havzasında yer alan ülkelere oluşturulan bir ortak organ tarafından

---

⁸¹ TOKLU, a.g.e. s.36.

⁸² PAMUKÇU Konuralp, Su Politikası, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s.75.

⁸³ TOKLU, a.g.e. s.36.

⁸⁴ PAMUKÇU, a.g.e. s.246.

⁸⁵ ESENYEL, a.g.e. s.33.

yönetilmesini öngörmektedir. Ayrıca memba ülkelerin su kaynaklarının geliştirilmesine ilişkin olarak geliştirecekleri projeler konusunda mansap ülkelerini önceden haber etme ve onaylarını alma zorunlulukları bulunmaktadır. Bu nedenle özellikle henüz tamamlanmayan GAP projesini göz önüne alarak, Türkiye bu sözleşmeye çevresel açıdan değil stratejik ve yürüttüğü uluslararası politika açısından taraf olmamıştır.

(II) Avrupa Çevre ve Sağlık Bakanları Konferansı :

Sınır aşan sulara ilişkin kabul edilen en son yasal belge ise; Londra'da gerçekleştirilen Üçüncü Çevre ve Sağlık Bakanları Konferansında imzalanan "Su ve Sağlık" protokolüdür. Söz konusu protokolü, 17 Haziran 1999'da 35 ülke imzalamıştır. Protokol, 1992 tarihli BM/Avrupa Ekonomik Komisyonu "Sınır Aşan Sular ve Uluslararası Göllerin Kullanımı ve Korunması" sözleşmesine ek olarak hazırlanmıştır. Belge, temelde söz konusu sözleşme ile aynı anlayışı yansıtmakta, sınır aşan su yollarının kullanımına ilişkin kısıtlayıcı bazı yeni ifadeler içermektedir. Bu nedenlerle söz konusu protokol da Türkiye tarafından imzalanmamıştır.⁸⁶

---

⁸⁶ A.g.e. s.34.

İKİNCİ BÖLÜM

SINIR AŞAN SULAR SORUNU VE TÜRKİYE’NİN TARAF OLDUĞU HUKUKSAL DÜZENLEMELER

1. SINIR AŞAN SULAR SORUNU :

Hayati bir doğal kaynak olan suyun, dünya üzerindeki miktarı değişmezken, dünyanın çeşitli bölgeleri arasındaki dengesiz dağılımı, yıllık yağış miktarının düzensizliği, hızlı nüfus artışı sonucu elde edilebilir su miktarının artan nüfus ihtiyaçlarını karşılayamaması, su kaynaklarının kirlenmesi, iklim değişimi, su kullanımının sektörler arasındaki dengesiz dağılımı, su verimliliğinin düşük olması ve aşırı kullanım gibi nedenlerden dolayı, 19ncü yüzyılın sonlarından itibaren stratejik olarak önemi artmıştır. Suyun kıt olduğu bölgelerde, su kaynakları bölge devletleri için çok önemli ulusal güvenlik konusu olmaya başlamıştır. Var olan su kaynaklarının birden fazla devlet tarafından kullanılması devletler arası bir rekabet ortamı yaratmıştır. Çünkü aynı su yolunu paylaşan bir devletin kullanımı, suyun niteliği ve niceliği açısından diğer devleti veya devletleri de doğrudan etkilemektedir. Bu da ilgili devletler arasında çözülmesi gerekli bir sorun olarak su sorununun doğmasına neden olmuştur.

a. Sınır Aşan Sular Kavramı ve Hukuki Durumu :

Sınır aşan sular kavramı, birden fazla devlet tarafından kullanılan akarsuların tanımlarının yapılması çalışmaları sırasında gündeme gelmiş ve bazı yazarlar tarafından bu tür akarsuların “ülkeleri kesen ve ülkeleri ayıran” olarak farklı kategorilere ayrılması gerektiği ileri sürülmüştür.

Bu yazarlardan birisi olan L. Oppenheim Uluslararası Hukuk adlı eserinde akarsuları dört ayrı kategoriye ayırarak incelemiş ve bu konudaki görüşünü şu şekilde belirtmiştir:⁸⁷

---

⁸⁷ DİNÇYÜREK Ahmet ,Yeni Bir Strateji, Hidrostrateji, Harp Akademileri Basım Evi, 1996, s.51.

“Akarsular içinde aktıkları ülkenin bir parçası kabul olunurlar. Böylece eğer bir akarsu, kaynağından ağzına, yani denize kavuştuğu noktaya kadar tek bir ülkenin toprakları ve sınırları içinde akıyorsa, ülke devleti o akarsu ve suları üzerinde münhasır bir egemenlik hakkına sahip bulunur. Bu tür akarsulara ulusal akarsular ismi verilir. Bir de sınır akarsuları vardır. Bunlar farklı devletlerin sahip oldukları ülkeleri birbirinden ayıran sınırı teşkil eden akarsulardır. Sınır akarsuları ülkelerini ayırdıkları devletin ülkelerinin bir parçası kabul olunurlar. Bu tür nehirlerde ayırım çizgisi ya akarsuyun tam ortasından ya da akarsuyun ulaşımına imkan verdiği durumlarda ulaşım yapılabilen bölümün ortasından geçer. Bu durumu da o devletler arasında yapılan antlaşmalar tespit eder.

Bazı akarsular iki veya daha fazla devletin ülkelerinden geçtikten sonra denize ulaşır. Çok uluslu akarsular denilen bu akarsular üzerindeki egemenlik hakkı suladıkları ülkelerde o devletlere ait bulunur.

Bazı çok uluslu akarsular vardır ki bunlar açık denizlerden başlamak üzere deniz ulaşımını yapmak imkanı mevcuttur. Bu akarsular, içinden geçtikleri ülkelerin parçası sayılmakla beraber “uluslararası akarsular” ismini alırlar. Zira barış zamanında bu akarsularda ulaşım serbestisi antlaşmalarla kabul olunmuştur. Keza suların ulaşım dışı alanlarda kullanımının antlaşmalarla esasa bağlandığı akarsular, içinden geçtikleri ülkelerin parçası sayılmakla beraber, uluslararası akarsu özelliğini taşırlar.”

Oppenheim’in bu görüşü, uluslararası akarsu kavramının geleneksel yaklaşımına göre tanımlanmasına kaynaklık teşkil etmiştir. Oppenheim’in ifade ettiği “çok uluslu akarsu” kavramı, uluslararası akarsu kavramının geleneksel yaklaşıma göre tanımlanmasını savunan devletler ve bunu destekleyen yazarlar tarafından, “sınır aşan sular (Trans Boundary Waters)” terimi ile ifade edilmektedir.

Bu görüşe göre sınır aşan sular, bir devletin topraklarından doğup bir başka devletin veya devletlerin sınırlarını geçerek topraklarından akan sular⁸⁸ veya bir ülkeden kaynaklanan ve bu ülkenin toprakları üzerinde aktıktan sonra bir veya birden çok ülkenin sınırlarını aşarak akışını sürdüren akarsular⁸⁹ şeklinde tanımlanabilir.

Sınır aşan sular kavramı değişik zamanlarda uluslararası belgelerde de yerini almıştır. Örneğin Uluslararası Hukuk Enstitüsünün 1911 Madrid Bildirisinde uluslararası sular, sınır teşkil edenler ve ülkeleri kesenler şeklinde ayırımı tabi tutulmuş, ancak aynı kuruluş gösterilen tepkiler üzerine daha sonra 1961 Salzburg Toplantısında bu ayırımı terk etmiştir.⁹⁰

Son dönemlerde BM/Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından hazırlanarak 1997 yılında yürürlüğe giren “Sınır Aşan Sular ve Uluslararası Göllerin Kullanımı ve Korunması ” sözleşmesinde ve bu sözleşmenin eki olan “Su ve Sağlık” protokolünde sınır aşan sular terimi yer almaktadır.

Ancak, gerek uygulamada gerekse uluslararası hukukta sınır aşan sular terimi kabul görmemiştir. Bunun temel nedeni ise ister sınır teşkil etsin, ister sınır aşsın, bu tip akarsulara aynı uluslararası hukuk kuralının uygulandığı gerçeğidir.

Konu ile ilgili Cem SAR'ın görüşleri şu şekildedir:⁹¹ “ ... her iki durumda da, faydalanma eylemlerinin olumsuz etkileri, ulusal sınırların ötesinde hissedilecek ve diğer ilgili devletlerin faydalanma eylemleri ile çatışacaktır. Etki kıstası her iki durumda da rol oynamaktadır. Kaldı ki, çoğu durumlarda aynı nehir, bazı kesimlerinde “ülkeleri kesen”, diğer bazı kesimlerde ise “ülkeleri ayıran” nehir niteliğini taşımaktadır. Tanımlama açısından gerekli görülen bu ayırımın, bundan öteye bir anlamı kalmamaktadır.”

Burada önemli olan böyle bir ayırımın yapıp yapılmadığından ziyade, sınır aşan su kavramının uluslararası nitelik taşıyıp taşımadığı konusudur. Uluslararası hukukta yaygın olarak kabul edilen görüşe göre, etki kıstasından hareketle bu tip suların da

---

⁸⁸ ÜNVER, a.y.

⁸⁹ AVCI İlhan, Ortadoğu ve Su Sorunu, Cumhuriyet, 11-17 Ocak 1996.

⁹⁰ SAR, a.e.g. s.177-178.

⁹¹ A.g.e. s.59.

uluslararası niteliğe sahip olduğudur. Nitekim 1997 yılında kabul edilen “Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılmasına İlişkin Sözleşme”nin 2nci maddesinde uluslararası su yolu kavramı,⁹² farklı devletlerde kısımlara sahip olan bir su yolu olarak tanımlanmış ve hem sınır aşan hem de sınır teşkil eden sular su yolu kavramı altında birleştirilerek sınır aşan sulara uluslararası nitelik kazandırılmıştır. Türkiye'nin bahse konu antlaşmayı imzalamamasının nedenlerinden birisi de bu uluslararası su yolu kavramıdır. Türkiye bunun yerine sınır aşan su yolu (Transboundary Watercourse) kavramını kabul etmektedir.⁹³ Çünkü Türkiye, uluslararası kelimesi nedeniyle, özellikle Fırat ve Dicle ile ilgili sorunlara birinci dereceden ilgili olmayan devletlerin de taraf olabileceği endişesini taşımaktadır.

b. Türkiye'nin Sınır Aşan Suları :

Türkiye'nin kara sınırlarının uzunluğu 2875 km olup bunun 1067 kilometresi akarsularla çizilmiştir. Bu da sınırlarının yaklaşık %63'üne tekabül etmektedir.⁹⁴ Türkiye'nin; Yunanistan, Bulgaristan ve eski SSCB ile sınır oluşturan veya sınır aşan akarsularla ilgili ilişkileri istenilen düzeyde olmasa da belirli bir çözüme kavuşturulmuştur. Özellikle sınır oluşturan akarsulara ilişkin sorunlar, sınır anlaşmazlıkları ile ilgili var olan uluslararası hukuksal düzenlemeler içinde kolaylıkla çözüme kavuşturulmuştur. Ancak Suriye ve Irak ile olan su sorunlarına henüz somut bir çözüm bulunamamıştır.

Türkiye, “sınır aşan sular” sınıfına giren sorunlu ve birden çok akarsuya sahip olmakla birlikte sınır oluşturan sulara da sahiptir. Ülkemizdeki sınır oluşturan ve sınır aşan sular incelendiğinde, bu akarsulardan sadece Meriç ve Arpaçay'ın sınır oluşturan, diğerlerinin ise sınır aşan sular olduğu ve çoğunun da Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer aldığı görülmektedir.

Türkiye'nin son zamanlarda ağırlıklı olarak yaşadığı ve zaman zaman sıkıntılar hissettiği su sorunu ile ilgili tartışmalarda, dünyanın siyasi, sosyal, ekonomik ve su kıtlığı

---

⁹² TİRYAKİ, a.e.g. s.A-1.

⁹³ ESENYEL, a.g.e. s.31.

⁹⁴ A.g.e. s.93.

açısından en sorunlu olan bölgelerinden biri olan Ortadoğu'da yer almasından dolayı çoğu kez özellikle Fırat ve Dicle Nehirleri ile ilgili konularda tartışmalara taraf olmaktadır. Her ne kadar, ağırlıklı olarak Fırat-Dicle Havzasıyla ilgili konu ve sorunlar tartışılıyorsa da, bugün var olan, ancak gelecek için de bir potansiyel risk oluşturan bazı sınır aşan sularımız da vardır. Örneğin Aras nehri zaman zaman İran tarafından gündeme getirilmektedir.

Türkiye'nin ulusal akarsuları dışında kalan bütün akarsuları, ya kendileri ya da kolları iki veya daha çok devleti kesip geçen, sınır aşan veya komşuları ile sınır teşkil eden akarsulardır.

Dış ülkelerden doğup Türkiye'ye giren akarsulara Meriç ve onların kolları olan Arda, Tunca ile Asi nehirleri, Türkiye'de doğup dış ülkeleri kat eden akarsulara ise, Çoruh, Kura, Aras, Dicle ve Fırat nehirleri başlıca örneklerdir. Türkiye bu akarsulardan birinci gruptakiler açısından aşağı kıyıdaş (mansap) devlet, ikinci gruptakiler açısından ise yukarı kıyıdaş (membra) devlet durumundadır. Bu akarsuların hidrolojik özellikleri şu şekildedir :⁹⁵

(1) Meriç Nehri :

Bulgaristan'ın Rila Dağlarından doğup Ege Denizinde Enez'e dökülen ve toplam uzunluğu 490 km olan Meriç nehri, Svilengrad ile Kapıkule arasında Bulgaristan-Yunanistan sınırını, Kapıkule ile Enez arasında Karaağaç kesimi dışında Türkiye Yunanistan sınırını oluşturur. Rodop dağlarından Arda ırmağı ile Balkan dağlarından gelen Tunca ve Ergene nehri en önemli kollarıdır. Türkiye -Yunanistan sınırı Meriç yatağının orta çizgisinden geçmektedir.

Bu nehir Türkiye ile Bulgaristan arasında sınır aşan bir nehir olup Türkiye Bulgaristan'a göre bir aşağı havza (mansap) ülkesi konumundadır. Yunanistan'a göre ise bir sınırdaş ülke olup, bu nehir, Türkiye ve Yunanistan için hem sınır oluşturuyor, hem de "uluslararası su" özelliği taşımaktadır. Türkiye ve Yunanistan'ın, bu nehrin her iki kıyısı boyunca yapmış oldukları seddeler sonucu, aralarındaki sorunlar ortadan

---

⁹⁵ TOKLU, a.g.e. s.86-96.

kalkmış, ancak, Bulgaristan'la olan sorunlar ortada kalmıştır. Nitekim, Bulgaristan'ın Meriç sularını (Tunca Nehri dahil) barajlarında tamamen biriktirmesi sonucu Türkiye ve Yunanistan her yaz su sıkıntısı çekmektedir. Hatta,1993 yılında yaşanan kurak dönemde Türkiye, Bulgaristan'dan 12 cent/m³ fiyatla su satın alarak sulama suyu ihtiyacını karşılamak durumunda kalmıştır.⁹⁶

(2) Çoruh Nehri :

Erzurum-Kars Platosunun kuzey batısındaki Mescit dağından doğan Çoruh Nehri'nin toplam uzunluğu 466 km olup bunun 442 kilometresi Türkiye sınırları içindedir. Kalan 24 kilometresi Batum'un güney batısından Karadeniz'e dökülür. Üzerinde önemli baraj ve hidroelektrik santral projeleri bulunan bu nehirde Türkiye bir memba ülkesidir. Mansap ülkesi olan Gürcistan ile aralarında bu konuda herhangi bir anlaşmazlığı bulunmamaktadır.

Çoruh'un su potansiyeline kıyasla bu alanın sulanması aşağı kıyıdaş ülke Gürcistan açısından bir sakınca yaratmayacağı gibi, baraj kademelerinin getireceği düzenlemelerin kurak dönem akışlarını artırıcı, tortu tutucu, taşkın kontrolü sağlayıcı etkileri Gürcistan açısından da yararlı niteliktedir.

(3) Arpaçay :

Aras Nehrinin bir kolu konumunda olan, Gümrü Çayı adıyla Gürcistan'dan doğan Arpaçay, daha sonra Türkiye ile Ermenistan arasında sınır teşkil etmektedir. Asıl su toplama havzası Türkiye'de olan bu akarsu üzerinde (sınırdaki) Türkiye-SSCB işbirliği ile yapılan Arpaçay Barajından her iki ülke eşit şekilde yararlanmaktadır. Ancak, bu akarsuyun Türkiye toprakları içinde bulunan yukarı kolları üzerinde Türkiye tarafından yapımı planlanan sulama projeleri bulunmaktadır. Bu uygulamaya geçildiğinde, Ermenistan'la arasında sorunların çıkabileceği değerlendirilmektedir.

---

⁹⁶ ESENYEL, a.g.e. s.95.

(4) Aras Nehri :

Türkiye’de Bingöl dağlarından doğup, Hazar Denizi’ne dökülen Aras nehrinin toplam uzunluğu 1059 km. olup bunun 548 kilometresi Türkiye sınırları içindedir, aynı zamanda Azerbaycan-İran sınırını oluşturmaktadır. Bu akarsuyun Türk toprakları içindeki bölümünde önemli sulama ve enerji projeleri bulunmaktadır. Tüm bu projelerin yatırıma dönüştürülmesi durumunda, aşağı havza ülkeleri olan Azerbaycan ve İran’a giden su miktarında önemli azalmalar olacak, bu da adı geçen ülkelerle sorunlar yaratabilecektir. Belki de ileride Fırat Nehri kadar önemli sorunların gündeme gelebileceği değerlendirilmektedir. Nitekim İran zaman zaman Türkiye ile olan diğer problemlerinin bir yansıması olarak Aras konusunu gündeme getirmekte, nehrin yatağının değiştirildiğini ve suyunun %50 azaldığını ileri sürmektedir.⁹⁷

(5) Habur Irmağı Yeraltı Suyu Kaynakları :

Fırat Nehri’nin Suriye toprakları içindeki en önemli kollarından biri olan bu nehir, yine Suriye topraklarındaki “Resul-Ayin Pınarları” tarafından beslenmektedir. Bu pınarlar ise, Türkiye’de Şanlıurfa, Harran ve Ceylanpınar Ovalarındaki mevcut yer altı suyu kaynaklarından beslenmektedir. Son olarak DSİ tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre, bu yer altı suyu kaynaklarından yılda yaklaşık 1 milyar 200 milyon m³ suyun alınması ve bölgedeki sulamalarda kullanılması mümkün görünmektedir. Böyle bir kaynağın kullanılmasıyla da hem Atatürk Barajından sulama amacıyla daha az su alınmış olacak, hem de Mardin-Ceylanpınar Ovaları’ndaki sulamaları için pompajla yapılması gereken depolama miktarı azaltılarak önemli bir enerji tasarrufu sağlanmış olacaktır. Ancak Suriye, böyle bir uygulamanın, Resul-ayin Pınarlarının verimini ve dolayısıyla buradan beslenen Habur Irmağı üzerindeki projelerini olumsuz yönde etkileyeceğini öne sürerek itiraz etmektedir.⁹⁸

(6) Istranca Uç Dereleri :

⁹⁷ Milliyet, “İran’la Bir Kriz Daha”, 24 Ağustos 2001.

⁹⁸ ESENİYEL, a.g.e. s.97.

Istranca dağlarının kuzey doğu yamaçlarından Karadeniz'e akan Rezve/Kocadere Türkiye'den doğduktan sonra, Bulgaristan'la sınır oluşturmakta; daha kuzey batıda ise Türkiye'den doğup Bulgaristan'a geçen Velika/Mutlu deresi yer almaktadır.

Türkiye'den kaynaklanan toplam su potansiyeli 0,1 milyar m³/yıl mertebesinde olan⁹⁹ bu suların, Kırklareli-İstanbul yöresi su ihtiyacının karşılanmasında rol oynaması söz konusu olabileceğinden, Bulgaristan'la olan su ilişkilerinde Meriç nehrinin yanı sıra dikkate alınmaları gerektiği değerlendirilmektedir.

Bu akarsularımızdan, günümüzde Fırat, Dicle ve Asi Nehrinin dışında kalanlar henüz bir sorun oluşturmadıkları için ayrıca değerlendirilmeyecektir.

c. Türkiye'nin Taraf Olduğu Hukuksal Düzenlemeler :

Türkiye son yıllarda ekonomik gelişmesini sağlamak, sanayileşme ve hızlı kentleşmenin ortaya çıkardığı su ve enerji sorunlarını çözmek için su kaynakları üzerinde çeşitli yatırım ve projeler gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu yatırım ve projeler özellikle güneydeki komşu ülkeler tarafından çeşitli tepkilere neden olmuştur. Bu yüzden Dicle, Fırat ve Asi nehirleri, söz konusu komşu ülkelerle sorun yaratırken, diğer akarsular ilgili komşu devletlerle Türkiye arasında değişik tarihlerde imzalanan antlaşmalar ve diğer hukuksal düzenlemelerle bir esasa bağlanmış ve büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuştur. Konuyla ilgili olarak bugüne kadar komşu devletlerle ülkemiz arasında yapılan hukuksal düzenlemeler aşağıda açıklanmıştır :

(1) Yunanistan :

Meriç Nehri; Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'ı birlikte ilgilendirmesine rağmen uluslararası hukuk açısından bu üç devletin de taraf olduğu bir antlaşmaya konu olmamıştır. Her bir devletle Türkiye arasında bazı hukuksal düzenlemeler yapılmıştır.

---

⁹⁹ A.g.e. s.99.

Meriç nehrinin, Lozan Antlaşmasında, Türkiye ile Yunanistan arasında sınır oluşturmasıyla ilgili hükümler bulunmakta, ancak suların kullanımı ve faydalanma ile ilgili düzenlemelere yer verilmemektedir.¹⁰⁰

Meriç nehrinden faydalanma ve sularının kullanımına ilişkin hususlar, Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan ilki 20 Nisan 1934'te "**Meriç Nehrinin Her İki Kıyısında Yapılacak Hidrolik Tesisatın Tanzimine Müteallik İtilaf**"¹⁰¹ ile daha sonra 19 Ocak 1963 tarihli "**Türk-Yunan Trakya Hududunun Mühim Kısmını Tayin Eden Meriç Nehri Mecrasının Islahı Dolayısıyla Hudut Tahsisine İlişkin Protokol**"de yer almaktadır.¹⁰²

1934 ve 1963 tarihli protokollerde Türkiye'nin uluslararası bir akarsu niteliğini taşıyan Meriç'in, egemenliği altındaki kesiminde tam bir faydalanma hakkına sahip olduğu teyit edilmiş ve bu faydalanma hakkının kullanılması sonucunda diğer kıyıdaş devlete zarar verilmemesini öngören hükümlere yer verilmiştir.

1934 tarihli söz konusu itilafta düzenleme kapsamına Meriç nehrinin kolları da alınmıştır. Faydalanma şekillerinden taşkınlardan koruma, sulama, balıkçılık konuları ile ilgili düzenlemeler getirilmiştir. Ayrıca düzenleme kapsamında; kaldırılacak, korunacak tesisler ile yapılacak tesislerde belirtilmiş, mevcut tesislerin; amaçlarına uygun kullanımı sağlamak amacıyla alınacak tedbirler hariç olmak üzere, görevleri dışına çıkacak bir tarzda geliştirilmesi veya genişletilmesi ya da değiştirilmesi yasaklanmıştır.

Ayrıca, Meriç taşkınlarına karşı ortaklaşa alınacak önlemleri saptamak üzere, 1951 yılında iki ülkenin uzmanlarının denetiminde, Harza mühendislik firmasına Meriç Havzası Master planı hazırlatılmıştır. Söz konusu Master Planının öngördüğü tesislerden bir kısmı gerçekleştirilmiştir. Bu tesislerden en önemlileri bölgede nehir yatağının değiştirilmek suretiyle oluşturulan kupürlerdir. Ancak bu çalışmaya memba ülkesi olan Bulgaristan katılmadığı için Master Plan Meriç nehrinin Bulgaristan'da kalan

---

¹⁰⁰ Lozan Antlaşması, Montreux Sözleşmesi ve Paris Sözleşmesi, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1987, s.65-106.

¹⁰¹ SAR, a.g.e. s.153.

¹⁰² TİRYAKİ, a.g.e. s.40.

kısmını kapsamamış ve eksik kalmıştır. Bulgaristan'ın memba da geliştirdiği projeler, Türkiye'ye intikal eden suların miktarını yaz aylarında çok azalttığı gibi endüstri ve madencilik sektörünün neden olduğu kirlenmeler su kalitesini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye kış aylarındaki fazla suları Meriç nehrinden pompa ederek kendi toprakları üzerinde inşa ettiği barajları doldurmakta ve suyun miktar olarak azalmasını önleyici yoğun teknik önlemler almaktadır. Ancak çok kurak yıllarda önlemler yetersiz kaldığından, Türkiye Bulgaristan'dan su satın almak zorunda kalmıştır.¹⁰³ 6 Ağustos 1993 tarihinde imzalanan antlaşma ile Türkiye Bulgaristan'dan on üç gün süre ile m³'ü 0.12 dolardan 15.866.000 m³ su almış bunun karşılığında da 1.9 milyon dolar ödemiştir.¹⁰⁴

Türkiye'nin Bulgaristan'dan su satın alması, Fırat ve Dicle akarsularında ileri sürdüğü tezleri ile uyumlu olması ve yukarı kıyıdaş ülkenin faydalanma hakkını tanıdığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Çünkü devletler akarsulardan faydalanma konusunda, aşağı veya yukarı kıyıdaş olma durumlarına göre çıkarlarını dikkate alarak farklı politikalar izleyebilmektedir.*

(2) Bulgaristan :

Meriç Nehri ve kollarının sularından faydalanılması ile ilgili hususlar Türkiye ile Bulgaristan arasında çeşitli tarihlerde yapılan antlaşmalarla düzenlenmiştir. Yapılan antlaşmalar arasında, 28 Aralık 1967 tarihinde Ankara'da imzalanan **“Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında Hudut Olaylarının Önlenmesi ve Halli ile Hudut İşaretlerinin Bakımı Hakkında Anlaşma”**,¹⁰⁵ 23 Ekim 1968 tarihinde İstanbul'da imzalanan **“Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında iki Memleket Topraklarından Akar Nehirlerin Sularından**

---

¹⁰³ BİLEN Özden, Ortadoğu Su Sorunu ve Türkiye, Tesav Yayınları, Ankara, 1996, (Çevrimiçi) <http://www.basarm.com.tr/yayin/politik/susorun01.htm>, 2 Ekim 2007.

* ABD Rio Grande nehri anlaşmazlığında yukarı kıyıdaş olduğu için Mutlak Egemenlik Doktrinini savunmasına rağmen, Columbia nehri anlaşmazlığında bu sefer aşağı ülke olduğu için daha önce ileri sürdüğü tezlerle tamamiyle çelişen Sınırlı Ülke Egemenliği Doktrinini öne sürmüştür.

¹⁰⁴ ESENYEL, a.g.e. s.102.

¹⁰⁵ TİRYAKİ, a.g.e. s.41.

Faydalanmada İşbirliği Yapılması Konusunda Anlaşma¹⁰⁶ ile 13 Eylül 1975 tarihinde Sofya’da imzalanan **“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Uzun Vadeli Ekonomik, Teknik, Sınai ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması**¹⁰⁷ en önemlileridir.

1967 antlaşmasına göre, talveg hattını değiştirecek tesislerin inşası ve geceleri balık avcılığı yasaklanmıştır.

Sulardan faydalanma konusundaki temel antlaşma, adından da anlaşıldığı gibi, 1968 antlaşmasıdır. Bu antlaşmada, “İki memleketin hududunu kat eden veya iki ülke arasında hudut teşkil eden...”¹⁰⁸ ifadelerinin kullanılması sınır aşan ve sınır oluşturan akarsular için ayrı kuralların uygulanmasının benimsenmesini göstermesi bakımından önemlidir.

Antlaşmanın temel amacı, sınır aşan ya da sınır oluşturan sulardan faydalanmayı düzenlemektir. Faydalanmada devletlerin yükümlülükleri olarak, taraflar arasında işbirliği ve bilgi verme, masraflara katılma, önemli zarar vermeme hususları tespit edilmiştir.¹⁰⁹

Antlaşmanın uygulanması ile ilgili olarak çıkması muhtemel uyuşmazlıkların çözümü için, iki tarafın eşit sayıdaki uzmanlarından kurulu bir **“Türk-Bulgar Karma Komisyonu”** görevlendirilmiştir. Karma Komisyonun incelediği meseleler üzerinde mutabakata varamaması halinde, bu meseleler taraflar arasında müzakere suretiyle diplomatik yoldan çözümlenecektir.¹¹⁰

1975 antlaşması ile; iki devletin sahilgar oldukları suların enerji üretimi ve sulama gayesi ile ortaklaşa kullanımları da dahil olmak üzere enerji üretimi ve sulama alanlarındaki faaliyetlerin ve işbirliğinin kolaylaştırılması, Karma Komisyonun Türk-Bulgar Ekonomik ve Teknik İş Birliği Karma Komitesi olarak görev yapması,

---

¹⁰⁶ SAR, a.g.e. s.154.

¹⁰⁷ TOKLU, a.g.e. s.89.

¹⁰⁸ TOKLU, a.g.e. s.90.

¹⁰⁹ TİRYAKİ, a.g.e. s.42.

¹¹⁰ ESENYEL, a.g.e. s.103.

antlaşmanın uygulanması sırasında ortaya çıkabilecek sorunlara çözümler araştırması, hükümetlerine uygun tavsiyelerde bulunabilmek amacı ile iş birliği imkanlarını belirlemesi hususları kararlaştırılmıştır.¹¹¹

(3) Eski SSCB :

Türkiye'nin bölgedeki nehirleri olan Çoruh, Aras ve Arpaçay ile ilgili hukuki düzenlemeler Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından önce Türkiye ile SSCB arasında yapılan antlaşmalarla düzenlenmiştir. Bu nehirlerden Çoruh, Türkiye ile Gürcistan, Aras ve Arpaçay ise Türkiye ile Ermenistan arasında sınır oluşturan nehirlerdir.

SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarına kavuşan bu ülkelerin, hem uluslararası hukuka göre antlaşmalara ardıl olması, hem de bağımsızlıklarına kavuşmalarından sonra aksine bir uygulama olmaması nedenleri ile antlaşmalar geçerliliğini korumaktadır.¹¹²

İki ülke arasında yapılan ilk antlaşma, ilki 8 Ocak 1927 tarihinde Kars'ta imzalanan **“Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti İttihadi Hudutlarını Teşkil Eyleyen Nehir, Çay ve Dere Sularından İstifadeye Dair Mukavelename ile Serderabat Barajı'nın İnşasına Dair Müzeyyel Protokol”**dur. Bu mukavelenamenin bazı maddeleri, daha sonra 1928 yılında değiştirilmiştir.¹¹³

Antlaşma uyarınca taraflar, sınır oluşturan akarsu, çay ve dere sularından miktar olarak yarı yarıya faydalanmayı ve akarsuların durumlarının incelenmesi için ölçüm istasyonları kurmayı öngörmüşlerdir. Yine antlaşmaya göre, akarsulardan biri üzerinde baraj inşa eden taraf, diğer tarafın çıkarlarını korumak için tedbir almayı ve gerekli su miktarının barajdan serbestçe geçmesini sağlamayı kabul etmiştir. Ayrıca, alınan tedbire rağmen karşı taraf zarar görürse zararın tanzimi de öngörülmüştür.¹¹⁴

---

¹¹¹ TOKLU, a.g.e. s.90.

¹¹² A.g.e. s.92.

¹¹³ TİRYAKİ, a.g.e. s.43.

¹¹⁴ SAR, a.g.e. s.153.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanmış olan diğer bir antlaşma da 23 Nisan 1963 tarihli “**Türk-Sovyet Karma Komisyonunun Arpaçay Üzerinde Müsterek Bir Baraj İnşası İle İlgili Toplantı Protokolü**”dür. Daha sonra, bu konuyla ilgili olarak 26 Ekim 1973 tarihinde “**Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti Arasında Sınırdaki Arpaçay (Ahuryan) Nehrinde Baraj İnşası ve Baraj Gölünün Teşekkülü Konusunda İşbirliğine Dair Anlaşma**” imzalanmıştır.¹¹⁵

Arpaçay baraj antlaşması, baraj tesis edildikten sonra, barajda düzenlenen sular ile Aras'tan gelen sulardan, her iki tarafın hisselerine düşen suyu, doğrudan doğruya rezervuardan çekebileceği gibi sınır oluşturan Arpaçay ve Aras akarsularının herhangi bir sınır bölgesinden de çekebileceğini öngörmektedir.

1973 tarihli antlaşma ise, o yıl içerisinde hissesine düşen suyu kullanmayan tarafın müteakip yıllarda hak iddiasında bulunamayacağı hükmünü getirmiştir. Bu antlaşma gereği başlatılan, sınır bölgesinde Türkiye ve Ermenistan topraklarının bir kısmını sular altında bırakan 510 milyon m³ hacimli, baraj inşaatı 1986 yılında tamamlanmıştır. Barajda toplanan suların yarısı Ermenistan, diğer yarısı ise İğdır Ovası'nın sulanması için Türkiye tarafından kullanılmaktadır. Türk ve Ermeni teknisyenlerinden oluşan Ortak Teknik Komite, barajdan bırakılan suların her yıl ortaklaşa hazırlanan planlar çerçevesinde, Türkiye ve Ermenistan'a çevrilmesini karara bağlamaktadır.¹¹⁶

Son olarak da iki ülke arasında 7 Mart 1990 tarihinde imzalanan antlaşma ile de, Arpaçay ve Çoruh akarsuları ile Posof çayı ve Çaksu deresi yataklarındaki değişikliklerin önlenmesi veya düzeltilmesi amacıyla inşa edilecek tesislerin iş birliği içerisinde yapılması hususu antlaşmaya bağlanmıştır. Bu antlaşma ile planlama, projelerin hazırlanması ve tesislerin inşası aşamalarında işbirliği öngörülmüştür. Antlaşma; akarsu, çay ve dere yataklarındaki değişikliklerin önlenmesi ve düzeltilmesi hususunda tarafların kendi başına bağımsız olarak hareket etmesini öngörmektedir.¹¹⁷

---

¹¹⁵ ESENYEL, a.g.e. s.105.

¹¹⁶ BİLEN, a.g.e.s. 14.

¹¹⁷ TOKLU, a.g.e. s.94.

Ayrıca tüm bu antlaşmalarda su kullanma programlarını yapmak bu programların uygulanmasını kontrol etmek ve gerektiğinde değişikliklere başvurabilmek için tarafların üçer temsilcisinden meydana gelen “**Daimi Çalışma Komisyonu**” oluşturulmuştur. Taraflar arasında meydana gelecek sorunların çözümü için iki tarafın eşit sayıdaki temsilcilerinden meydana gelen “**Karma Komisyon**” yetkili kılınmıştır.¹¹⁸

Türkiye ile Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasındaki yukarıda belirtilen antlaşmaların tamamı incelendiğinde;

- (a) Sulama ve su alma konusunun tüm anlaşmalarda yer aldığı,
- (b) Genel olarak hudut sularının düzenlenmesinin esas alındığı,
- (c) Antlaşmalara konu olan akarsuların kollarına ilişkin açık bir hükmün olmadığı,
- (ç) Antlaşmalara konu olan akarsuların sularından yarı yarıya faydalanmanın esas alındığı,
- (d) Kazanılmış haklara saygı ve mevcut tesislerin korunmasının öngörüldüğü,
- (e) Sulardan müşterek faydalanmak için yapılacak tesislerin masraflarına eşit oranda katılma ve birbirlerine önemli zarar vermeme yükümlülüklerinin getirildiği görülmektedir.

Ayrıca Soğuk Savaş yaşanmasına rağmen yapılan antlaşmalarda işbirliğinin gerçekleştirilmiş olması, tarafların iyi niyetinin ve birbirlerinin haklarına saygı göstermelerinin neticesi olarak değerlendirilmektedir.

(4) İran :

Türkiye ile İran arasında iki ülkeyi ilgilendiren akarsulardan faydalanma konusunda temel bir anlaşmanın var olduğunu söylemek mümkün değildir. Bununla beraber, çeşitli antlaşmalarda bazı akarsularla ilgili hükümler yer almaktadır.

İki ülkeyi ilgilendiren akarsulardan faydalanma konusunda hüküm içeren ilk antlaşma, 23 Ocak 1932 tarihinde Tahran’da imzalanan “**Türkiye ile İran Arasında Hudut Hattının Tayinine Dair İtilafname**” nin ekidir. Söz konusu antlaşmada yalnız

---

¹¹⁸ TİRYAKİ, a.g.e. s.44.

hudut muhafız karakollarının antlaşmada adı geçen akarsulardan eşit şekilde faydalanabilecekleri hükme bağlanmıştır.¹¹⁹

“Türkiye Cumhuriyeti İnan Şehinşahisi Arasında Hudut Mıntıkasının Emniyeti ve Mezkur Mıntıkada Çıkan Hadise ve İhtilafların Tesviyesine Aid Mukavelenamede” ise sulardan faydalanmada **“hakkaniyet”** ilkesinin esas alınması karara bağlanmıştır. Protokolün 7 nci maddesi şu şekildedir: **“Sarısu’nun Türkiye’de kullanılma tarzı ne olursa olsun, kurak senelerde ve su seviyesinin en asgari hadde indiği zamanlarda İnan’a akacak suyun asgari debisi 1.8 m³/sn.den aşağı olmayacaktır.”**¹²⁰

Aynı protokolün 10 ncu maddesinde ise; **“Taraflar Karasu yatağı boyunca, her noktadaki nısıf sudan istifade hakkını, kendi sulama projelerinin lüzum ve ihtiyaçları üzerinde anlaşmak ve mevcut hudut rejimine riayet etmek suretiyle kullanılacaklardır.”** hükmünü içermektedir.¹²¹

Protokolün birçok maddesinde tarafların gözlem istasyonları kuracakları ve elde ettikleri bilgileri birbirlerine verecekleri de hükme bağlanmıştır. Ayrıca, protokolde tarafların Karasu gözlem istasyonları için yapacağı tesis masraflarının eşit şekilde paylaşılacağı belirtilmiştir.¹²²

---

¹¹⁹ DİNÇYÜREK Ahmet, Yeni Bir Strateji; Hidrostrateji, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 1996, s.62.

¹²⁰ SAR, a.g.e. s.158.

¹²¹ TİRYAKI, a.g.e. s.46.

¹²² ESENYEL, a.g.e. s.107.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE – IRAK – SURİYE ARASINDAKİ SINIR AŞAN SULAR SORUNU

1. Fırat ve Dicle Havzasının Hidrolojik Özellikleri:

Fırat ve Dicle akarsuları Türkiye'den kaynaklanan ve Suriye ile Irak'tan geçerek Basra Körfezine dökülen iki önemli sınır aşan sudur. Bu iki akarsu Basra Körfezinden yaklaşık 190 km önce birleşerek Şattülarap adını almakta¹²³ ve tek bir akarsu olarak denize dökülmektedir. Akarsuların kaynağından denize ve göle döküldükleri yere kadar hidrolojik özellikleri nedeniyle bir bütün oluşturdukları göz önüne alındığında bu iki akarsuyun Şattülarap'ın kolları olarak tek bir havza içinde olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Bu havza içinde bulunan ülkeler Türkiye, Suriye ve Irak'tır. Teknik açıdan Irak ve Suudi Arabistan da havza alanında bulunmasına rağmen, İran bu sistemdeki suyun kullanımı imkansızlığı, Suudi Arabistan ise coğrafyasının ilgisizliği nedeniyle konu dışında kalmaktadır.

Havzanın iklim yapısı incelendiğinde, tropik altı Akdeniz iklimine sahip olduğu görülmektedir.¹²⁴

a. Fırat Akarsuyu :

Fırat akarsuyu, Diyadin civarında doğan Murat, Erzurum civarındaki Dumlu Dağlarından doğan Karasu ve yine Erzurum ovasının güneydoğusundaki dağların güney eteklerinden doğan ve mansaba doğru çeşitli kollar alarak Perisuyu adını alan üç ana koldan oluşmaktadır. Büyük ölçüde Doğu Anadolu Bölgesindeki karlarla beslenen Fırat akarsuyuna, Keban Baraj'ının altında iki önemli kol olan Tohma ve Göksu akarsuları karışmaktadır. Fırat'ın toplam uzunluğu değişik kaynaklarda farklılık

---

¹²³ ÜNVER,a.y.

¹²⁴ ÜNVER, a.y.

göstermekle birlikte genelde 2800 ile 3000 km arasındaki rakamlar sıkça kullanılmaktadır.¹²⁵ Fırat'ın Türkiye topraklarındaki uzunluğu ise 1170 km'dir. Ayrıca, 444.000 km²'lik havza alanının %28'ne tekabül eden 123.000 km²'si Türkiye'de bulunmaktadır.¹²⁶

Türk sınırını terk ettiği noktada, 1937-1993 yıllarını kapsayan ölçümlere göre, Fırat akarsuyunun ortalama yıllık su miktarı 31.6 milyar m³'tür. Suriye sınırları içinde Habur kolunu ve Türkiye'den gelen Sacır sularını alan Fırat akarsuyunun, Suriye ile Irak arasındaki sınırdaki yıllık su potansiyeli 35 milyar m³'e ulaşmaktadır. Suriye'nin katkısı sadece 3,4 milyar m³'tür. Irak topraklarından ise hiçbir katkı olmamaktadır. Belirtilen rakamlara göre, Fırat sularının yaklaşık % 90'ını Türkiye topraklarında, %10'u ise Suriye'de oluşmaktadır.¹²⁷

Fırat'ın akımları, gerek yıllar arasında gerekse bir yıl içinde mevsimsel olarak, büyük değişimler göstermektedir. Fırat üzerinde, Suriye sınırı yakınlarındaki Birecik akım gözlem istasyonunun verilerine göre sınırdaki ortalama yıllık akım 31,6 milyar m³ ise de, 1937-1993 yılları arasında, Keban Barajı devreye girmeden önce, iki önemli kurak dönem yer almaktadır. Birinci kurak dönem 1958-62 yıllarını kapsamakta olup, 1961 yılında sınırdaki yıllık akım 14,9 milyar m³'e kadar düşmüştür. Bu değer uzun yıllar ortalamasının %47'sine tekabül etmektedir. İkinci kurak periyot ise, 1970 yılında başlayarak 1975 yılında sona ermiştir. Belirtilen dönemin en kurak yılı olan 1973'te, yıllık akım 18,8 milyar m³'e kadar azalmıştır. Bu değer uzun yıllar ortalamasının %59'unu teşkil etmektedir. İki çok kurak zaman diliminde de, Keban Barajı işletmede olmadığı için, kuraklığın olumsuz etkileri, aşağı kıyıdaş ülkeler olan Suriye ve Irak'ta hissedilmiştir. Keban Barajı'nın inşasından sonra, Türkiye'de olduğu kadar Suriye ve Irak'ta da kurak yılların etkisi azalmıştır. Örneğin; çok kurak bir yıl olan 1989'da Keban Barajı olmasaydı, sınırdan yılda 20.8 milyar m³ su aşağıya intikal edecek iken, bu miktar barajın düzenleme etkisi nedeniyle 4.7 milyar m³ artarak 25.7 milyar m³'e ulaşmıştır.¹²⁸

---

¹²⁵ ESENYEL, a.g.e. s.117.

¹²⁶ ÜNVER, a.y.

¹²⁷ BİLEN, a.y.

¹²⁸ BİLEN, a.y.

Diğer taraftan Fırat akarsuyunda tespit edilen en yüksek akımlar, 1969 yılında 56.4 milyar m³, 1988 yılında ise 57.7 milyar m³ olmuştur. Bu değerler sırasıyla uzun yıllar ortalamasının % 178 ve % 183'üne tekabül etmektedir.

Bir yıl içinde mevsimsel değişimler de çok büyük olup yüksek akımlar Nisan ve Mayıs aylarında, en düşük akımlar ise genelde Eylül ayında oluşmaktadır. Aylık değişimler, uzun dönem aylık ortalamaların % 530 ile % 16'sı arasında bir salınım göstermektedir.

b. Dicle Akarsuyu:

Elazığ yakınlarında doğan Dicle akarsuyu, Fırat ile birleşinceye kadar yaklaşık 1840 km. yol kat etmektedir. Türkiye sınırları içinde Batman, İlisu, Botan ve Garzan gibi büyük sularla beslenen Dicle ana kolunun, Türkiye - Suriye sınırındaki Cizre akım rasat istasyonu verilerine göre, ortalama yıllık akım miktarı 16.2 milyar m³ 'tür. Dicle 30 km. kadar Türkiye-Suriye sınırını oluşturduktan sonra Irak'a girmektedir. Dicle'nin bir yan kolu durumunda olan ve kısa bir mesafe içerisinde Türkiye - Irak sınırını oluşturan Hezil suyu ile Hakkari'den doğan Büyük Zap suları ise, Irak topraklarında Dicle akarsuyu ile birleşmekte ve Türkiye'nin toplam katkısı 21.3 milyar m³'e ulaşmaktadır. Dicle akarsuyuna Irak içinde doğudaki Zagros dağlarından, çok sayıda su katılmaktadır. Bunların en önemlileri; Küçük Zap, Adhaym ve Diyala'dır. Belirtilen akarsuların ve diğer suların Irak toprakları içinde Dicle'ye katkısı 31.4 milyar m³'tür. Türkiye'den gelen 21.3 milyar m³ ile birlikte, Dicle akarsuyunun Fırat'la birleşmeden önceki toplam su potansiyeli 52.7 milyar m³ 'e ulaşmaktadır.¹²⁹

Dicle akarsuyu akımları da, Fırat'a benzer şekilde, yıllar arasında ve mevsimsel olarak büyük değişimler göstermektedir. Nitekim, Dicle ana kolu üzerinde Suriye sınırında 1946-94 yılları arasında ortalama yıllık akım 16.2 milyar m³ iken, 1973 yılında 9.6 milyar m³'e düşmüş (ortalamanın % 59'i); 1969 yılında ise 34.3 milyar m³ 'e, ortalamanın % 212'ine yükselmiştir.

---

¹²⁹ BİLEN, a.y.

Fırat ve Dicle akarsularının birleşmeden önce ortalama yıllık akım miktarları ve bu miktarlara kıyıdaş ülkelerin katkıları incelendiğinde Fırat Nehri'ne Türkiye'nin katkısı % 90, Suriye'nin % 10, Irak'ın ise sıfır; Dicle'ye Türkiye'nin katkısının % 40, Irak'ın % 60, Suriye'nin ise sıfır olduğu görülmektedir. Fırat ve Dicle'nin toplamı ele alındığı takdirde , Suriye'nin katkısı sadece %4'tür. ¹³⁰

c. Türkiye'deki Barajların Etkileri:

Fırat ve Dicle nehirlerinde su miktarının gerek yıllar arasında gerekse bir yıl içinde mevsimsel olarak büyük değişimler göstermesi, Türkiye'deki barajların inşasından önce, Fırat-Dicle havzalarında büyük boyutlarda tarihsel taşkınlar ve kuraklıkların yaşanmasına neden olmuştur. Bu taşkın ve kuraklıklar özellikle Suriye ve Irak'ta görülmüştür.

Profesör Garbrecht Fırat ve Dicle akımlarındaki değişimlerin, mansap ülkelerindeki etkilerini şu şekilde ifade etmiştir:¹³¹

“...Fırat ve Dicle taşkınları çok şiddetli olup, havzadaki tarımsal üretim yönünden yanlış zamanda meydana gelmektedir. Nisan-Haziran arasında oluşan taşkınlar, yaz mahsulleri için çok geç ve kışın ekilen mahsuller için ise çok erkendir. Diğer taraftan, ovalar çok düşük meyilli (1/26000), geçirimsiz bir toprak yapısına sahip olduğu için ve tabii drenaj eksikliği nedeniyle, su birikintileri ve tuzlanma meydana gelmektedir.”

Suriye ve Irak'ta Fırat ve Dicle akarsularını çevreleyen ovalar, su seviyelerinin artması ile taşkın alanları haline dönüşmektedir. Basra Körfezi yakınlarındaki göl ve ıslak alanlar, kurak mevsimde 8.288 km²'ye kadar küçülürken, ilkbahar taşkınlarında 28.490 km²'ye kadar artarak, sulama alanlarını kaplamaktadır.

---

¹³⁰ BİLEN, a.y.

¹³¹ BİLEN, a.y.

1946 yılı taşkınında, Irak'ta 90.650 km² alan su altında kalmış, büyük can ve mal kayıpları meydana gelmiştir. Diğer taraftan 1958-62 ve 1970-75 kurak periyotları Irak ve Suriye'de tarımsal üretimin büyük ölçüde düşmesine neden olmuştur.¹³²

Geniş hacimli depolama tesisleriyle, nehirlerin doğal özellikleri üzerinde önemli değişiklikler meydana getirmek mümkündür. Bu tesislerle yıllar arasında su aktarımı yapılarak, yağışlı yıllarda kullanılamayan sular, kurak dönemler için biriktirilerek su ihtiyaçları karşılanırken, taşkın suları depolanarak zararları önlenmektedir. Suriye ve Irak'ta topoğrafik koşullar büyük barajların inşasına müsait olmadığı gibi, baraj gölünden çok büyük miktarlardaki buharlaşmalar önemli su kayıplarına da neden olmaktadır.

Sınır değiştiren sulara ilişkin olarak memba ve mansap ülkeleri arasında yapılan görüşmelerde, membada inşa edilen barajların yarattığı olumlu etkiler daima ortaya konularak vurgulanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ile Meksika arasında Colorado akarsuyuna ilişkin resmi görüşmelerde, Meksika yılda 4 milyar 439 milyon m³ su talep etmiştir. Buna karşılık bir memba ülkesi olan ABD, talep edilen miktarın ancak % 42'si olan 1 milyar 864 milyon m³ su vermeyi kabul etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, talebin yarısından daha az su tahsisinin gerekçesini, Haziran 1941 tarihli notasında aşağıdaki şekilde açıklamıştır:¹³³

“Colorado Nehri'nden Meksika'ya verilmesi teklif edilen su, büyük miktarlardaki düzensiz doğal akıştan – 1930 yılında Meksika tarafından talep edilen 3.600.000 acre-feet (4 milyar 439 milyon m³) daha kıymetlidir. Nehrin senelik akışındaki büyük değişimler ve Boulder Barajı'nın kuraklığı önlemedeki önemli etkisi göz önünde bulundurulmalıdır.

Boulder Barajı olmasaydı, 1937, 1939 ve 1940 yıllarında yaşanan kuraklıktan daha şiddetli bir kuraklıkla karşılaşılacaktı. Ayrıca Boulder Barajının inşaat ve bakımı masraflarına katılmayan Meksika'ya su belirtilen plan gereğince verilecek olup, depolamaya ilişkin masraflar talep edilmeyecektir.”

---

¹³² BİLEN, a.y.

¹³³ SAR, a.g.e. s.119.

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'nın 11 Şubat 1942 tarihli notasında ise, kontrol edilen düzenli akımların, daha büyük miktarlardaki düzensiz akıştan fazla değere haiz olduğu, Meksika'nın geçmiş taleplerinden fazlasının karşılandığı görüşüne yer verilmiştir.¹³⁴

Fırat'ın Türkiye'deki barajlar inşa edilmeden önceki doğal şartları ile, barajlar inşa edildikten sonraki düzenli akım şartları mukayese edildiğinde; gerek taşkın doğuran ortalamanın çok üstündeki, gerekse kuraklığa neden olan ortalamanın altındaki akımların meydana gelme olasılığının büyük ölçüde azaldığı görülmektedir.

Suriye'de en büyük depolama tesisi olan Tabka Barajı'nın aktif, yani her yıl yenilenen hacmi 9 milyar m³ olup, Fırat'ın yıllık ortalama doğal akımlarının ancak % 30'una tekabül etmektedir.¹³⁵ Tabka Barajı'nın birbirini takip eden çok kurak veya çok yağışlı dönemlerde etkin bir düzenleme yapması mümkün değildir. Bu nedenle, Türkiye'deki barajlar olmasaydı, taşkın suları büyük zararlar vererek Basra Körfezi'ne depolanamadan ulaşacak, kurak dönemlerde ise eskiden olduğu gibi su sıkıntısı ile karşılaşılacaktı.

Fırat üzerinde inşa edilmiş barajlarla tüm sistemin aktif (kullanılabilir) hacimleri toplamı 47.6 milyar m³ olup, Fırat'ın ortalama yıllık suyunun yaklaşık 1.5 katıdır.¹³⁶ Bu büyük hacmin Suriye ve Irak'a sağladığı düzenli suyun gözardı edilemeyeceği değerlendirilmektedir.

Türkiye'deki barajların işletilmesi ise, daima yukarıda açıklanan faydaların meydana gelmesini sağlayacak yönde olmuştur. Örnek olarak, kurak bir yıl olan 1989 yılında Keban Barajı'na normal yıllarda Nisan, Mayıs, Haziran aylarında gelen su miktarı 9 milyar m³ iken 1989 yılında 4 milyar m³'e düşmüştür. Eğer Keban Barajı olmasaydı, yani doğal şartlarda, sınırdan ancak 20.8 milyar m³ su geçecekti. Halbuki Keban Barajı o şekilde işletilmiştir ki, sınırdan geçen su miktarı bir yıl içinde 25.7 milyar m³'e

---

¹³⁴ A.g.e. s.302.

¹³⁵ BİLEN, a.y.

¹³⁶ BİLEN, a.y.

yükselmiştir. Belirtilen rakamlar yıllık toplamdır. Aylık dağılım gözden geçirilirse, sulama suyu ihtiyacının en yoğun olduğu Temmuz ve Ağustos aylarında, doğal şartlarda sınırdan saniyede 160 m³ (ayda 414 milyon m³) su Suriye'ye intikal etmesi gerekirken, Keban-Karakaya sisteminden saniyede 180 m³ (ayda 467 milyon m³) ilave su verilerek, bu iki ayda sınırdan geçen su miktarı, saniyede 340 m³'e çıkarılmış ve bu şekilde mansap ülkelerinin kuraklıktan etkilenmemesi sağlanmıştır.¹³⁷

ç. Tespit Edilen Bulgular:

Yukarıda belirtilmiş olan bilgilerin ışığında şu bulgulara ulaşılmıştır:

(1) Fırat ve Dicle Şattülarap akarsuyunun kolları olarak tek bir havza içinde yer almaktadır.

(2) Fırat ve Dicle toplamı olan 85.25 milyar m³'lük yıllık akımın 57.82 milyar m³'ü (%67) Türkiye'den, 4 milyar m³'ü (%4.5) Suriye'den, 23.43 milyar m³'ü (%27.4) Irak'tan gelmektedir. Yani havzadaki suyun çoğunluğu Türkiye kaynaklıdır.

(3) Havzasının iklim yapısı incelendiğinde, iklimin Türkiye'de daha yağışlı, daha az kurak olduğu görülmektedir.

(4) Buharlaşma Türkiye'de daha azdır.

(5) Fırat ve Dicle'nin suları büyük ölçüde eriyen karlardan meydana gelmektedir. Türkiye bu havzada kış aylarında yerleşim birimleri arasındaki bağlantıyı sağlamak için yoğun bir şekilde kar mücadelesi yapmaktadır. Ayrıca enerji nakil hatları ile haberleşme ağlarının korunması, taşkınlara karşı alınan önlemlerin Türkiye'ye maliyeti oldukça fazladır. Dünya Bankası verilerine göre, dünyada kişi başına içme suyu yatırımı 100, Türkiye'de ortalama 200, Erzurum başta olmak üzere Doğu Anadolu'da yaklaşık 1000 ABD dolarıdır.¹³⁸

(6) Fırat ve Dicle üzerinde inşa edilmiş olan Türkiye'deki barajlar, taşkınların önlenmesi ve kurak mevsimlerde su sıkıntısının hissedilmemesini sağlamış, suların akışını düzene sokmuştur. Bu yönüyle barajların sağladığı yararlardan sadece Türkiye değil, aşağı kıyıdaş durumda bulunan Suriye ve Irak da faydalanmaktadır. Bu faydalanma eylemine karşılık Türkiye tarafından herhangi bir masraf talep edilmemiştir.

¹³⁷ BİLEN, a.y.

¹³⁸ TOKLU, a.g.e. s.100.

2. Su Sorunun Tarihsel Gelişimi:

Fırat ve Dicle akarsuları yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye, Suriye ve Irak'ı ilgilendiren akarsulardır. Suriye ve Irak'a göre yukarı kıyıdaş durumunda olan Türkiye'nin konumu, söz konusu akarsuların kaynaklarını, büyük ölçüde ülkesinde bulundurması açısından önem arz etmektedir. 1950'li yıllara kadar kıyıdaş devletlerin ihtiyaçları akarsuların doğal rejimi içinde karşılanmış ve büyük çapta biriktirme tesislerine ihtiyaç duyulmamıştır. Türkiye, Suriye ve Irak'ın bir takım ekonomik projeleri gerçekleştirme çabaları içine girmeleri, bu devletler arasındaki kullanıma ilişkin sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu ekonomik projelerin en önemli kısmını enerji üretimi veya sulama amaçlı barajların inşası oluşturmuştur. Yukarı kıyıdaş ülkede yapımı tamamlanan barajın rezervuarının doldurulması sırasında azalan su akışı, aşağı kıyıdaş ülkenin yoğun tepkisine neden olmuş, bu tepkinin beraberinde getirdiği karşı cevap ise ilişkilerin gerilmesine, tansiyonun iyice artmasına yol açmıştır.

Suriye ve Irak, bugüne kadar Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerinde yapmış olduğu bütün su tesislerine şiddetle karşı çıkmıştır. Bu iki ülkenin ileri sürdüğü tez, Türkiye'nin gerçekleştireceği projelerin özellikle Fırat'ın debisini düşüreceğidir.

İlk gerginlik Türkiye'nin Keban Barajını inşa etmeye karar vermesiyle ortaya çıkmıştır. Keban Barajı enerji temin maksatlı olup uzun dönemde havzadaki su bütçesini değiştirmeyecek, aksine Fırat sularının düzenlenmesini sağlayarak aşağı kıyıdaş ülkelerde inşa edilecek depolama tesisleri ile sulama projelerine olumlu etkiler yaratacak bir proje olmasına rağmen, Suriye ve Irak barajın ilk doldurulması sırasında mansaba bırakılacak suların miktarı hakkında güvence istemişlerdir.

Keban Projesine kredi verecek uluslararası kuruluşların ve Dünya Bankasının girişimleri ile 1964 yılında Suriye ve Irak'la ayrı ayrı olmak üzere barajın doldurma işlemi sırasında 450 m³/sn su bırakılacağına dair protokoller imzalanmış ve sonunda proje için kredi sağlanmıştır.¹³⁹

---

¹³⁹ TİRYAKİ, a.g.e. s.112.

Aynı dönem içinde Suriye'nin de Tabka Barajı rezervuarı için su tutmaya başlaması, Irak'a geçen su miktarının iyice azalmasına neden olmuş, bu durum Suriye ve Irak arasındaki ilişkileri oldukça gerginleştirmiştir.¹⁴⁰

Türkiye'nin Fırat üzerindeki ikinci barajı, yine enerji üretimi amaçlı Karakaya Barajıdır. Bu barajın inşaatına Keban Barajının inşaatının tamamlanmasından sonra başlanmıştır, Suriye ve Irak'ın daha önceki endişeleri giderek artmıştır. Özellikle, bu endişeler Fırat'ın sularının azalacağı ve nehir yatağının değerli toprağının Türk topraklarında kalacağı fikirlerinde yoğunlaşmıştır. Enerji maksatlı olarak planlanan Karakaya Barajı rezervuar hacminin Keban Barajına nazaran çok daha küçük olması dolayısıyla ilk doldurma işleminde mansap ülkeleri riskinin az olmasına rağmen Suriye ve Irak, Keban Barajı'nın ilk doldurulma aşamasında ülkelerinin zarar gördüğü gerekçesiyle Karakaya Barajına karşı olduklarını belirtmişlerdir.

Suriye ve Irak'ın, Türkiye'nin bu baraj için kredi bulma görüşmeleri sırasında Dünya Bankası nezdinde girişimleri olmuştur. Dünya Bankası da 1975 yılında finansman için ön koşullarını açıklamış ve Suriye, Irak ve Türkiye arasında uzmanlar arasında görüşmeler yapılmıştır. Türkiye 10 Eylül 1976 tarihinde, Karakaya Barajı dolarken, Fırat'tan 500 m³/sn su bırakacağını taahhüt etmesi üzerine gerekli dış finansmanı almıştır.¹⁴¹

Keban ve Karakaya Projelerinden sonra Aşağı Fırat Projesinin icraatına geçilmiş ve projenin kilit tesisi olan Atatürk Barajı inşaatına 1980 ve bu barajdan alınacak suyla 476.000 hektar alanının sulanmasını temin edecek Urfa tünelleri inşaatına 1977 yılında başlanmıştır. Ayrıca Dicle'nin geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar 1980'li yıllardan itibaren artmış, Türkiye, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) çerçevesinde Güneydoğu Anadolu'da Fırat ve Dicle akarsularından faydalanarak, yörenin kalkınmasına yönelik yoğun bir çaba içine girmiştir. Böylece Türkiye'nin Keban ve Karakaya Barajlarının inşası sırasında yaşadığı kısa dönemli sorunlar yerini uzun dönemli sorunlara bırakmış ve Türkiye su sorunlarına ilişkin yeni bir sürece girmiştir.

---

¹⁴⁰ ŞEN Alper, "Su Sorunu Ekseninde Suriye-Irak-Türkiye ilişkileri", Stratejik Analiz, cilt1, sayı 12, Nisan 2001, s.89.

¹⁴¹ ESENYEL, a.g.e. s.121.

Bu dönemde ortak teknik komiteler oluşturmak suretiyle soruna çözüm bulma çalışmaları başlamış olmasına rağmen, aslında 1970'lerde Güney Doğu Anadolu Projesi'nin (GAP) gündeme gelmesiyle birlikte, her iki ülke; özellikle Suriye Türkiye'ye karşı Fırat suları hakkındaki suçlamalarını artırmaya başlamışlardır. Buna karşın Türkiye Fırat'ın debisinde herhangi bir azalmanın bu projeye birlikte söz konusu olmayacağını iddia etmiş ve aksine GAP'ın Fırat'ın düzensiz akışını tamamiyle kontrol altına alacağını ve böylece yıl içinde kuraklıkların ya da su baskınlarının yaşanmayacağını belirtmiştir. Ancak özellikle Tabka Barajı'dan beklenen verimi alamayan Suriye, Türkiye'nin o dönemde proje aşamasında olan ve finansman arayışında olduğu GAP'ı engelleyebilmek için farklı ve dolaylı yollar denemiştir.¹⁴² Öncelikle projenin finansal açıdan desteklenmesine engel olmuş, daha sonra da Türkiye'nin Güneydoğusunda etkili olmaya çalışan Bölücü Terör Örgütüne destek olmaya başlamıştır.

Bütün bu engellemelere rağmen, GAP'ın en önemli kısımlarından biri olan Atatürk Barajı, Türkiye'nin kendi imkanları ile tamamlanabilmiştir. Baraj rezervuarlarını doldurmak için su tutma işlemi sırasında havzada Keban ve Karakaya'dan sonra üçüncü su krizi yaşanmıştır.

23 Kasım 1989 tarihinde Türkiye, Fırat'ın akışını 13 Ocak – 13 Şubat 1990 tarihleri arasında değiştireceğini açıklamış; bu açıklama Irak ve Suriye'nin yoğun tepkisine yol açmıştır.¹⁴³ Türkiye, aşağı kıyıdaş ülkeler Suriye ve Irak'ın su tutma işlemlerinden zarar görmemeleri için bir takım önlemler almıştır. Türkiye, 13 Kasım 1989 tarihinden, su tutma işleminin başlayacağı 13 Ocak 1989 tarihine kadar en az 750 m³ /sn suyu Suriye sınırından bırakmış ve serbest bıraktığı su ile Suriye ve Irak'ın önlem almasını istemiştir. Su tutma işlemi başlamadan iki hafta önce salınan su miktarı önce 800 m³/sn'ye, sonra da 1000 m³/sn'ye çıkarılmıştır. Böylece 1987 yılında Türkiye ve Suriye arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Protokolü'nde, üzerinde uzlaşılan yıllık ortalama 500 m³/sn'den fazla su bırakma sözü tutulmuş, 23 Kasım 1989 – 13 Şubat 1990 tarihleri arasında ortalama 509 m³/sn su bırakılmıştır.¹⁴⁴ Eğer Türkiye belirtilen miktarda su

---

¹⁴² BİLEN, a.g.e.s.

¹⁴³ PAMUKÇU, a.g.e. s.238.

¹⁴⁴ DİŞİŞLERİ BAKANLIĞI, a.g.e. s.10-11.

bırakmasaydı barajın dolumunu daha önceden tamamlayabilirdi. Bu yola gidilmiş olması, Türkiye'nin iyi niyetinin ve komşularına zarar vermekten kaçınmasının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca su tutma işlemi, aşağı kıyıdaş ülkelere daha fazla zarar verilmemesi için, tarımda suya en az gereksinim duyulduğu kış aylarında yapılmıştır.

Türkiye'nin gösterdiği iyi niyet ve aldığı bu önlemlere rağmen Irak ve Suriye bir aylık su tutma işlemine sert tepki göstermişlerdir. Bu ülkeler Arap ülkeleri nezdinde girişimlerde bulunarak, ortak bir Arap tutumu oluşturmayı ve Türkiye üzerinde baskı yaratmayı amaçlamışlardır. Arap Ligi, Suriye ve Irak tezlerine paralel olarak, Türkiye'nin Fırat üzerindeki egemenlik hakkını kabul etmeyen ve bu iki Arap ülkesi ile anlaşma yoluna gitmediği takdirde, Arap ülkeleri ile ilişkilerinin etkilenebileceği mesajını içeren bir kararı kabul etmiştir.¹⁴⁵ Su tutma işlemi sırasında Türkiye'ye gelen Irak Dışişleri Bakan Yardımcısı Nizar Hamdoun, su tutma işleminin on beş güne indirilmesini ve üç havza ülkesi arasında Fırat sularının paylaşılmasına yönelik bir antlaşmasının imzalanmasını talep etmiştir. Suriye'nin tepkisi ise çok daha sert olmuştur. Su tutma işleminin ikinci gününde, 15 Ocak'ta Suriye Ankara'ya diplomatik bir nota vererek¹⁴⁶ su tutma süresinin kısaltılmasını ve verilen su miktarının artırılmasını istemiştir. Ayrıca Suriye su tutma işlemi sırasında Türkiye sınırı ile Esat Gölü arasındaki Fırat yatağında su seviyesinin üç metre düştüğünü ve çevresel zarar meydana geldiğini, sulama yapılamadığı için kış tarımının zarar gördüğünü, Halep'in su ihtiyacının karşılanamadığını iddia etmiş ve Türkiye'yi GAP hakkında yeterli bilgi vermemekle suçlamıştır.¹⁴⁷ Arap basınında da, Türkiye aleyhtarı yoğun bir kampanya sürdürülmüştür. Irak Baas Partisi'nin yayın organı Al-Thawra, Irak'ın Fırat havzasındaki 1.3 milyon hektar arazisinin zarar gördüğünü, toplam elektrik üretiminin %40'ını karşılayan dört hidroelektrik santralinin çalışmadığını ve GAP'ın tamamen devreye girmesi ile Irak'a gelen Fırat sularının miktarının 32000 milyon m³'ten 11000 milyon m³'e düşeceğini iddia etmiştir.¹⁴⁸

---

¹⁴⁵ TİRYAKİ, a.g.e. s.118

¹⁴⁶ PAMUKÇU, a.g.e. s.239.

¹⁴⁷ BAĞIŞ Ali İhsan, "Turkey's Hydropolitics of The Euphrates – Tigris Basin", International Journal of Water

Resources Development, 1997.

¹⁴⁸ PAMUKÇU, a.g.e. s.239.

Bu arada Suriye ve Irak aralarındaki tüm sürtüşme ve anlaşmazlıklara rağmen, 16 Nisan 1990'da Arap Ligi nezaretinde, Türkiye'den bırakılan Fırat sularının %58'inin Irak'a, %42'sinin Suriye'ye kalmak üzere paylaşılmasını öngören antlaşmayı onaylamışlardır. Antlaşma ile iki ülke arasında ortak bir komite kurulması ve Türkiye'yi Fırat suları ile ilgili bir antlaşmaya zorlamak için işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁴⁹

GAP çerçevesinde içinde yer alan Birecik Barajının yapım çalışmaları, Türkiye ve güney komşuları arasındaki ilişkileri daha da gergin hale getirmiştir. Irak'ın 17 Mart 1993, Suriye'nin de 18 Temmuz 1993 tarihlerinde verdikleri notalarla, bu iki ülke kendi su kaynaklarına zarar vereceği gerekçesiyle Birecik Barajının yapımına karşı çıkmışlardır.¹⁵⁰ Suriye, 1992 Aralık ayında Kahire'de bulunan Arap Birliği Sekretaryası'ndan Türkiye'ye baskı yapılmasını, Arap ülkelerinin Türk su projelerine finansal yardımda bulunmamasını istemiş ve Türkiye'yi 1962 yılından bu yana uzlaşmaz tavrı nedeniyle suçlamıştır.¹⁵¹

Halbuki Birecik Barajı, tamamıyla teknik bir zorunluluk nedeniyle yapılmış bir barajdır. Büyük rezervuarları olan barajlardaki hidroelektrik santralardan bırakılan suların, özellikle debinin maksimum olduğu zamanlarda düzenlenmesi, akarsuyun aşağı kesimlerindeki ekolojinin korunması için gereklidir. Bu tip barajlara düzenleme barajı (after-baydam) denilmektedir. Birecik Barajı da Atatürk Barajı ve hidroelektrik santrallerden bırakılan suları düzenleyerek mansaba aktaran bir düzenleme barajıdır. Suriye'de Tabka Barajının hemen mansabında yer alan Al Ba'ath Barajı ve Irak'da Dicle üzerindeki Saddam Barajının hemen mansabında yer alan Baduş Barajı ile Fırat üzerindeki Kadisiye Barajının yine hemen mansabında bulunan Bağdadi barajı da aynı şekilde düzenleme barajlarıdır.¹⁵²

Aynı dönem içinde karşılıklı görüşmelerde olmuştur. 19 - 20 Ocak 1993 tarihlerinde dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in Şam'a yaptığı ziyarette Fırat ve Dicle sorununun 1993 yılı sonuna kadar, her iki ülke dışişlerinin yüksek düzeyli memurlarının

¹⁴⁹ TİRYAKI a.g.e. s. 120.

¹⁵⁰ ÇOMAK Hasret, 21nci Yüzyılda Orta Doğu Su Sorunu ve Türkiye, Harp Akademileri Bülteni, sayı 199, 2001, s.44.

¹⁵¹ PAMUKÇU, a.g.e. s.241.

¹⁵² DİŞİŞLERİ BAKANLIĞI, a.g.e. s.12

başkanlığındaki heyetlerce görüşülmesi ve çözüme kavuşturulması konusunda mutabakata varılmış, ancak 17 – 20 Mayıs 1993 tarihleri arasında Suriye Heyeti ile ve 21–24 Haziran'da Irak Heyeti ile Ankara'da yapılan görüşmelerde bir sonuca varılamamıştır.¹⁵³ Bu toplantılarda Suriye ve Irak Heyetleri suların matematiksel bölüşümü ve Türkiye tarafından bırakılan suyun 700 m³/sn'ye çıkarılmasını istemişlerdir. Türkiye'nin kalıcı bir antlaşma ile kendini bağlamayacağından emin olan Suriye ve Irak, Türkiye'yi uluslararası platformlarda suçlamaya ısrarla devam etmişlerdir. Suriye, 1995 Aralık ayında Fırat sularını kirlettiği gerekçesiyle Türkiye'ye bir nota vermiştir. Irak da 1996 Ocak ayında Suriye notası ile aynı içerikte bir nota vermiştir.¹⁵⁴

Suriye ve Irak'ın ortak çabaları sonucunda,14 Mart 1996 tarihinde Kahire'de toplanan Arap Birliği Dışişleri Bakanları Konseyi'nde, Fırat ve Dicle'nin suları konusunda Suriye ve Irak'ın haklarının korunması ve uluslararası sular hukuku çerçevesinde üçlü bir antlaşma sağlanması için harcadıkları çabaların desteklendiği yolunda bir karar alınmıştır. Konseyin 5553 sayılı kararında Türkiye, ilgili tarafların haklarını garantiye alacak bir antlaşma için bir an önce üçlü görüşmelere girmeye çağırılmıştır. Ayrıca karar doğrultusunda GAP'ın durdurulması ve Suriye'ye kirli su bırakılmasının önlenmesi istenmiştir.¹⁵⁵

Suriye ve Irak, son yıllarda su sorunu çerçevesinde Türkiye'ye karşı beraber hareket etmeye karar vermişlerdir. İki ülke arasındaki uzun yıllar süren Baasçı rekabetin ve Körfez Savaşı sırasında zıt kamplarda olmanın ilişkilere getirdiği soğukluk giderilmiştir.10-15 Şubat 1996 tarihlerinde iki ülkenin su uzmanları arasında gerçekleştirilen beş günlük bir toplantıda Türkiye'ye karşı yürütülecek ortak su politikası belirlenmiştir. 28 Ekim 1997 tarihinde ise, Şam'da bir araya gelen Suriye ve Irak'ın Sulama Bakanlığı Müsteşarları, Suriye ve Irak Su Komitesi'nin oluşturduğunu ve Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusunda görüş birliği içinde olduklarını açıklamışlardır.¹⁵⁶

---

¹⁵³ ÇOMAK, a.y.

¹⁵⁴ DİŞİŞLERİ BAKANLIĞI a.g.e. s.13

¹⁵⁵ MİLLİYET, 16 Mart 1996 – 31 Mart 1996.

¹⁵⁶ PAMUKÇU,a.g.e. s.245.

Havza ülkeleri arasındaki son zamanlarda ikili ilişkiler gelişmesine rağmen, suya dayalı anlaşmazlıklar devam etmektedir.

Su sorunun tarihsel gelişimi incelendiğinde, sorunun Türkiye'nin Fırat ve Dicle'den faydalanma girişimleriyle başladığı görülmektedir. Türkiye'nin özellikle Fırat üzerinde her büyük tesisin inşasına karar vermesi, bu tesisler Keban ve Karakaya Barajları gibi sadece enerji üretimine yönelik, yani su tüketmeyecek tesisler olsa bile, Suriye ve Irak'ın itirazlarına neden olmuştur. GAP'ın gündeme gelmesiyle birlikte bu itirazlar iyice artmış, Arap ülkeleri ve Dünya kamuoyunda Türkiye aleyhtarı kampanyalara dönüşmüştür. Kısacası, Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerinde hiçbir tesis kurmaması istenmiştir. Tüm bunlara rağmen Türkiye iyi niyetinin bir göstergesi olarak suların hakça ve makul bir biçimde kullanılmasını sağlayacak esasları belirtmek için, üç ülkenin uzmanlarından oluşan bir Ortak Teknik Komite (OTK) kurulmasını kabul etmiştir. Türkiye ile Irak arasında 1980 yılında imzalanan "**Karma Ekonomik Komisyon Protokolü**"ne göre oluşturulan Ortak Teknik Komiteye "...her ülkenin sınır aşan sulardan ihtiyaç olan makul ve uygun su miktarının tanımlanmasını sağlayacak metodu kararlaştırmak..."¹⁵⁷ görevi verilmiştir. 1982 yılından son toplantının yapıldığı 1992 yılına kadar toplam on altı toplantı yapılmış, 1983 yılından itibaren Suriye'nin de katılımı ile toplantılar üçlü olarak yürütülmüştür.¹⁵⁸ Ancak OTK'nin bu toplantılarından bir sonuç alınamamıştır. Türkiye OTK'ye verilen görev tanımlamasına uygun olarak suların hakkaniyet ilkesine uygun olarak kullanımın ele alınmasını isterken, Suriye ve Irak OTK'nin paylaşma antlaşması tasarısını üretmesini beklemişlerdir.

Burada belirtilmesi gereken, üç ülkenin aralarındaki görüş ayrılıklarının oldukça kesin olmasına rağmen OTK'nin sorunun tartışıldığı bir zemin oluşturduğudur. Çünkü sınır aşan sularla ilgili görüşmeler dünyadaki diğer devletler için de uzun zaman alan ve çeşitli zorluklarla dolu uzun bir süreç olmuştur. Nitekim ABD ile Meksika arasında 1900 yıllarında başlayan Colarado akarsuyuna ilişkin görüşmeler ancak 1946 yılında bir antlaşma ile sonuçlanmış ve yarım asır sürmüştür. Meksika, ilk aşamada Colarado akarsuyundan 4 milyar 439 milyon m³ su isteyen bir teklifle masaya oturmuş, bir memba ülkesi olan ABD ise daha önce belirtilen gerekçelere dayanarak bu talebin %42'sine

---

¹⁵⁷ BİLEN a.y.

¹⁵⁸ TOKLU, a.g.e. s.118.

tekabül eden bir miktarın tahsis edilebileceğini belirtmiştir. Sonuçta 1 milyar 864 milyon m³ rakam üzerinde uzlaşma sağlanabilmiştir.

Suriye ve Irak'ın itirazları dışında, gerçekten teknik anlamda bir su probleminin olup olmadığını tespit edebilmek için tarafların Fırat ve Dicle'den su taleplerinin ne olduğunu bilmek gereklidir.

3. Ülkelerin Su Talepleri :

Fırat ve Dicle Havzasındaki üç ülkenin, yani Türkiye, Suriye ve Irak'ın bu akarsularla ilgili su arz ve talepleri incelendiğinde şu hususlar tespit edilmiştir.¹⁵⁹

a. Fırat'ın toplam su potansiyelinin %88.7'si Türkiye'den, geri kalan %11.3 gibi bir kısmı ise Suriye'den kaynaklanmaktadır. Irak'ın ise Fırat debisine hiçbir katkısı yoktur.

b. Fırat'ın toplam debisine %11.3 oranında katkıda bulunan Suriye bu suların %31.8'ini, debiye hiçbir katkısı olmayan Irak %64.6'sını talep etmekte, debinin %88.7'si kendi topraklarından oluşan Türkiye ise, su potansiyelinin %51.8'ini kullanmayı öngörmektedir.

c. Dicle'nin toplam su potansiyelinin %51.9'u Türkiye'den, geriye kalan %48.1'i ise Irak'tan kaynaklanmaktadır. Suriye'nin katkısı yoktur.

ç. Türkiye Dicle sularının %14.1'ini kullanmayı öngörmekte, Suriye %5.4'ünü, Irak ise %92.5'ini talep etmektedir.

d. Her üç ülkenin kullanmayı öngördükleri su miktarları göz önüne alındığında, tüketim hedefleri, Fırat'ın toplam debisinden 17.3 milyar m³, Dicle'nin toplam debisinden ise 5.8 milyar m³ daha fazladır.

e. Suriye ve Irak'ın toplam talebi, Fırat sularının tamamıdır. Bu taleplere göre Türkiye'nin Fırat'ı hiç kullanmadan olduğu gibi bu iki ülkeye bırakması gerekmektedir.

f. Dicle üzerinde Türkiye'nin henüz baraj ve kullanımı olmadığından Dicle'nin tamamını halihazırda Irak tek başına kullanmaktadır.

---

¹⁵⁹ ÇOMAK, a.y.

Rakamlardan da anlaşılacağı gibi Suriye ve Irak'ın su talepleri abartılıdır ve hakkaniyet ilkeleri ile bağdaşmamaktadır. Gerek Suriye, gerekse de Irak söz konusu su taleplerinin gerekçesi olarak sulanabilir tarımsal toprak potansiyellerini göstermektedirler. Ancak bu konuda da durum pek farklı değildir. Suriye ve Irak'ın resmi toplantılarda ifade ettikleri sulanabilir arazi miktarına ait rakamlarla, yabancı uzmanlarca verilen değerler arasında büyük bir uyumsuzluk bulunmaktadır. Bu ülkelerin resmi makamlarının verdikleri rakamlarla, bazı uluslararası uzmanların rakamları mukayeseli olarak incelendiğinde çok farklı değerler olduğu görülmüştür.

Örneğin Prof Kolars konu ile ilgili şu tespitleri yapmıştır:¹⁶⁰

“Birbiri ile çelişen raporlar ve veriler, Suriye’de Fırat Nehri’nden sulanan alanların tespitini güçleştirmektedir. Jipsli topraklar nedeniyle ilk olarak 640.000 hektar olarak planlanan sulamanın büyük bir kısmından vazgeçilmiştir. Tapqa Barajı ile sulanması düşünülen araziler 1983’ten önce 345.000 hektara ve bilahare 240.000 hektara indirilmiştir. Alman firmaları tarafından hatalı yapılan toprak araştırmaları, jipsli toprakların gerek kanallar üzerindeki etkileri gerekse suyun toprağa tatbikine ilişkin hususlarda Suriye’lilere uyarıcı olmamıştır. Ruslar tarafından 150.000 hektar olarak düşünülen Rasafah projesinden vazgeçilmiştir. 1985-1986 yılları Fırat Nehri vadisinde sulanan toprak miktarı 12.000 hektarı devlet eliyle, 196.000 hektarı da çiftçiler tarafından yapılan sulamalar olmak üzere, toplam 208.000 hektardan fazla değildir. Ayrıca Fırat Vadisindeki geniş ve verimli toprakların bir kısmı Esat Baraj Gölü’ nün suları altında kalmış, bir kısmı ise yetersiz drenaj ve tuzlanma nedeniyle kullanılamaz hale gelmiştir. Suriye’nin tarımsal planları kuru tarıma ve Habur vadisindeki projelere daha büyük önem vermektedir.”

Prof.Naff (1984, S.97) ise, Suriye resmi makamlarının özel beyanlarına atıfta bulunarak, hektar başına 4.000 ile 10.000 Dolar arasında değişen arazi ıslah maliyetleri

---

¹⁶⁰ ESENYEL, a.g.e. s.131.

nedeniyle Tapqa Barajı'nın hiçbir zaman öngörülen 640.000 hektarlık sulama alanına ulaşamayacağını belirtmektedir.¹⁶¹

USAID Raporu ilk planlamada öngörülen 640.000 hektarın ancak yarısının sulanabileceğini açıklamaktadır. Prof. Beaumont (1992), Suriye'nin sulama projesi geliştirebileceği alanlarla ilgili rakamların çelişkiler içerdiğini vurgulayarak en son tahminlerin 400.000 hektar ile 800.000 hektar arasında değiştiğini ifade etmektedir. Diğer taraftan, Irak'ın Dicle-Fırat Havzasında inşa edeceğini belirttiği 2 milyon hektarlık projeye ilişkin hiçbir bilgi bulunmadığı gibi bu alanın ne kadarında Fırat'tan sulanacağı belli değildir.¹⁶²

Ayrıca konunun uzmanlarından Waterbury bir makalesinde, Suriye'nin Fırat'tan 600.000 ile 1000.000 hektarlık alanın sulanabilmesi için 4.5 ile 7.5 milyar m³ su isteğinde bulunduğu, ancak bunun gerçekçi görünmediğini belirtmektedir.¹⁶³

Burada belirtilmesi gereken diğer önemli bir konu da sulanması planlanan toprağın kalitesidir. Arazi kullanım kabiliyeti açısından topraklar altı sınıfa ayrılmaktadır. 1 nci, 2 nci ve 3 ncü sınıf topraklar sulama suretiyle en yüksek verim alınabilecek araziler, 4 ncü sınıf topraklar marjinal birimler, 5 nci sınıf ancak önemli ölçüde yatırım yapmak suretiyle verim alınabilecek topraklar, 6 ncı sınıf ise sulama ile hiçbir verim alınamayacak topraklardır.¹⁶⁴

Suriye'nin Fırat'ın suları ile sulayacağını beyan ettiği toprakların ancak %48'i 1 nci, 2 nci ve 3 ncü sınıf topraklardır. Sulama maliyetini oldukça yükselten 4 ncü sınıf topraklar da dikkate alınırsa bu oran %64'e yükselmektedir.¹⁶⁵ Yani Fırat havzasında Suriye topraklarının ancak 494.720 hektarında sulama yapılabileceği sonucuna varılabilir.

---

¹⁶¹ BİLEN, a.y.

¹⁶² BAĞIŞ, a.y.

¹⁶³ WATERBURY John, Dynamics of Basin-Wide Cooperation in The Utilization of The Euphrates, Prepared For The Conference: The Economic Development of Syria ; Problems, Progress and Prospects, 1990.

¹⁶⁴ ESENYOL, a.g.e. s.131.

¹⁶⁵ ÇOMAK, a.y.

Türkiye'nin ise GAP kapsamında bu havzada sulamayı planladığı arazi 1700.000 hektar olup¹⁶⁶ tamamı 1nci, 2nci ve 3ncü sınıf topraklardır.¹⁶⁷ Ayrıca Fırat'ın suları ile sulaması olanaklı olup da GAP kapsamına alınmayan 733.843 hektar iyi kaliteli arazi bulunmaktadır.¹⁶⁸ Bu durumda, kaliteli arazileri sulamayarak, daha kalitesiz topraklara büyük oranda su tahsis etmek ekonomik olmadığı gibi hakkaniyet ilkesine de uygun düşmemektedir.

Ülkelerin sahip olduğu ve kullanabildikleri su kaynaklarının da Fırat ve Dicle'den talep ettikleri su miktarlarını etkilediği değerlendirilmektedir. Bu yüzden her üç ülkenin de su potansiyellerinin bilinmesi, hem su taleplerindeki dengesiz ve aşırı taleplerin daha iyi değerlendirilmesine, hem de zaman zaman Türkiye'nin su zengini bir ülke olduğu ve Fırat ve Dicle sularından kullanabileceğinden fazlasını istediği yolundaki iddiaların gerçeği yansıtmayı yansıtmadığının anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

4. Ülkelerin Sahip Olduğu Su Potansiyelleri :

a. Genel

Su ilgili literatürde uzman ve hidrologlar kabul ettikleri bazı verilere göre ülkeleri, su zengini ve kıtlığı çeken ülkeler olarak sınıflandırmaktadırlar. Buna göre, bir ülkenin su kaynakları açısından zengin bir ülke sayılabilmesi için yılda ortalama 10.000 m³ su potansiyeline sahip olması gerektiği kabul edilmektedir. Amerika Birleşmiş Devletleri, Kanada, Kuzey Avrupa ülkeleri ve İzlanda kişi başına 10.000 m³'den fazla su varlıkları ile su zengini ülkelerin başında gelmektedirler.¹⁶⁹

Uzmanlara göre su potansiyeli yılda ortalama kişi başına 1000 m³ ile 2000 m³ düşen ülkeler su stresi içinde, yılda kişi başına 1000 m³ altında olan ülkeler ise su kıtlığı içinde sayılmaktadır.¹⁷⁰ Su kıtlığı içinde olan ülkeler, gıda üretiminde, ekonomik kalkınmada, politik istikrarda, kamu sağlığında ve doğal çevrelerini korumada tehlike eşiğindedirler. Bugün 232 milyon insanı barındıran yirmi altı ülke su kıtlığı içindedir.

¹⁶⁶ TİRYAKI, a.g.e. s.123.

¹⁶⁷ PAMUKÇU, a.g.e. s.178.

¹⁶⁸ TİRYAKI, a.g.e. s.123.

¹⁶⁹ TOMANBAY Mehmet, Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği, Gazi Kitapevi Ankara, 1998, s.29.

¹⁷⁰ A.g.e.s.30.

Afrika, bu konumdaki on bir ülkeyi içine almaktadır. Afrika'yı dokuz ülke ile Ortadoğu izlemektedir.¹⁷¹

Kişi başına m³ olarak yıllık ortalama su miktarı (m³/kişi/yıl), ülkeler arasında su kaynakları bakımından karşılaştırma yapılırken zaman zaman başvurulan bir birimdir. Nüfusun, söz konusu ülkeye yağan yağışlarla beslenen su potansiyeline bölünmesiyle bulunan bu rakamı kullanarak, bir ülkenin su zengini olup olmadığına karar verirken, bazı hususların önemle göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Çok düzensiz yağış ve akış şartları, su kaynaklarının ekonomik olarak değerlendirilmesini sınırlayan bir faktördür. Belirtilen koşullar barajların büyük hacimlerde tesis edilmesini gerektirmektedir. Ekonomik ve jeolojik sorunları artıran bu unsur, bazı hallerde projenin yapılmasını tamamen engellemekte ve söz konusu su kaynağından faydalanılması büyük ölçüde kısıtlanmış olmaktadır. Nehirleri düzensiz akım şartlarını içeren ülkelerde, toplam su potansiyeli ile faydalanılabilir su potansiyeli arasındaki fark çok büyüktür. Dolayısıyla kişi başına düşen toplam su potansiyeli ile faydalanılabilir su potansiyeli arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Belirtilen husus açık şekilde Türkiye'de görülmektedir.¹⁷²

Uluslararası yayınlarda kişi başına düşen su miktarının hesabında faydalanılabilecek su miktarı yerine, tüm ülke potansiyelinin alınmasının ana nedeni, özellikle gelişmemiş ülkelerde, kullanılabilecek su potansiyelinin tespitine ilişkin teknik çalışmaların çok yetersiz olmasıdır. Ayrıca bir çok ülke de emniyetli olarak çekilebilecek yeraltı su rezervi saptanmamış olup, uluslararası literatürde verilen değerler genelde yeraltı su varlığını içermemektedir.

Verilerdeki eksiklikler nedeniyle, birtakım kabullerle hesaplanan tüm ülkeye ait yüzeysel su potansiyelinin, su kaynaklarının bölgesel dağılımı düzensiz ülkelerde, kişi başına su miktarını yapay olarak yüksek gösterdiği bilinmelidir. Örneğin, Trakya ve İç Anadolu bölgelerinde sulanabilir toprak varlığına göre su kaynakları çok kısıtlı iken,

---

¹⁷¹ PAMUKÇU, a.g.e. s. 42.

¹⁷² BİLEN, a.y.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde tam tersi bir tablo vardır. Bu günden görülebilir bir gelecek içerisinde, teknik ve ekonomik bakımdan çok büyük su transferleri yapmak imkanı da bulunmamaktadır. Ülke fiziksel boyutları küçüldükçe ve bölgesel iklim farklılıkları azaldıkça, toplam ve kullanılabilir su potansiyelleri birbirine yaklaşmaktadır. Ancak Türkiye'de toplam ve faydalanılabilir su varlığı arasındaki fark büyük olup,¹⁷³ diğer ülkelerle mukayesede, kişi başına faydalanılabilir su varlığının esas alınması gerekmektedir.

b. Türkiye'nin Su Potansiyeli :

Ülkemize düşen 643 mm'lik yıllık yağış ortalaması, 501 km³lük su potansiyeli oluşturur. Bu miktarın akış kısmına geçen kısmı 238 mm veya yaklaşık 186,05 km³tür. 274 km³ yani toplam su potansiyelinin %54,6'sı buharlaşma ve terleme dolayısıyla kaybolmakta, yaklaşık %14 'ü olan 69 km³ su ise yeraltına sızmaktadır. Bu suyun 28 km³'ü kaynaklar ve nehirlere karışarak geri dönmektedir. Bunlara ilave olarak 7 km³ su komşu ülkelerden Türkiye'nin su potansiyeline ilave olmaktadır.¹⁷⁴

Tüm bunlarla Türkiye'nin yerüstü su potansiyeli 193 km³tür. Bununla birlikte teknolojik, topografik ve jeolojik nedenlerle su potansiyelinin tamamı yararlı olarak kullanılamaz. Türkiye'nin yerüstü su kaynaklarından 98 km³'ü kullanılabilir niteliktedir. Bu miktarın 95 km³'ü iç sulardan, 3 km³ de komşu ülkelerden gelen sınır aşan sulardan oluşmaktadır. Ayrıca bu potansiyele ilave olarak 12 km³lük yeraltı suyu da katılmaktadır. Ancak yeraltı suyunun bir kısmı denizlere ve komşu ülkelere akmaktadır. Sonuç olarak Türkiye'nin elde edilebilir toplam su potansiyeli 205 km³ (193+12), ekonomik olarak tüketilebilir su potansiyeli ise 110 (98 + 12) km³tür.¹⁷⁵ Türkiye, teknik yönden kullanılmaya müsait 110 km³lük bu kapasitenin 40 km³'nü fiilen kullanmakta, kalan 70 km³'ü ise henüz ihtiyaçlarının karşılanmasına yönlendirememiş durumdadır.¹⁷⁶

Böylece, 69.5 milyon nüfusa sahip Türkiye'nin yıllık elde edilebilir su potansiyeli 205 km³ veya yaklaşık kişi başına yılda ortalama 2950 m³ su düşmektedir ki bu da su

---

¹⁷³ BİLEN, a.y.

¹⁷⁴ ESENYEL, a.g.e. s.50.

¹⁷⁵ A.g.e. s.52.

¹⁷⁶ Dışişleri Bakanlığı, a.g.e. s.2.

zengini ülkeler için ortalama değer olan kişi başına 10.000 m³ su potansiyelinden çok uzaktır. Eğer bu hesaplamayı ekonomik kullanılabilir su potansiyelini dikkate alarak yaparsak, 110 km³ suyu kişi başına hesapladığımız zaman bu miktar 1580 m³ olur ki buda Türkiye 'yi su stresi olan ülkeler içine sokar ve zengin olan ülkelere bir hayli uzaklaştırır.

Ayrıca, Türkiye'de ortalama yağış miktarı bölgeden bölgeye, aydan aya büyük farklılıklar göstermektedir. Bunu için, su kıtlığı İç ve Güneydoğu Anadolu'da özellikle tarımsal alanda büyük sorun teşkil etmektedir .

Türkiye yirmi altı adet hidrolojik havzaya ayrılmıştır. Havzaların verimleri son derece farklı olup, Fırat-Dicle havzaları toplam ülke potansiyelinde önemli bir yere sahiptir.

c. Suriye'nin Su Potansiyeli :

Ülkede yağış miktarı çöl steplerinde 100 mm³ /yıldan, kıyıda 1300 m³ /yıla kadar çeşitlilik göstermektedir.¹⁷⁷ Suriye ile 1987 yılında bağtlanan protokole göre, Türkiye sınırda ayda ortalama 500 m³/s (yılıda 15 milyar 768 milyon m³ veya yaklaşık olarak 16 milyar m³) suyu, Suriye ve Irak'a tahsis etmiştir. Bilahare Suriye ile Irak arasında varılan mutabakat çerçevesinde, bırakılan su miktarının %42'sinin Suriye'de, % 58'inin ise Irak'ta kullanılması hususunda iki ülke arasında uzlaşmaya varılmış ve bu uzlaşma bir protokole bağlanmıştır. Belirtilen esaslar çerçevesinde, Suriye'ye intikal eden su miktarı 6.72 milyar m³, Irak'a intikal eden ise 9.28 milyar m³tür.

Dicle'nin Türkiye ile Suriye arasında sınır oluşturduğu kesimde, Suriye'nin bu nehirde de faydalanma imkanı bulunmaktadır. Dicle bu bölgede sınır aşan suların farklı olarak, iki ülke arasında sınır teşkil etmektedir. Bu nedenle, Suriye yapacağı tesisler ve alabileceği su miktarı konusunda öncelikle Türkiye ile uzlaşması gerekmektedir. Sınır teşkil eden bölgede mevcut doğal akımlar göz önüne alındığında Suriye'nin yaklaşık 2.5 milyar m³ sudan faydalanabileceği tahmin edilmektedir. Ayrıca Suriye, Dicle nehrini kullanarak 200.000 hektarlık bir alanda sulama yapmayı

---

¹⁷⁷ TIRYAKI, a.g.e s.98.

planladığını açıklamıştır.¹⁷⁸ Bu nedenle, Suriye'nin su potansiyeli içinde Dicle'den kullanmayı düşündüğü su miktarının da gösterilmesi gerekmektedir.

d. Irak'ın Su Potansiyeli :

Daha önce belirtildiği üzere Dicle'ye Irak topraklarında 31.4 milyar m³ su katılmakta olup, Türkiye'nin ve Suriye'nin kullanımlarından sonra, Irak'a intikal edecek Dicle'nin ana kolunun taşıdığı sularla birlikte bu akarsudan Irak'ın faydalanabileceği su miktarı yılda 35.1 milyar m³tür. Fırat'tan tahsis edilen 9.3 milyar m³ su ile birlikte Irak'ın toplam su potansiyeli 44.4 milyar m³e ulaşmaktadır. Irak'ın yeraltı su potansiyeli de yaklaşık 1 milyar m³ olarak hesaplanmaktadır.¹⁷⁹ Irak'taki ortalama yağış, güney batısında yer alan çölde 150 mm/yıl, dağlarda ise 1892 mm/yıl olmak üzere değişkenlik göstermekte birlikte ortalama 800 mm/yıl civarındadır.¹⁸⁰ Irak'ın temel sorunun suyun miktarından çok kalitesi olduğu ileri sürülmektedir. Bereketli su kaynaklarına sahip olmasına rağmen su yönetimi ve toprak tuzluluğu gibi sorunlar, Mezopotamya tarihi boyunca sulama projelerinin vazgeçilmez bir parçası olmuşlardır. Irak Toprak ve Arazi Islah Müdürlüğü'nün bir yayınında Orta ve Güney Irak'ta toprakların %90'ında tuzluluk seviyesinin çok yüksek olduğu belirtilerek, bu bölgelerde Ortadoğu ülkelerindeki ortalama birim alan verimlerinden çok daha düşük ürün elde edildiği açıklanmış, yine başka bir yayında Irak'taki topraklar tanımlanırken, tıpkı arazi üzerine yeni kar düşmüş gibi parlamaktaydı ifadesi kullanılmıştır.¹⁸¹ Topraktaki tuzlanmanın aşırı sulamadan meydana geldiği değerlendirilmektedir.

Her üç ülkenin toplam su potansiyelleri incelendikten sonra mukayese yapılabilmesi için ülkelerin kişi başına ortalama yıllık su miktarlarının bulunması gerekir. Bunun için Suriye ve Irak'ın yıllık ortalama nüfus artış hızları %3.8 ve %3.9, Türkiye'nin ise hali hazırda %2.1, sonraki yıllar için 1.5 olarak hesaplanmış ve bu verilere göre 2000, 2010 ve 2020 yılları için kişi başına ortalama yıllık su miktarları incelenmiştir.¹⁸²

---

¹⁷⁸ BİLEN, a.y.

¹⁷⁹ PAMUKÇU, a.g.e. s.148.

¹⁸⁰ TIRYAKI, a.g.e. s.99.

¹⁸¹ BİLEN, a.y.

¹⁸² BİLEN, a.y.

Kişi başına ortalama yıllık su miktarlarının ile ülkelerin su potansiyellerinin incelenmesinden şu sonuçlar çıkarılmıştır:

(1) Türkiye sanıldığı gibi su fazlasına sahip bir ülke değildir. Şimdilik yeterli su kaynaklarına sahip olmakla birlikte, yakın bir gelecekte bu kaynakların ihtiyaçlarını karşılamaması durumunda kalmaya adaydır.

(2) Türkiye'nin su fazlasına sahip olduğu izlenimi, su kaynaklarının henüz ihtiyaçlar ölçüsünde kullanılamamasından kaynaklanmaktadır.

(3) Her üç ülke arasında su kaynakları açısından kişi başına ortalama yıllık su miktarlarına göre en zengin ülke Irak'tır. Ancak Irak bu potansiyelini verimli kullanamamaktadır.

(4) Her üç ülke de Ortadoğu ülkelerine nazaran tatminkar sayılabilecek su potansiyeline sahiptir.

(5) Irak ve Suriye, nüfus artış hızları ve verimsiz su kullanımları nedeniyle önümüzdeki yıllarda ciddi su problemleri ile karşı karşıya kalabilir.

5. Tarafların Yaklaşımları :

Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki su sorunu 1950'li yıllarından buyana bir çözüme ulaşamamıştır. Bunun nedenlerinden birisi de ülkeler arasında temel yaklaşım farklılıklarının olmasıdır. 1982 yılında başlayan ve on yıl süreyle on altı toplantının yapıldığı Ortak Teknik Komite çalışmaları da yaklaşım farklılıklarını giderememiştir.

Bu bölüme kadar Fırat ve Dicle sorunu kapsamında, sorunun tarihi gelişimi, ülkelerin su talepleri ve su potansiyelleri incelenmiştir. Su sorunun tam olarak ortaya konulması ve anlaşılabilmesi için tarafların konuya yaklaşımlarının da bilinmesine ihtiyaç vardır.

a. Suriye'nin Yaklaşımı :

Suriye, Fırat ve Dicle'nin uluslararası su yolları ve ortak kaynaklar olduğunu ileri sürmektedir. Bu konuda Türkiye'nin SSCB ile Arpaçay'ın kullanımı konusunda yaptığı

antlaşmayı örnek göstermekte ve Fırat ve Dicle'de de aynı esasların uygulanması gerektiğini savunmaktadır.¹⁸³

Suriye aşağı kıyıdaş ülke olarak, Doğal Durumun Bütünlüğü ve Adil Kullanım Doktrinlerini benimsemektedir.¹⁸⁴ Birinci doktrine göre yukarı kıyıdaş ülke, suyu doğal durumunu bozmayacak şekilde aşağı kıyıdaşa bırakmalıdır. Bu durumda yukarı kıyıdaş ülke, suyun akışını değiştirerek hiçbir aktivitede bulunmamalıdır. İkinci doktrine göre ise, kıyıdaş ülkeler uluslararası sulardan coğrafi konumlarına bakılmaksızın eşdeğerde yararlanmalıdır. Su politikalarını bu doktrinlere dayandıran Suriye, GAP'ın neden olacağı zararlar ile var olan su sorununu daha da derinleştireceğini düşünmektedir. GAP'ın tümüyle devreye girmesi ile kendisine gelen Fırat sularının %50 oranında azalacağını düşünerek, proje tamamlanmadan nihai bir paylaşım antlaşması talep etmektedir. GAP'ın olumsuz etkisinin miktar azlığına yol açması ile sınırlı kalmayacağını, ayrıca su kirliliğine de neden olacağını belirten Suriyeli yetkililer, tarlalara verilen suyun, gübre ve tarımsal ilaçlarla karışarak kirleneceğinden ve tuzlanacağından, bu kirli atık suyun Fırat'ın sularına dönerek aşağı havzadaki suları kullanılmaz kılabileceğinden endişe etmektedirler.¹⁸⁵

Suriye'ye göre;

(1) Atatürk Barajı inşası sırasında Türkiye Fırat'ın debisini önemli ölçüde azaltmış, saniyede 500 m³'ten daha az su vermiştir. Türkiye Fırat üzerindeki barajları sürekli olarak artırmaktadır. Bunun son örnekleri Birecik ve Kargamış Barajları olup Suriye sınırına oldukça yakındır. Türkiye bu barajları aşağı kıyıdaş ülkelere vereceği su miktarını istediği gibi ayarlamak, Irak ve Suriye'yi ekonomik ve özellikle tarım alanında kendisine bağımlı kılmak için kullanmak istemektedir.¹⁸⁶

(2) Barış Suyu Projesi ve Türkiye'nin bölge ülkelere su satma girişimleri de, Türkiye'nin Ortadoğu'da liderlik rüyasının bir sonucudur. Bu çerçevede Türkiye'nin Fırat'tan yeterli su bırakmazken, Ortadoğu'ya su satma girişimleri çelişkili bir durumdur.

---

¹⁸³ OKUYAN Rafi, Fırat ve Dicle Neden Uluslararası Nehir Olmuyor? , Ayna, Güz 1993.

¹⁸⁴ PAMUKÇU, a.g.e. s.251.

¹⁸⁵ A.g.e. s.251.

¹⁸⁶ ÇOMAK, a.y.

(3) Bir ülkenin uluslararası bir sudan faydalanma eylemini gerçekleştirirken, modern ve ekonomik teknikleri uyguluyor olması, o ülkeye söz konusu akarsudan daha fazla su kullanma hakkını vermemektedir.¹⁸⁷

(4) Su konusu uluslararası platformlarda ele alınmalı, kıyıdaş devletler arasındaki görüşmelerde uluslararası gözlemcilerin olmalı ve bu gözlemcilerin hazırlayacakları raporlara göre BM su paylaşımında ya da paylaşım sürecinde denetleyici olmalıdır.¹⁸⁸

(5) Türkiye bölgede su kaynakları bakımından en zengin ülkedir. Su Allah'ın insanlara bahşettiği yaşamsal bir nimettir. Bu nedenle Türkiye, ihtiyacından fazla olan suyu komşularına satılacak ekonomik bir meta olarak görmemeli, bir silah veya politika aracı olarak kullanmamalıdır.¹⁸⁹

(6) Fırat ve Dicle üzerinde kurulacak olan bütün tesisler ve bunlara verilecek öncelikler üç ülke tarafından müştereken kararlaştırılmalıdır.

Aşağı kıyıdaş ülkeler olarak Suriye ve Irak, Türkiye'nin yüzyılın ilk yarısında imzaladığı antlaşmalar ile kendi su haklarının belirlendiği ve güvenceye alındığını iddia etmektedirler.¹⁹⁰ Bu yüzden, Türkiye'nin GAP ile birlikte Fırat'tan tükettiği su miktarını artırmasını, kendi haklarının çiğnenmesi olarak görmektedirler. Üstelik, kalıcı bir üçlü antlaşmaya yanaşmaması nedeniyle Türkiye'ye güven duymamaktadırlar. Bu doğrultuda, GAP'ın tamamlanması ile Türkiye'nin 1987 Protokolü'nde saptanmış olan 500 m³/sn sözünü de tutmayacağına inanmaktadırlar.

Türkiye'nin bölgedeki su sorununun çözümünü 21 nci yüzyıla sarkıtarak, su kıtlığının artacağı bölgeye su satmayı planladığı iddia edilmektedir. Türkiye'nin bu paylaşım antlaşmasına razı olmamasının diğer bir nedeni olarak da, Türkiye'nin GAP'ın tamamlanmasına kadar statükodan yararlanmak istemesi gösterilmektedir.

Türkiye'nin önerisi olan "Fırat – Dicle Havzasının Sınıraşan Sularını Optimum, Hakça ve Akılcı Kullanmak İçin Üç Aşamalı Plan" Suriye ve Irak tarafından reddedilmektedir. Planın uzun açılımlı adındaki, "Fırat – Dicle Havzası" ve "sınır aşan"

¹⁸⁷ DIŞİLERİ BAKANLIĞI, a.g.e. s.15.

¹⁸⁸ YILDIZ Gökalp, " Türkiye, Suriye ve Irak'ın Sınıraşan Sular Konusunda İleri Sürdükleri Tezler ve Yaklaşımlar ", Silahlı Kuvvetler Dergisi, sayı 370, 2001, S.20.

¹⁸⁹ TİRYAKİ, a.g.e. s.126.

¹⁹⁰ PAMUKÇU, a.g.e. s.248.

ifadelerini kabul etmemektedirler. Ayrıca planda yer alan, Suriye ve Irak'ın su kaynaklarından en verimli şekilde yararlanması için gerekli sulama ve tarım teknolojilerine yatırım yapma önerisini, kendi egemenlik haklarına müdahale olarak algılamaktadırlar.¹⁹¹

Suriye, Türkiye'nin önerisi yerine, kendi planının kabul edilmesini istemektedir. Buna göre, ilk aşamada; Ortak Teknik Komite iki akarsuyun toplam su miktarını tespit edecek, ikinci aşamada; Komite her havza ülkesindeki yapılmış ve yapılacak su projeleri için gerekli olan su miktarını saptayacaktır. Üçüncü ve son aşamada ise; talep edilen su miktarları, tespit edilen su miktarı çerçevesinde kıyıdaş ülkelerin sosyal ve ekonomik durumları göz önünde bulundurularak karşılanacaktır.¹⁹²

Son olarak Suriye, Hatay konusunda ileri sürmüş olduğu tezlerden vazgeçmesine yol açacağından Asi akarsuyunu tartışmak istememektedir. Suriye'nin Asi akarsuyuna göre yukarı kıyıdaş, Fırat'a göre aşağı kıyıdaş olması, tutarlı bir su politikası oluşturmasında kendisini zorlamaktadır. Bu nedenle de Asi akarsuyunu sorunun dışında bırakmak istemektedir.

b. Irak'ın Yaklaşımı :

Suriye ve Irak, Türkiye'ye karşı ortak bir su politikası geliştirmiş olduklarından, Irak'ın Fırat ve Dicle ile ilgili yaklaşımları genelde Suriye ile benzerlik taşımakla beraber, uluslararası platformlarda öne sürdüğü görüşler açısından bazı farklılıklar mevcuttur.

Irak, Fırat ve Dicle sularına bağlı atalarından kalma sulama sisteminin varlığından hareketle, kazanılmış haklara sahip olduğunu iddia etmektedir.¹⁹³ Yani su politikasını, Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrinine dayandırmaktadır. Irak'a göre kazanılmış hakların iki boyutu vardır. Birincisi, binlerce yıldır bu akarsular Mezopotamya'da yerleşime hayat vermiştir ve buralarda yaşayan halkların bu akarsular üzerindeki hakları kesinlik kazanmıştır. Bu nedenle hiçbir yukarı kıyıdaş ülke, bu halkların kazanılmış haklarını

¹⁹¹ HAKGÜDEN Fikret, ÖNEM Semih, CAŞIN Mesut, a.y.

¹⁹² PAMUKÇU, a.g.e. s.252.

¹⁹³ YILDIZ, a.y.

elinden alamaz. Kazanılmış hakların ikinci boyutu, su ve sulama şebekelerinin varlığından ileri gelmektedir. Irak, Fırat Havzasında 1.952 milyon hektar tarımsal alana sahip olduğunu iddia ederek,¹⁹⁴ Sümerler zamanından kalma eski sulama sistemlerinin halen kullanıldığını ve bu tarihsel hakla, bölgede birçok sulama şebekesi kurma hakkı olduğunu ileri sürmektedir.¹⁹⁵

Irak yetkilileri, Dicle ve Fırat'ın sularının her üç ülkenin ihtiyacına göre matematiksel formülle bölüşülmesini istemektedirler.¹⁹⁶ Buna göre; öncelikle her ülke ihtiyacı olan su miktarını, her proje için ayrı ayrı ve projenin işletmede, inşa halinde veya planlanmış olduğunu belirterek bildirecek, daha sonra Dicle ve Fırat için ayrı ayrı hidrolojik veriler teati edilecek, son aşamada ise Ortak Teknik Komite tüm verileri derledikten sonra, her akarsu için ayrı ayrı olmak üzere, önce işletmedeki projeler için su ihtiyaçlarını, daha sonra inşa halindeki projeler için su ihtiyaçlarını ve planlanmış projeler için su ihtiyaçlarını saptayacaktır.

Ayrıca Irak'a göre, Türkiye 1987 protokolü ile Atatürk Barajı tamamlanıncaya kadar, Fırat'tan Suriye sınırında aylık ortalama 500 m³/sn su bırakmayı taahhüt etmiştir. Nihai tahsis daha yüksek bir miktar üzerinde yapılmalıdır. Bu miktar 700 m³/sn'den aşağı olmamalıdır. Irak Fırat'ın gerçek yıllık ortalama debisinin 1000 m³/sn civarında olduğunu, Türkiye'nin bu miktarın 1/3'ünü tutmasını, geriye kalan 2/3'ünü de Suriye ve Irak'a bırakması gerektiğini ve bu tip bir paylaşımın adil ve rasyonel olduğunu savunmaktadır.¹⁹⁷

Bunun yanında Irak, Atatürk Barajı'nın ilk dolumu aşamasında Türkiye'nin uluslararası hukuk kurallarını çiğneyerek kendisine zamanında bilgi vermediğini, su miktarını taahhüt ettiği miktarın altına düşürerek, Irak halkını zor durumda bıraktığını iddia etmektedir.¹⁹⁸

---

¹⁹⁴ ESENYEL, a.g.e. s.132.

¹⁹⁵ Dışişleri Bakanlığı, a.g.e. s.14.

¹⁹⁶ ÇOMAK, a.y.

¹⁹⁷ ESENYEL, a.g.e. s.126.

¹⁹⁸ Dışişleri Bakanlığı, a.g.e. s.14.

Irak ayrıca, Fırat ve Dicle akarsularının tümüyle ayrı havzalardan oluştuğunu savunmaktadır. Irak'a göre, bölgedeki su sorunu Fırat sularının paylaşımı sorunudur.¹⁹⁹ Dicle'nin kendi topraklarına girdikten sonra ne olduğunun konu ile bir ilgisi bulunmadığını iddia etmektedir. Bu yüzden, Dicle akarsuyunu masaya getirmekten kaçınmaktadır.

c. Arap Ülkelerinin Yaklaşımı :

Suriye ve Irak'ın yaklaşımları Arap Ülkeleri tarafından da benimsenmektedir. Bunda özellikle Suriye'nin üç ülke arasındaki su sorununu diğer Arap Ülkelerine de maletme çabalarının yanı sıra, Ortadoğu'da bulunan ülkelerin tamamına yakınının sınır aşan sulara aşağı kıyıdaş durumda olması ve Ortadoğu'daki su kıtlığının da büyük rolü vardır.

Su sorununun tarihi gelişiminde incelendiği gibi Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerindeki gerçekleştirdiği veya gerçekleştirmeyi düşündüğü her baraj projesinde Arap Birliği, Suriye ve Irak'ı destekleyen, Türkiye'yi kınayan açıklamalarda bulunmuştur. Hatta GAP'ın durdurulmasını isteyecek kadar iler gitmişlerdir. Bu konudaki son örneklerden birisi de Türkiye'nin BM'in Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşmeyi kabul etmemesi sonrasında yaşanmıştır. Arap Ülkeleri, Türkiye ve İsrail'i bölge sularını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmakla suçlamışlar, ortak bir deklarasyon yayınlayarak su haklarının Türkiye ve İsrail tarafından gasp edildiğini, Arap suyunu diğer ülkelerin tecavüzden korumak amacıyla su kaynaklarının ortak kullanım yollarının geliştirilmesi gerektiğini belirtmişler, ayrıca bütün bölgesel ve uluslararası toplantılarda Arap müzakerecilerle destek çağrısında bulunmuşlardır.²⁰⁰

Arap Birliği ve Arap basınında sık sık kullanılan Arap suları ifadesinin daha iyi anlaşılması ve Arap yaklaşımının ortaya konması için Libya Lideri Kaddafi'nin konuyla ilgili açıklamasının belirtilmesinin yararlı olacağı değerlendirilmektedir. Kaddafi Arap suları olarak tanımlanan akarsuları üç gruba ayırmaktadır:²⁰¹

¹⁹⁹ PAMUKÇU, a.g.e. s.249.

²⁰⁰ YILDIZ,a.y.

²⁰¹ BİLEN,a.y.

(1) Arap ülkelerinden kaynaklanan ve bu ülkelerin topraklarından akan, fakat gasp edilmiş sular, Şeria akarsuyu gibi,

(2) Arap ülkelerine karşı olumsuz tutum sergileyen devletlerin sınırları içinde doğup, Arap ülkelerinin topraklarından geçen Arap suları, Nil'in kaynağındaki Etiyopya'nın yaklaşımı gibi,

(3) Türkiye gibi Araplara müzahir ülkelerden kaynaklanan sular.

ç. Türkiye'nin Yaklaşımı :

(1) Genel :

Türkiye'nin Suriye ve Irak'tan farklı olarak havzadaki su sorununa yaklaşımı şu şekildedir:

(a) Türkiye, Fırat ve Dicle akarsularını Suriye ve Irak'ın iddia ettiği gibi uluslararası akarsular olarak değil, sınır aşan sular olarak kabul etmektedir. Türkiye'ye göre, suya kaynaklık eden ülkeler ile suyun aktığı ülkeler arasında eşit egemenlik ve eşit paylaşımından söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle 21 Mayıs 1997 tarihinde BM Genel Konseyi'nde oya sunulan Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılmasına İlişkin Sözleşmeye red oyu veren üç ülkeden biri olmuştur.²⁰²

(b) Türkiye, Fırat ve Dicle'nin tek bir havza olduğu görüşündedir.²⁰³ Gerek iki akarsuyun su toplama alanlarının Doğu Anadolu yükseltilerinde bulunması, gerekse de iki akarsuyun birleşerek Şattülarap akarsuyunu oluşturması, bu görüşün dayandığı temellerdir

(c) Türkiye, su sorununun sadece Fırat ile ilgili olmadığını, kıyıdaş ülkeler arasındaki sınır aşan niteliğindeki Dicle ve Asi'nin de bu kapsamda görüşülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun birlikte Türkiye, 1996 yılından itibaren Asi akarsuyu konusundaki politikasında değişiklik yaparak, Suriye ile yapacağı teknik görüşmelerde

²⁰² PAMUKÇU, a.g.e. s.244.

²⁰³ ÇOMAK, a.y.

Asi akarsuyunu ön koşul olarak masaya getirmeyeceğini açıklamıştır.²⁰⁴ Türkiye, artan önemi nedeni ile suyu, bölgesel işbirliğinin birleştirici unsuru olarak görmektedir. Bu kapsamda işbirliğine hazırdır. Ancak bu işbirliği Türkiye'nin kendi önceliklerine göre ve projelerini aksatmayacak şekilde olmalıdır.²⁰⁵

(ç) Türkiye, GAP'ın aşağı kıyıdaş ülkelere sağladığı faydaların önemini belirtmekte, GAP barajları sayesinde bu ülkelerin su taşkınları ve kuraklıktan minimum seviyede etkilendiklerini dile getirmektedir. Ayrıca GAP kapsamında işbirliği imkanlarının daha da artacağına inanmaktadır.

(d) Türkiye, Fırat ve Dicle sularından faydalanma eylemini gerçekleştirirken, barajların dolumunu suya en az gereksinim duyulan kış aylarında yapması, Fırat'ın debisinin yarısının aşağı kıyıdaş ülkelere bırakması, GAP kapsamında suları en az kirletecek önlemleri alması gibi, aşağı kıyıdaş ülkelere en az zarar verecek uygulamalarda bulunmaya özen göstermektedir.

(e) Türkiye, Fırat ve Dicle sularının matematiksel bölümü yerine, teknik esaslara dayanan üç aşamalı planı önermektedir.

(2) Üç Aşamalı Plan :

Türkiye, Fırat-Dicle havzası sularının kullanılması ile ilgili Suriye ve Irak'a bir plan önermiştir. "**Fırat-Dicle Havzası Sınıraşan Akarsularının Hakça, Akılcı ve Optimum Kullanımı İçin Üç Aşamalı Plan**" olarak adlandırılan bu plan, Dicle-Fırat havzasında bütün ilgili tarafları tatmin edecek bir çözüme ulaşılmasını amaçlamaktadır. Planın üç aşaması şöyledir:²⁰⁶

(a) Birinci Aşama : Su kaynakları envanter çalışmaları ile ilgili olup şu faaliyetleri kapsamaktadır;

²⁰⁴ PAMUKÇU, a.g.e. s.246.

²⁰⁵ ESENYEL, a.g.e. s.125.

²⁰⁶ ESENYEL, a.g.e. s.179-181.

(I) Üç ülkenin uzmanlarınca Fırat ve Dicle havzasında seçilen ve havzayı temsil eden meteoroloji istasyonlarına ait aylık bazda buharlaşma, sıcaklık, yağış, kar kalınlığı ile ilgili tüm verileri teati etmek,

(II) Yukarıda bahsi geçen verileri kontrol etmek,

(III) Gerektiğinde yukarıda belirtilen ölçüm istasyonlarına farklı dönemlerde müşterek ölçümler yapmak,

(IV) Ölçümleri değerlendirmek ve düzeltmek,

(V) Mevcut su kalitesi verilerini (yoksa bunların elde edilmesinden sonra) teati ve kontrol etmek,

(VI) Su tüketimlerinin ve su kayıplarının tespit edilmesinden sonra çeşitli istasyonlarda doğal akımları hesaplamak.

(b) İkinci Aşama : Toprak kaynaklarının envanter çalışmalarını kapsamakta olup, aşağıdaki faaliyetlerin gerçekleştirilmesi öngörülmektedir;

(I) Her ülkede kabul edilerek uygulanan toprak sınıflandırma ve drenaj kriterleri hakkında bilgi teatisinde bulunmak,

(II) İşletmede olan, inşa halindeki ve planlanan projelerin toprak sınıflarını kontrol etmek,

(III) Eğer birinci aşama (2) maddesindeki çalışmalar diğer taraflarca da mutabık kalınacak kabule şayan gerekçelerle gerçekleştirilemezse, toprak sınıfları imkan bulunabildiği ölçüde tespit edilecektir.

(IV) İşletmede olan, inşa halinde ve planlanan projelerin toprak sınıfları ve drenaj koşullarına göre bitki desenlerini etüt etmek ve tartışmak,

(V) Yukarıdaki maddelerde belirtilen çalışmaları esas alarak işletmede, inşa halinde ve planlanan projelerdeki sulama suyu ve yıkama suyu ihtiyaçlarını hesaplamak.

(c) Üçüncü Aşama: Bu safhada su ve toprak kaynaklarının değerlendirilmesi yapılacak olup, aşağıdaki faaliyetlerin yürütülmesi öngörülmektedir;

(I) Planlanan projelerdeki su kayıplarını en aza indirebilmek için sulama tipi ve sistemini tartışmak ve belirlemek, işletmedeki projelerin modernizasyon ve ıslah imkanlarını araştırmak,

(II) İkinci aşamanın (3) maddesindeki proje bazında yapılan çalışmalara dayanarak, her ülkedeki, içme, kullanma ve endüstri suyu temin, rezervuarlardan ve sulama şebekelerindeki iletişim sistemlerinden buharlaşma kayıpları da dahil olmak üzere tüm projelerin toplam su tüketimlerini belirlemek,

(III) Dicle'den Fırat'a su transferi imkanını göz önünde bulundurarak arz-talep dengesini sağlamaya yönelik bir benzeşim modeli geliştirmek,

(IV) Planlama safhasındaki projelerin ekonomik yapılabilirliklerini belirlemek için yöntem ve kriterleri tartışmak.

d. Taraflarının Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi :

Suriye ileri sürdüğü tezlerle Dicle ve Fırat üzerinde egemenlik iddiasında bulunmakta, bu iki akarsuyu eşit biçimde paylaşmak istemektedir. Her iki akarsuyun da Türkiye kaynaklı olduğu ve Türkiye'den beslendiği dikkate alınırsa bu tezin pek gerçekçi olmadığı ortaya çıkmaktadır. Sauser Hall'ın da belirttiği gibi, sınır aşan sularda ortak egemenlik söz konusu olamaz.²⁰⁷

---

²⁰⁷ SAR, a.g.e. s.56.

²⁴⁷ ÇOMAK, a.y.

Ortak kaynakların matematiksel bölüşümü fikri, Uluslararası Hukuk Komisyonunda daha başlangıçta reddedilmiş olup, oluşturulmakta olan uluslararası hukukun temel öğelerinden hakça kullanım prensibi ile çelişmektedir. Ayrıca, bununla bağlantılı olarak ortak kaynakların paylaşılması düşüncesi, sınır aşan sular ile ilgili uluslararası hukuk çalışmalarında kabul görmeyen bir yaklaşımdır. Bu nedenle sınır aşan sular bölüşülebilir doğal kaynak olarak kabul edilmemektedir.

Ayrıca, Suriye'nin kendi tezini desteklemek için örnek olarak gösterdiği Türkiye ile eski SSCB arasındaki Arpaçayı'n kullanımı konusunda yaptığı antlaşma, sınır aşan sular konusunda örnek teşkil etmekten uzaktır. Çünkü söz konusu bu su, iki ülke arasında sınır aşan değil sınır oluşturan niteliktedir. Sınır oluşturan sular üzerindeki baraj gibi gerçekleştirilecek projelerin tek taraflı olması mümkün değildir ve bu tip sulardan faydalanma da karşılıklı işbirliği şarttır.

Suriye'nin, Türkiye'nin Fırat ve Dicle üzerinde barajlar inşasına ilişkin uygulamalarını durdurma talepleri ise, Türkiye'nin ulusal egemenliğine müdahale niteliğindedir. Her ülkenin, diğer ülkelere önemli derecede zarar vermemek kaydıyla kendi sınırları içerisinde projelerini yürütme hakkı vardır. Diğer yandan Suriye, Türkiye'nin suların verimli bir şekilde kullanılmasını da içeren Üç Aşamalı Planına, kendi egemenlik alanına müdahale gerekçesiyle karşı çıkarken, yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye'nin egemenlik alanına müdahalede bulunması oldukça ciddi bir çelişki içermektedir.

Suriye'nin çelişki içerisinde olduğu diğer bir konu da Asi nehri ile ilgilidir. Suriye Fırat sularının ortak paylaşımını Türkiye'den isterken, kendisi Asi nehri üzerinde gerçekleştirdiği projeler ile Asi sularının Türkiye sınırına girmeden neredeyse tamamını kurutmaktadır.

Suriye'nin ileri sürdüğü Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrininin tez çalışmasının üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak incelendiği gibi, uluslararası hukukta geçerliliği

yoktur. Nitekim Uluslararası Hukuk Derneğinin 1966 yılındaki Helsinki Kararının 7 nci maddesi konuyu şu şekilde belirtmektedir,²⁰⁸

“Havza devletin uluslararası bir drenaj havzası sularındaki makul ve mevcut kullanımı, aynı havza ile ilgili başka bir devletin bu sulardan gelecekte yapacağı kullanımın korunması için önlenemez”

Suriye'nin su sorununu uluslararası ortama çekme ve Arap Ligine mal etme çalışmaları da çözüme katkısı olmayan davranışlar olarak değerlendirilmektedir. Arap Ligi gibi Türkiye'nin taraf olmadığı kuruluşların soruna müdahale etme yetkisi yoktur. Sorunun üç ülke arasında müzakereler ile çözülmesi daha gerçekçidir.

Arap ülkelerinin soruna müdahil olma istekleri ve Suriye ve Irak'ın tezlerini desteklemeleri de ilgi çekicidir. Arap ülkeleri, 1954'de Şeria akarsuyu uyuşmazlığında Johnston Planına karşı çıkış gerekçesi olarak; “suların %77'sinin Arap ülkelerinden doğması nedeniyle kota sistemi ile bölüştürülmesinin ilke olarak yanlış olduğu”²⁰⁹ görüşünü ileri sürmüşlerdir. Fırat'ın sularının %90'ının da Türkiye'den geldiği gerçeğinin bu ülkeler tarafından unutulması da ayrı bir çelişkidir.

Türkiye'nin Suriye'ye kirlenmiş sular bıraktığı yolundaki Suriye ve Arap iddiası ise, halen mevcut sulamaların küçük ölçekte olması nedeniyle gerçeksiz olup, geleceğe yönelik endişeleri yansıtmaktadır. Türkiye GAP kapsamında, bu konuda her türlü önlemi almaktadır. Prof. Kolars konuyla ilgili şu açıklamayı yapmaktadır.²¹⁰

“Suriye tuzlanma yönünden Türkiye'den çok az etkilenecektir. Suriye toprakları jipsli ve tuzlu bir yapıya sahip olup, uygun şartlarda yıkanması ve temizlenmesi sonucunda Fırat Nehri'ne dönecek erimiş tuzlar, Irak toprakları üzerinde büyük sorunlar meydana getirecektir”

---

²⁰⁸ SAR, a.g.e. s.266.

²⁰⁹ TOKLU, a.g.e. s.134.

²¹⁰ BİLEN, a.y.

Suriye'nin, Atatürk Barajı'nın doldurulması sırasında Türkiye'nin 500 m³/sn'den daha az su verdiği iddiası ise en azından haksızlıktır.

Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrinde yer alan müktesep hak düşüncesi, Türkiye'nin daha fazla su bırakmasını sağlayabilmek ve bu yöndeki görüşlere taban oluşturabilmek amacıyla özellikle Irak tarafından sıkça telaffuz edilmiş bir iddiadır. Ancak 3ncü bölümde incelendiği gibi Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini uluslararası hukukta kabul gören bir görüş değildir. Uluslararası Hukuk Komisyonuna su yolları ile ilgili hukuk kurallarının oluşturulması konusunda 1985 yılından itibaren raportörlük yapmış hukukçulardan Profesör Stephen C.McCaffrey'e göre,²¹¹ aşağı kıyıdaş bir devletin sınır aşan nehir üzerinde projelerini tamamlamış olması, bu devlete söz konusu nehir üzerinde kendisinden sonra tesisler inşa etmek için girişimlerde bulunan yukarı kıyıdaş devletlere, bu faaliyetleri sebebiyle itiraz etme veya engelleme hakkını vermemektedir. Sınır aşan sular üzerinde su kullanımına önceden başlamış olmak, hakkaniyete uygun bir tahsise ulaşabilmek için göz önünde bulundurulabilecek faktörlerden yalnızca birini teşkil etmektedir. Sorumlu ve önemli bir görevde bulunmuş bir hukukçunun bu ifadeleri "tarihi haklar", "kadim haklar" konusundaki Suriye ve özellikle Irak'ın iddialarının ne kadar temelsiz olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir.

Irak ve Suriye'nin ileri sürdüğü görüşlerin incelenmesi ve daha önceki bölümde açıklanmış olan su potansiyelleri ve su talepleri göz önüne alındığında şu gerçek ortaya çıkmaktadır; Fırat ve Dicle havzasındaki sorunlardan en önemlisi, Irak Suriye'nin ileriye dönük su haklarının korunmasını amaçlayan uzun dönemli sorunlardır ve bu haliyle de siyasal boyut kazanmıştır. Şu an için Irak ve Suriye'de su kıtlığından ve bu kıtlıktan kaynaklanan sorunlardan bahsetmek mümkün değildir. Bu ülkelerin ileride olması muhtemel bir kıtlığa karşı önlem almaya çalışmaları sorunun kaynağını oluşturmaktadır.

İleri sürdüğü görüşler ve Üç Aşamalı Planda belirttiği çözüm önerileri incelendiğinde,Türkiye'nin genel olarak iki prensip çerçevesinde hareket ettiği söylenebilir. Bunlar, akılcı ve hakça kullanım ile önemli zarar vermeme görüşüdür. Türkiye Fırat ve Dicle sularından faydalanma eylemlerini gerçekleştirirken hep bu iki prensibe uygun hareket etmiştir.

---

²¹¹ ÇOMAK, a.y.

Ortak Teknik Komite çalışmaları ile toplanan bilgilerin değişiminin gerçekleştirmesi, hangi ülkeye ne kadar su verileceğinin belirlenmesi için temelini bilimsel ve objektif kuralların oluşturduğu üç Aşamalı Plan, belirli bir miktarda suyun bırakılmasının taahhüt edilmesi ve GAP kapsamında, yatırımların suyu kirletme olasılığına karşı alınan tedbirler, Türkiye'nin iyi niyetli bir yaklaşım içinde olduğunu gösteren uygulamalardan sadece bir kaçıdır.

Türkiye tüm komşuları ile sınır sularının kullanımına yönelik işbirliği girişiminde olmuş ve çeşitli ortak projeler geliştirmiş ve uygulamıştır. Arpaçayı akarsuyu üzerinde soğuk savaş yıllarında Sovyetler Birliği ile ortaklaşa inşa edilen Arpaçayı Barajı, bunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Bu tecrübesine dayanarak Türkiye, yukarıda belirtilen iyi niyetli uygulamalarının yanı sıra Suriye ve Irak ile işbirliği isteğinin bir göstergesi olarak ortak proje teklifinde de bulunmuştur.

Suriye'de Tabka Barajı'nın aşağısında yer alan Teşrin Barajı'nın yüksekliği 20 m ile sınırlanmıştır. Barajın daha yüksek yapılması halinde baraj gölü Türk sınırlarını geçmektedir. Türkiye'de ise, sınıra çok yakın son kademe tesis olan ve işbirliği teklifinin yapıldığı tarihte, inşasına başlanmamış Kargamış Barajı bulunmaktadır. Bu iki barajın ayrı ayrı ele alınması yerine, Suriye topraklarında, daha yüksek (yaklaşık 40 m) tek bir baraj ve santralın inşa edilmesinin daha ekonomik olacağı açıklanarak üretilen enerjinin iki ülke arasında paylaştırılması, Suriye'ye Haziran 1988 tarihinde önerilmiştir.²¹² Yeni baraja ilişkin yapılabirlik (fizibilite) ve kati proje raporlarının hazırlanmasının vakit alacağını ve kendi projelerine göre derhal inşaata başlamayı istediklerini belirten Suriye, öneriyi kabul etmemiştir. Türkiye ise, tarafların oluşturacağı teknik bir grup tarafından yeni baraja ait çalışmaların yapılabileceğini, bu konuda geniş tecrübesi olduğunu ve çalışmaların kısa bir sürede tamamlanacağını belirtmişse de, Suriye ortak projeye karşı olan tavrında ısrar etmiştir.

Sonuçsuz kalan yukarıdaki girişimden sonra, Türkiye bu kez Dicle'nin Türkiye ile Suriye arasında sınır teşkil ettiği kesiminde ortak bir baraj inşa edilmesi teklifini ortaya atmıştır. Aras'ın Arpaçay kolu üzerinde Türkiye Ermenistan sınırında, soğuk savaş

---

²¹² BİLEN, a.y.

yıllarında müştereken gerçekleştirilen tesisin benzeri olan proje ile enerji üretilmesi, Türkiye ve Suriye topraklarında sulama yapılması hedeflenmiştir.

Sınır teşkil eden sularda, taraflarca ayrı ayrı ele alınacak projelerin doğuracağı teknik sorunları çok iyi bilen Türkiye; bu teklifi ile söz konusu güçlüklerin aşılması yönünde büyük bir iyi niyet göstermişse de, Suriye bu öneriye de olumlu yaklaşmamıştır. Tüm bunlara rağmen Türkiye 1990 yılında, işbirliği kapsamında Eximbank kanalı ile Suriye'ye 15 milyon ABD Doları kredi açmış, Suriye bu paranın yarısını Fırat üzerindeki tesislerin onarımında kullanmıştır.²¹³

5. Su Hukuku Açısından Fırat ve Dicle :

Türkiye, Irak ve Suriye dışında diğer komşu ülkelerle sınır aşan ve sınır oluşturan sular ile ilgili sorunlarını karşılıklı antlaşmalar veya diğer hukuki düzenlemeler ile belli bir çözüme kavuşturmuş olup, konu daha önceki bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Dicle ve Fırat da Türkiye, Suriye ve Irak arasında zaman içerisinde çeşitli hukuksal düzenlemelere konu olmuş, ancak bu güne kadar soruna köklü bir çözüm getirecek bir antlaşma taraflar arasında imzalanamamıştır.

Hem Suriye ve Irak'ın ileri sürdüğü gibi önceden yapılmış hukuki düzenlemelerin, bu ülkelere bir hak tanıyıp tanımadığını, hem de uluslararası hukuk açısından bu düzenlemelerin Türkiye'ye bir yükümlülük getirip getirmediğini araştırmak amacıyla, Türkiye'nin bu iki ülkeyle Fırat ve Dicle ile ilgili olarak yapmış olduğu düzenlemeler aşağıda incelenmiştir.

a. Irak'la Yapılmış Hukuki Düzenlemeler :

Türkiye ile Irak arasında konuyla ilgili iki önemli hukuki düzenleme yapılmış olup, bunlar; 29 Mart 1946 tarihli "**Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması**"na ek, "**Dicle, Fırat**

---

²¹³ ESENYEL, a.g.e. s.125.

ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü” ile 7 Şubat 1976 tarihinde Bağdat'ta imzalanan **“Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması”**dir.²¹⁴

(1) Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü :

Türkiye ile Irak arasında Dicle ve Fırat Nehirleri konusunda en önemli düzenlemedir. Protokolün önsözünde, tarafların düzgün su alma ve yıllık taşkınlar sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene konması için Dicle, Fırat ve kolları üzerinde korunma araçları yapılması öngörülmekte ve bu tesislerin Irak için öneminden bahsedilmektedir. Önsözde ayrıca korunma amaçlı yapıların en uygun yerlerinin Türkiye’de bulunduğu değerlendirilmekte ve bu yapılar için yapılacak tüm harcamaların Irak tarafından karşılanması, yer almaktadır. Protokole göre “Türkiye daimi gözetleme istasyonları kuracak işletme ve bakımlarını temin eyleyecektir. Bu istasyonların işletme giderleri, bu protokolün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren başlayarak Türkiye ve Irak tarafından yarı yarıya ödenecektir”.

Faydalanma eylemlerine ilişkin protokolde yer alan ve farklı yorumlara yol açan 4 ncü maddenin 2 nci fıkrası şöyledir :²¹⁵

“Daimi gözetleme istasyonları dışındaki yapıların her biri, yer, gider, işletme ve bakım hususunda ve Türkiye'nin sulama ve enerji elde etme maksadıyla onlardan faydalanması bakımından ayrı bir anlaşmaya konu teşkil edilecektir.”

Bu maddenin sadece lafzı dikkate alındığında, sanki bu nehirlerin üzerinde kurulacak tesislerden Türkiye'nin faydalanabilmesi, iki ülke arasında varılacak bir anlaşmayla mümkün olabilecektir, gibi yanlış yoruma gidilmektedir. Böyle bir yoruma varabilmek ise, bu maddenin yalın olarak ele alınması ile mümkün olabilir. Zira, protokolün bütünü ve ruhu dikkate alındığında böyle bir görüşün tutarlı olmadığı görülmektedir. Burada getirilen düzenleme daha çok bütün harcamaları Irak tarafından karşılanarak inşa edilen bent ve benzeri yapılara yöneliktir. Söz konusu bu yapılar Türk

²¹⁴ ESENYEL, a.g.e. s.107-110.

²¹⁵ A.g.e. s.108.

topraklarında inşa edileceği için yer seçimi, masrafların karşılanması, işletme ve bakım konularında önceden iki ülke arasında bir anlaşmayı zorunlu kılmaktadır. Böyle bir anlaşmaya varılmaması halinde Irak'ın bu gibi tesislerin inşasını Türk topraklarında gerçekleştirmesi doğal olarak mümkün değildir. Burada önemli olan, bu gibi tesislerden Türkiye'nin faydalanma durumudur. Eğer bu tesislerden Türkiye de sulama ve enerji elde etme amacıyla faydalanmak isterse, bu tesislerin yeri, şekli, inşa masrafı ve tamamlanmasından sonra işletme ve bakımı farklı düzenlemeler gerektirebilir. Bunun sonucu olarak da, aynı tesislerden her iki ülkenin faydalanması konusunda bir anlaşmaya varılması zorunlu olur. Söz konusu madde hükmünün getirilişindeki temel nedeninin bu husus olduğu değerlendirilmektedir.

Nitekim, aynı protokolün 5nci maddesi hükmü bu görüşü destekler nitelikte olup şu şekilde ifade edilmiştir;²¹⁶

“Türkiye, iki nehirde birisi veya bunların kolları üzerindeki koruma araçlarına dair tasarılarını, bu yapıların mümkün olduğu kadar hem Türkiye hem Irak yararına uygun bir şekilde yapılması maksadıyla Irak'a haber vermeyi kabul eyler.”

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin bu nehirler üzerinde kendi faydalanması için yapacağı tesisler yönünden tek sınırlama, Irak'a haber vermektir.

Türkiye'nin inşa edeceği tesisler için Irak'a haber vermesi, Irak'ın bu tesislerin inşasına rıza göstermemesi ve anlaşmaya yanaşmaması durumunda, Türkiye tarafından bu tesislerin tek yanlı olarak inşa edilip edilmeyeceği sorusunu gündeme getirmektedir. Ancak Türkiye'nin bu tesisleri inşa edemeyeceğini kabul etmek, sağlam hukuki bir temele dayanmaz. Zira, Irak'ın yalnız anlaşmaya yanaşmak istememesi, bir çeşit “**Veto Hakkı**”nın ortaya çıkması sonucunu doğurur ki, bunun kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü, her devletin kendi ülkesinde mutlak egemenlik hakkı ve yetkisi mevcut olup bu yetki içine akarsularından faydalanma hususu da girer.²¹⁷

---

²¹⁶ TİRYAKİ, a.g.e. s.47.

²¹⁷ A.g.e. s.49.

Türkiye'nin Dicle, Fırat sularından faydalanması konusunda sınırlayıcı ahdi bir düzenlemenin olmadığı, Keban Barajı Projesi öncesi ve sonrası görüşmelerde de ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, taraflar bu görüşmeler esnasında söz konusu protokolün böyle bir sınır getirdiği yönünde herhangi bir görüş ileri sürmemişlerdir.²¹⁸

(2) Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması :

İki ülke arasında 7 Şubat 1976 tarihinde Bağdat'ta imzalanan "**Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşması**"nın hazırlık çalışmaları sırasında 1946 protokolünün uygulanması konusu gündeme gelmiş ve doğrudan doğruya olmamakla beraber, konu antlaşmada yer almıştır. İki ülke arasında yapılacak işbirliği alanını belirleyen antlaşmanın 2nci maddesi, bu sulardan faydalanma konusuna dolaylı olarak şu şekilde değişmiştir;²¹⁹

"İki taraf, her iki ülkenin devlet örgütlerinin, kamu ve özel sektör kuruluş ve teşebbüslerinin karşılıklı fayda esasına dayalı olarak yapabilecekleri işbirliği konuları beyanında, ekonomik ve teknik işbirliği yapılması mümkün sanayi, tarım, petrol ve bayındırlık işleri (sulama projeleri dahil) ve konut yapımı alanlarını ele almayı kararlaştırmışlardır."

Antlaşma, daha sonra, tarafların ekonomik ve teknik işbirliğini sürdürebilmek amacıyla Ekonomik ve Teknik İşbirliği Ortak Komitesi kuracaklarını ve bu ortak komitenin yılda bir defa ve tarafların herhangi birinin talebi üzerine lüzum görüldüğü sürece sırayla Ankara ve Bağdat'ta toplanacağını da hükme bağlamaktadır. İki ülkenin Dicle ve Fırat nehirleri sularından faydalanması konusundaki gelişmelere, bu tarihten sonra Ortak Teknik Komite çalışmalarında rastlanmaktadır. Bu komiteye daha sonra Suriye de dahil edilmiştir. Hemen hemen bütün Ortak Teknik Komite toplantılarının sonunda imzalanan protokollerde bu konuyla ilgili hükümler bulunmaktadır. Bu protokollerin terkiibinden, bölgesel sular olarak ifade edilen Dicle, Fırat ve kollarıyla ilgili

²¹⁸ ESENYEL, a.g.e. s.109.

²¹⁹ A.g.e.

karşılıklı bilgi teatisinde bulunulduğu ve daha ziyade teknik seviyede görüş teatilerini ihtiva ettiği gözlenmiştir.

b. Suriye İle Yapılmış Hukuki Düzenlemeler :

Bugüne kadar iki ülke arasında, söz konusu akarsuların rejimlerini düzenleyen kapsamlı bir anlaşma yapılmamış olup, bu akarsulardan faydalanma konusunda değişik tarihlerde, değişik amaçlarla yapılan antlaşmalarda bazı hükümler bulunmaktadır.

(1) Türk-Fransız İtilafnamesi :

Türkiye ile Suriye'yi ilgilendiren ilk uluslararası düzenleme Kurtuluş Savaşı sırasında 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da imzalanan "**Türk-Fransız İtilafnamesi**"dir. İki ülkeyi ilgilendiren bazı akarsulardan faydalanma konusunda 12 nci maddesiyle şöyle bir düzenleme getirilmektedir;

"Kuveik Suyu Halep Şehri ile şimalde Türk kalan mıntıka arasında her ki tarafı hakkaniyet pervane bir surette tatmin edecek veçhile tevzi olunacaktır. Halep şehri mıntıkası ihtiyacına medar olmak üzere kendi masrafı ile Türk toprağında Fırat'tan dahi su alabilecektir."

Bu madde incelendiğinde, iki önemli konunun göze çarptığı görülmektedir. Birincisi Kuveik sularından faydalanmada "hakkaniyet" ilkesinin yer alması; diğeri ise söz konusu sulardan faydalanmanın belirli bir coğrafi alanla sınırlanmış olmasıdır. Kuveik Suyu, Halep Şehri ile bunun kuzeyindeki bölge ihtiyaçları göz önüne alınarak, hakkaniyete uygun bölüşülecek; bunun yanında; Suriye'nin Fırat'tan kendi masrafı ile su alabilmesi de ancak, Halep şehri ihtiyacı için mümkün olacaktır. Suriye, bu amaçla Fırat'tan 0.7 metreküp saniyelik bir su çekmektedir.²²⁰

(2) Lozan Barış Antlaşması :

Lozan Barış Antlaşması'nın 109ncu maddesi şöyledir;

---

²²⁰ A.g.e. s.112.

“Aykırı hüküm bulunmadıkça, yeni bir sınırın çizilmesi yüzünden bir devletin sular sistemi (kanal açma, su taşmaları, sulama, akıtma ve benzeri hususlar) başka bir devletin toprağında yapılacak çalışmalara bağlı bulunduğu ya da bir devletin toprağı üzerinde savaştan önceki düzenlemelere göre başka bir devletin toprağından çıkan ya da su gücü kullanıldığı takdirde, ilgili devletler arasında her birinin çıkarları ve kazanılmış haklarını koruyacak nitelikte bir antlaşma yapılmak gerekir.”²²¹

Söz konusu maddenin taraflara getirdiğı yükümlülük; sınırların yeniden tespiti sonucunda bir kıyıdaşın su rejimi başka bir kıyıdaşın ülkesinde yapılacak faydalanmalara bağlı duruma girerse ve bir kıyıdaş, diğer bir kıyıdaşın ülkesinden akan sular ya da suların sağladığı enerjiyi savaş öncesinden beri kullanmakta ise, ilgili devletler arasında çıkarlarının ve kazanılmış haklarının korunması bakımından bir antlaşma yapacaklarına dairdir.²²²

Mevcut kullanımların korunması bakımından, bu maddelerin amacı, yalnız 1nci Dünya Savaşından önceki kullanımları korumaktır. Türkiye'nin kıyıdaşlarıyla yapacağı görüşmelerde, saygı göstermekle yükümlü olduğu kullanımlar zaman bakımından sınırlandırılmıştır. Yani, ileriye dönük bir uyumsuzluk için çözüm biçimi belirlenmemiştir.²²³

Ayrıca, bu mevcut kullanımlara tanınan dokunulmazlık da mutlak değildir. Maddede yer alan “herbirinin menafi ve hukuki müktesebelerini muhafaza” yükümünde temel kıstas, önce çıkarlar sonra kazanılmış haklardır.²²⁴ Böyle olunca da maddenin kapsamına giren uluslararası sulara ilişkin görüşmelerde, kıyıdaş devletlerin mevcut kullanımları, bu devletlerin çıkarları ölçüsünde korunacaktır.

(3) Tahdidi Hudut Nihai Protokolü :

²²¹ Lozan Antlaşması, Montreux Sözleşmesi ve Paris Sözleşmesi, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1987,s.54.

²²² SAR,a.g.e. s.287.

²²³ TOKLU, a.g.e. s.103.

²²⁴ SAR, a.g.e. s. 287.

Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa arasında 3 Mayıs 1930 tarihinde Halep'te imzalanan bu protokol Dicle Havzası ile ilgili olarak,²²⁵ nehrin iki taraf arasında ortak olma halinin ortaya çıkardığı meselelerle ilgili olarak gemicilik, avcılık, suların sanayi ve tarımsal işletmesi, nehir polisi gibi sorunların çözümünün tam eşitlik prensibine dayanacağını hükme bağlamaktadır. Fransa ile imzalanan 1921 itilafnamesindeki “**hakkanîyet**” ilkesi ile bu düzenleme arasında bir tutarlılık olmadığı göze çarpmaktadır.

(4) Hatay-Suriye Tahdidi Hududu Son Protokolü :

İki ülkeyi ilgilendiren akarsulardan faydalanma konusunda düzenleme getiren bir diğer hukuki belge olan bu protokol, 19 Mayıs 1939 tarihinde Antakya'da imzalanmıştır. Söz konusu protokolün 3 ncü maddesi şu şekildedir;²²⁶

“Karasu Çayı, Afrin Nehri ve Asi Nehirlerinin bağlı haritada gösterilen ve hududu teşkil eden kısımlarında bu nehir ve çayların talveği hudut olarak kabul edilmiş ve hudut boyunca bu sulardan her iki taraf halkının her şekilde ve aynı hakla istifadesi esas tutulmuştur.”

Getirilen düzenleme incelendiğinde, Karasu çayı, Afrin nehri ve Asi nehirlerinden faydalanmada “**eşitlik**” ilkesine yer verildiği görülmektedir. Konunun bir başka yönü de faydalanma eylemlerinin çeşidi bakımından bir sınır getirilmemiş olmasıdır.

(5) Çağçağ Deresi Sularının Kullanımına İlişkin Protokol

Türkiye'de doğup Nusaybin civarında Suriye topraklarına geçen Çağçağ Deresi sularından faydalanmayı düzenleyen bu protokol, Türk ve Suriyeli uzmanlar arasında 13 Mayıs 1952 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Bu protokolde şu hükümlere yer verilmiştir;²²⁷

---

²²⁵ TİRYAKİ, a.g.e. s.50.

²²⁶ ESENYEL, a.g.e. s.114.

²²⁷ A.g.e.

(a) Çağçağ deresinin halen normal şartlar altında akmakta olan suları Türkiye ile Suriye arasında mütesaviyen taksim edilecektir.

(b) Kendisine ait suyu kullanmak vaziyetinde olmayan memleketlerden birisi bu miktarı da diğer memleketin kullanılmasına bırakacaktır.

Ayrıca, Çağçağ Deresi üzerinde Türkiye tarafından yapılacak tesislerin Suriye'ye bir fayda sağlaması halinde, Suriye'nin sağladığı fayda ölçüsünde bu tesislerin yapım masraflarına katılacağı söz konusu protokolde hükme bağlanmakta ve düzenlemede daha çok "hakkaniyet" ilkesinin dikkate alındığı görülmektedir. Söz konusu protokolün bu ilkeye yer veren 3 ncü maddesi şöyledir;

"İleride Çağçağ Deresi üzerinde inşa edilecek bir baraj ve meblağlarda yapılacak bir baraj neticesinde debiyi artırmak imkanı hasıl olur ve Türkiye bu yoldan elde edilecek fazla debinin bir miktarını Suriye'ye bırakmak vaziyetinde olursa, Suriye bu inşaatın bakım ve yapımında iştirak ettiği nispette fazla debiden de istifade edecektir."

Protokolde Asi ve Afrin nehirleri hakkında da aynı anlayış ve dostluk havası içinde görüşmelere başlanması ve söz konusu nehirlerle ilgili olarak, anlaşmaya varıldığı takdirde bu protokol hükümlerinin uygulanması ayrıca hükme bağlanmaktadır.

(6) Türkiye-Suriye Ekonomik İşbirliği Protokolü :

Ekonomik İşbirliği Protokolü 17 Temmuz 1987 tarihinde Şam'da imzalanmıştır. Bu protokolün "su" başlığı altında yer alan hükümleri şunlardır;²²⁸

(a) Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat Sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 m³ /sn'den fazla su bırakmayı taahhüt eder. Aylık akışın 500 m³/sn altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder (Md.6).

²²⁸ TIRYAKI, a.g.e. s.49.

(b) Taraflar, en kısa zamanda Fırat ve Dicle nehirleri sularına tahsisi için Irak tarafı ile birlikte çalışacaklardır (Md.7).

(c) Taraflar, Bölgesel Sular Ortak Teknik Komitesinin çalışmalarının hızlandırılmasını kabul etmişlerdir (Md.8).

(ç) Taraflar, iki ülkenin uzmanlarının işbirliği ile projelerinin teknik ve ekonomik fizibilite çalışmalarının yürütülmesi halinde, Fırat ve Dicle nehirlerinin topraklarında kalan kısmında sulama ve enerji amaçlı müşterek projeler yapmayı ve işletmeyi ilke olarak kabul etmişlerdir(Md.9).

(d) Türk tarafı, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden bir kısım suyu, bölgenin sınırlı sulama ve içme suyu ihtiyacını karşılamak için birisi Körfez Ülkelerine, diğeri Ürdün ve Suudi Arabistan'a olmak üzere iki boru hattı ile Suriye üzerinden taşımayı planladığı "Barış Suyu Boru Hattı" projesinin ayrıntıları hakkında açıklama yapmıştır.

Protokolün 6 ncı maddesiyle Türkiye Fırat'tan 500 m³/s su bırakmayı taahhüt etmiştir. Aynı madde de yer alan "nihai tahsise kadar" ibaresi Suriye ve Irak tarafından istismar edilmektedir. Çünkü taraflar bu ibareye göre antlaşmanın ömrünü tamamladığını ve yeni tahsis miktarının belirlenmesini ve bunun da en az 700 m³/sn olması gerektiğini ileri sürmektedirler.

Protokolde yer alan diğ er önemli bir husus da tarafların siyasi mülahazalarla günümüzde karşı çıktığı Barış Suyu Projesini prensip olarak benimsemiş olmaları hatta kolaylık göstermeyi taahhüt etmeleridir.

c. BM Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımlarına İlişkin Sözleşme :

"Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımlarına İlişkin Sözleşme" 21 Mayıs 1997 tarihinde BM Genel Kurulu'nca onaylanmıştır. Sözleşme otuz beş ülkenin onay, kabul, muvafakat veya katılmasını takiben doksanıncı günde yürürlüğe girecektir.

Kasım 2001 itibari ile onaylayan devlet sayısı yeterli sayıya (35 ülke) ulaşmadığından, sözleşme henüz yürürlüğe girememiştir. Bu tarihe kadar onaylayan ülke sayısı on bir olup, bunlar; Finlandiya, Macaristan, Irak, Ürdün, Lübnan, Nambia, Hollanda, Norveç, Güney Afrika Cumhuriyeti, İsveç ve Suriye'dir.²²⁹

Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonunun yaklaşık çeyrek asırlık bir çalışma sonunda ortaya koyduğu 37 madde ve 14 maddelik ekten oluşan bu Sözleşme, uluslararası toplumun bütününün iradesini yansıtmaktan uzak olup, çok sayıda ülkenin çeşitli maddeler üzerinde çekinceleri bulunmaktadır.

Türkiye, Genel Kurulda Sözleşmenin kabulü sırasında Sözleşmeye karşı çıkmasının nedenlerini ayrıntılı şekilde açıklayan ve bu belgenin kendisi için uluslararası genel ve teamül hukuku uyarınca hukuki geçerliliği bulunmayacağını vurgulayan bir bildiri sunmuştur. Türkiye'nin itiraz ettiği maddeler : Giriş, 2 (a,b), 3, 5, 7, 10, III.Bölüm (11 nci Md. Hariç), 22, 23, 32 ve 33 ncü maddelerdir.²³⁰

Sözleşmede Türkiye'nin uygun görmediği maddeler ve nedenleri özetle şu şekildedir :

(1) Giriş Bölümü :

Sözleşme; giriş bölümündeki, "Bir çerçeve sözleşmesinin, uluslararası su yollarının kullanım, geliştirme, muhafaza, yönetim ile korunmasını ve günümüz ve gelecekteki nesiller için optimal ve sürdürülebilir kullanımın geliştirilmesini güvence altına alacağına olan inancını belirterek..."²³¹ ifadesinde ortaya konulduğu gibi, bir çerçeve sözleşmesidir.

Bu haliyle Sözleşmenin, bir çerçeve sözleşmesi olarak, sadece genel prensipler belirtmesi ve uygulamanın su yollarının belirli özellikleri dikkate alınarak yapılacak özel antlaşmalara dayandırılması gerekmektedir. Oysa Sözleşme, kabul edilen haliyle, çerçeve sözleşme kavramının dışına taşmakta, amacına ve niteliğine aykırı bir şekilde, planlanan projeler için bir mekanizma oluşturmaktadır. Türkiye, oylama sırasında Genel Kurul tutanaklarına geçmesi talebiyle bu hususu gündeme getirmiştir.²³²

²²⁹ Dışişleri Bakanlığı Bilgi Notu, Kasım 2001.

²³⁰ HAKGÜDEN, ÖNEM, CAŞİN, a.y.

²³¹ TOKLU, a.g.e. s.37.

²³² A.g.e.

Ayrıca böyle bir mekanizma, bir su yolu devletinin planladığı projeleri yürütebilmesi için önceden rıza alması zorunluluğunu şart koşmakla, devletler arasında açık bir eşitsizlik yaratmaktadır.

(2) Madde 2, Terimlerin Kullanılması :

Sözleşmenin 2 nci maddesinde, uluslararası su yolu, bölümleri farklı devletlerde bulunan bir su yolu olarak tanımlanmıştır. Türkiye, uluslararası su yolu tanımının “sınır oluşturan su yolları ve iki ya da daha fazla devletin içinden geçen sınır aşan su yolları” biçiminde sınıflandırılarak belirtilmesini önermiş, ancak öneri kabul edilmemiştir.²³³

Sözleşme tasarının görüşülmesi aşamasında, Suriye, sınır aşan sular ya da sınır oluşturan ayırımının uygun olmadığını, her iki durumda da hukuki rejimin aynı olduğu yaklaşımını savunmuştur.²³⁴

Sınır aşan ve sınır oluşturan sular konusunda sözleşmede açıkça bir ayırım olmamasına rağmen, 6 ncı maddede bir su yolunun kullanımıyla ilgili esaslar; maddenin (a) fıkrasında, su yoluna ilişkin; coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel, ekolojik ve diğer faktörler, (d) fıkrasında da bir su yolu devletindeki kullanım ve kullanımların diğer su yolu devletleri üzerindeki etkileri olarak ortaya konulmuştur. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI'nın belirttiği gibi uygulama sınır aşan sularla, sınır oluşturan sular bakımından farklılık göstermektedir.²³⁵

Ayrıca, tez çalışmasının dördüncü bölümünün başlangıcında belirtildiği gibi, iki devlet arasındaki su yolu anlaşmazlıklarına konu ile doğrudan ilgili olmayan devletlerin taraf olmasına engel olmak için, sınır oluşturan ve sınır aşan suların uluslararası su yolu tanımı altında genelleştirilmemesinin daha sağlıklı ve uygulanabilir olacağı değerlendirilmektedir.

---

²³³ A.g.e. s. 38.

²³⁴ A.g.e. s.39.

²³⁵ A.g.e. s.38.

(3) Madde 3 :

Sözleşmenin 3ncü maddesi, “Aksi yönde bir antlaşma olmadıkça, iş bu sözleşmedeki hiçbir husus, bir su yolu devletinin söz konusu sözleşmeye taraf olduğu tarihte kendisi için geçerli olan antlaşmalardan doğan hak ve yükümlülükleri etkilemez.”²³⁶ ifadesiyle, mevcut antlaşmaları korumaktadır. Bu husus, uyuşmazlıklarını bu güne kadar çözmüş olan ülkelere, nasıl çözdüklerine bakılmaksızın hiçbir yaptırım getirmeyen, uyuşmazlıklarını henüz çözememiş ülkeleri, uluslararası ortak iradeyi yansıtmadığı değerlendirilen bir uluslararası hukuk kaynağı ile karşı karşıya getirmektedir.

(4) Madde 5, Hakça ve Makul Kullanım ve Katılım :

Kullanım ile ilgili esaslar bu maddede, “Suyolu devletleri, ülkelerindeki uluslararası su yolunu hakça ve makul bir şekilde kullanacaklardır. Bir uluslararası su yolu, su yolu devletlerince özellikle bu su yolundan optimal ve sürdürülebilir kullanım ile su yolunun yeterli korunmasıyla tutarlı yararlar elde etmek görüşüyle ve ilgili su yolu devletlerinin menfaatlerini göz önünde bulundurarak kullanılacak ve geliştirilecektir.”²³⁷ şeklinde ifade edilmiştir.

Bir sınır aşan akarsuyun, paylaşılabilir bir mal olmadığı, sadece hakça, makul, optimal ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılabilirliğinin açıkça ifade edilmesi olumlu bir yaklaşım olmasına rağmen, hakça kullanımın niteliğinin belirsiz olması nedeniyle yetersizdir. Bu nedenle hakça ve makul kullanımın, su yolu devletlerince suyolunun özel koşulları doğrultusunda belirlenmesi gereklidir.

Bu madde ile bağlantılı olarak sözleşmenin 6 ncı maddesinde, hakkaniyete uygun ve makul kullanımın tespitinde hangi esasların ve şartların göz önüne alınacağı Helsinki Kararlarından esinlenerek şu şekilde belirtilmiştir,²³⁸

- (a) Coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel, ekolojik ve diğer doğal faktörler,
- (b) İlgili suyolu devletlerinin sosyal ve ekonomik ihtiyaçları,
- (c) Her bir suyolu devletindeki suyoluna bağımlı nüfus,

---

²³⁶ A.g.e. s.41.

²³⁷ A.g.e. s.42.

²³⁸ A.g.e. s.44.

- (ç) Bir suyolu devletindeki kullanım veya kullanımların diğer suyolu devletleri üzerindeki etkileri,
- (d) Su yolunun mevcut ve potansiyel kullanımları,
- (e) Su yolundaki su kaynaklarının kullanımının muhafazası, korunması, geliştirilmesi ve ekonomisi ile buna bağlı alınan tedbirlerin maliyetleri,
- (f) Özellikle planlanan veya mevcut kullanımlara ilişkin benzer değerdeki alternatiflerin mevcudiyeti.

Türkiye, 2 nci paragrafın (a) alt paragrafına, “pedoloji” (toprak kalitesi ve buna bağlı toprak sınıflandırılması bilim dalı) teriminin ve “Helsinki Kararlarında” da belirtilmiş olan, “her havza devletinin su yoluna yaptıkları su katkısı” ifadesinin ilave edilmesini önermiş, ancak; pedoloji terimine, Suriye, Irak’ın da bulunduğu altı ülke, su katkısına ilişkin ifadeye de, ABD, Suriye, Irak, Lübnan, Sudan ve Mısır’ın da aralarında bulunduğu on iki ülke karşı çıkmıştır.²³⁹

(I) Madde 7:

Hakkaniyete uygun ve makul kullanımın sınırı olarak belirtilebileceğimiz “zarar” kavramı; başlangıçta “kayda değer zarar” olarak tasarıya girmişken sözleşmenin 7 nci maddesinde “su yolu devletleri, ülkelerindeki uluslararası bir su yolunu kullanırken, diğer su yolu devletlerine sebebiyet verilecek önemli zararları önlemek için tüm uygun tedbirleri alacaklardır.” biçiminde ifadesini bulmuştur. Bir başka deyişle, su yolu devletleri, hakça ve makul kullanımları sırasında diğer devletlere “önemli zarar” vermeyecektir. Türkiye; önemli zarar kavramının, hakça ve makul kullanım ile çatıştığını belirterek, maddenin metinden çıkarılması gerektiğini öne sürmüştür. Öneri, su yolunun kullanımının hakça ve makul olması halinde zaten diğer kıyıdaşlara önemli zarar vermeyeceği görüşüne dayanmaktadır.

Türkiye ayrıca, zarar kavramının taraflı yorumlanabileceğine, yukarı kıyıdaş ülkenin ekonomik kalkınmasının engellenmesinin de yukarı kıyıdaş ülke açısından zarar olarak değerlendirilebileceğine dikkat çekmiş ve bu nedenle, yalnızca maddi zararın göz önüne alınmasının yukarı kıyıdaş ülkenin meşru kalkınma amaçlarını göz ardı etmek olacağını da vurgulamıştır.²⁴⁰

²³⁹ A.g.e. s.45.

²⁴⁰ TOKLU, a.g.e. s.46.

Doğrudan bağlantı kurulmasa ve sınırlayıcı veya belirleyici olmasa da, Sözleşmenin V. Bölümünde, tarafların önlemesi veya etkilerini azaltmak için işbirliği yapması gereken hususlar sayılırken, “sel, sudan geçen zararlı hastalıklar, millenme, erozyon, tuzlu su karışması” gibi hususları suyolu devletlerine zarar verebilecek koşullar olarak belirtilmiştir.²⁴¹

(a) Üçüncü Bölüm :

Sözleşmenin bu bölümü ile ilgili olarak; Türkiye, 11 nci madde hariç, bir paket öneri sunmuştur. Öneri Slovakya ve Çek Cumhuriyeti tarafından kısmen, Etyopya tarafından tamamen desteklenmiş, ancak kabul görmemiştir. Bunun üzerine Türkiye, 11 nci madde hariç III. Bölüme tümüyle karşı görüş bildirmiştir. “Planlanan Tedbirler” başlığı taşıyan bölüm, planlanan projelerle ilgili olarak aşağı kıyıdaş - yukarı kıyıdaş ilişkilerini, detaylı ve devletleri sınırlayıcı bir biçimde düzenlemektedir.²⁴² 12 nci madde, bir suyolu devletin, diğer suyolu devletleri üzerinde önemli boyutlarda olumsuz etkilere sahip olabilecek nitelikte planlanmış projelerini uygulamaya koymadan veya uygulama iznini vermeden önce, ilgili devletlere, gerekli bildirimleri zamanında ulaştırmasını öngörmektedir. 13 ncü maddenin (a) paragrafı, bildirimde bulunan devlete, planlanan projelerin olası etkilerini incelemek üzere altı aylık bir süre tanınacağını, (b) paragrafı da bu sürenin bildirimde bulunan devlet tarafından talepte bulunması halinde altı ayı geçmeyecek biçimde uzatılabileceğini öngörmektedir. 14 ncü madde, 13 ncü maddeyi tamamlayacak biçimde, bildirimde bulunan devletin onayı olmadan planlanan projelerin uygulamaya konamayacağını hükme bağlamaktadır. Her ne kadar 16 ncı maddede, bildirimde cevap verilmediği takdirde, bildirimde bulunan devletin 5 nci ve 7 nci maddelerde öngörülen yükümlülüklerine bağlı olarak planlanan projelerini uygulamaya koyabileceği belirtilmişse de, 18 nci maddede belirtilen yöntemin kullanılması ile projelerin uygulamaya konulması altı aylık bir süre daha geciktirilebilecektir. 18 nci maddenin 3 ncü paragrafına göre, bir yılın bitimine yakın, bildirimde bulunan devletin, projeye ilişkin danışma ve müzakereleri başlatma isteği ile birlikte talepte bulunması, bildirimde bulunan devlet projeleri uygulamaktan altı ayı aşmayacak bir süre boyunca

---

²⁴¹ A.g.e.

²⁴² A.g.e. s.48.

kaçınacaktır. Bu suretle, projenin etkilerini iyi niyetle inceleyip müzakere için çaba gösteren bir aşağı ya da yukarı kıyıdaş devlet projeyi on sekiz ay süreyle geciktirmiş olacaktır. 19 ncu madde projenin hayati aciliyeti bulunması durumunda, 5 nci ve 7 nci maddelere bağlı olarak “derhal” uygulamaya geçilebileceğini öngörmekteyse de, konumuz açısından “derhal” uygulamaya konulabilecek bir projenin, taşkın, kirlenme, zararlı atık gibi acil durumlar dışında mümkün olmadığı açıktır.

Mevcut düzenlemedeki haber verme zorunluluğu, karşı tarafın itirazı halinde çalışmaların yapılmaması, bir ön izin alma durumu ortaya çıkmakta ve aşağı kıyıdaş devleti, kaynak ülkenin yapacağı çalışmaları bile denetleyip izin verip vermemek gibi bir güç odağı durumuna sokmaktadır. Aşağı – yukarı kıyıdaş durumundaki komşu ülkelerin, su yolu kullanımı açısından işbirliği içerisinde olmaları reddedilmeyecek bir husustur. Ancak, bu türlü bir düzenleme, genellikle bir menfaatin kullanımını düzenlemek durumundaki, menfaatleri çatışan ülkelerin kolayca başvurabileceği bir engellemeye yol açabilecektir. Sözleşmenin, bu haliyle, uluslararası hukukun geldiği noktaya rağmen bir geriye dönüşü de anlaşılabilir biçimde gündeme getirdiği değerlendirilmektedir.

(f) Altıncı Bölüm:

Çeşitli Hükümler başlığı altında VI. Bölümde, Anlaşmazlıkların Barışçı Yollardan Çözümü, bir çerçeve sözleşme için ayrıntılı denebilecek ölçüde ve özellikle sorunu “uluslararası hale getirecek” biçimde hükme bağlanmıştır. Maddenin 1 nci ve 2 nci paragraflarında, uluslararası hukukun ve uluslararası politika biliminin uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin; artık tartışılmayan ve konuyla ilgili her kaynakta kolayca bulunabilecek; müzakere, dostça girişim, ara buluculuk, soruşturma ve uzlaştırma yöntemleri sayılmış, tarafların uyuşmazlığı, hakemliğe veya Uluslararası Adalet Divanına götürmek için “karar alabilecekleri” belirtilmiştir.

Üçüncü paragrafta ise; “10 ncu paragrafın hükmüne bağlı olarak, 2 nci paragrafta belirtilen müzakere talebi tarihinden altı ay sonra, ilgili taraflar anlaşmazlıklarını müzakereler veya 2 nci paragrafta belirtilen diğer usullerle çözüme kavuşturamamışlarsa, anlaşmazlığa taraf olanlardan herhangi birinin isteği üzerine ve aksi kararlaştırılmadıkça, 4 ve 9 ncu paragraflar uyarınca anlaşmazlık üzerinde

araştırma başlatılacaktır.” Atıf yapılan 10 ncu paragrafta ise, sözleşmeye taraf olan ülkeler arasındaki bir anlaşmazlığın; “ayrıca özel anlaşma” olmaksızın, Uluslararası Adalet Divanına götürülebileceği veya Sözleşmenin ekinde yer alan usule uygun olarak “hakem kararı” ile çözüm istenilebileceği belirtilmektedir.²⁴³

Uluslararası hukuka göre; hakemliğe başvuru, aralarında uyuşmazlık çıkan devletlerin, uyuşmazlığı bu yargı yoluna başvurarak çözümlenmek konusunda anlaşmaları ile gerçekleşir. Bunun için de uyuşmazlığa düşen devletlerin, bir hakemlik sözleşmesi yapmaları gerekir. Taraflar, bu Sözleşmeyle olduğu gibi, önceden aralarında genel bir hakemlik antlaşması yapmış olsalar bile, her somut uyuşmazlık için bir hakemlik sözleşmesi yapmaları gerekir. Hakemlik sözleşmesinde, taraflar, uyuşmazlık konusunu, hakem mahkemesinin nasıl kurulacağını, uygulanacak uluslararası hukuku ve usulü de belirtirler. Uluslararası Adalet Divanının yargı yetkisi ise, ilke olarak isteğe bağlıdır.²⁴⁴ Devletler, uyuşmazlıklarını Divana sunmakta görüş birliğinde iseler, Divan bu anlaşmazlığa bakabilir. Ayrıca devletler yaptıkları bir antlaşma ile uyuşmazlıklarını Divana sunmayı önceden kararlaştırabilirler. Böyle durumlarda, taraflar belirli bir anlaşmazlık için özel bir sunuş sözleşmesi yapmaksızın, tek yanlı bir başvuruyla uyuşmazlığı divana götürebilirler. Örneğin Türkiye, kıta sahanlığı sınırlandırılması sorununun, görüşmeler yoluyla gerçekleştirilecek bir antlaşma ile çözümünü istemektedir. Bu nedenle Türkiye, Yunanistan’ın, sorunu Uluslararası Adalet Divanına götürmesini reddetmekte ve gerekçesini uluslararası hukukun böyle bir zorunluluk getirmediğine dayandırmaktadır. Nitekim, Uluslararası Adalet Divanı da, Yunanistan’ın 1976 yılında sorunu “tek taraflı” olarak Divan önüne getirmesi sonucu, Türkiye’nin Divanın yetkisizliğini ileri sürmesi üzerine 1978 tarihli “Ege Kıta Sahanlığı Davası”na ilişkin kararı ile Yunan başvurusunu reddetmiştir.²⁴⁵ Uluslararası Adalet Divanının, 25 Eylül 1997 tarihinde karara bağladığı Gabcikovo–Nagymaros Davası süreci incelendiğinde de, bu temel yaklaşım görülmektedir. Dava, Macaristan ve Çekoslovakya’nın 1977 yılında yaptıkları antlaşmadan sonra ortaya çıkan uyuşmazlık nedeniyle, Macaristan ve Slovakya’nın 1993 yılında Uluslararası Adalet Divanına başvurmak için ayrıca özel bir antlaşma yapmalarıyla açılmıştır. Taraflar bu

---

²⁴³ A.g.e. s.50.

²⁴⁴ SAR, a.g.e. s.38.

²⁴⁵ TOKLU, a.g.e. s.51.

antlaşmada Uluslararası Adalet Divanından hangi hususlarda karar vermesini istediklerini belirtmişlerdir. Uluslararası Adalet Divanı ise kararını bu antlaşma doğrultusunda ve bu antlaşmayla sınırlı olarak uluslararası hukukun temel ilkelerini esas alarak vermiştir.

3 ncü ve 10 ncu paragraflarla birlikte değerlendirildiğinde Sözleşme; “özel anlaşma olmaksızın” kaydı ile, muhtemel bir uyuşmazlığın “taraplardan herhangi birinin isteği üzerine” yargı yoluna götürülebilmesi yolunu açmaktadır. BM Uluslararası Adalet Divanının yargı yetkisini tanıyan devletlerden yalnızca Haiti ve Nikaragua, hiçbir çekince öne sürmeksizin, zorunlu yargı yetkisini kabul etmiştir.²⁴⁶ Böylece bu devletlere, Sözleşmeye bu hükümlere çekince koymaksızın taraf olan devletler de katılmış olacaktır.

Ayrıca Sözleşmenin, “hakem kararı ile çözüm”e ilişkin ekindeki “Taraflar uyuşmazlık konusu üzerinde anlaşamazlarsa, konuyu hakem kurulu belirleyecektir.” hükmü bir çok belirsizliği ve olumsuzluğu da beraberinde getirebilecektir.

(4) Değerlendirme :

Türkiye'nin Irak ve Suriye ile, Fırat ve Dicle ile ilgili imzalamış olduğu hukuksal düzenlemelerle, BM'nin 1997 yılında kabul ettiği Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşme incelendiğinde şu hususlar tespit edilmiştir:

(a) Türkiye'nin Fırat ve Dicle sularından faydalanması konusunda sınırlayıcı ahdi bir düzenleme yoktur.

(b) Hukuksal düzenlemeler daha çok karşılıklı yardım ve bilgi verme yükümlülüklerini getirmektedir.

(c) Türkiye'ye yükümlülük getiren tek antlaşma 1987 yılında imzalanan Türkiye - Suriye Ekonomik İşbirliği Protokolüdür. Protokolün 6 ncı maddesiyle Türkiye Fırat'tan 500 m³/sn su bırakmayı taahhüt etmiştir.

(ç) Lozan Barış Antlaşması'nın getirdiği yükümlülük ise sadece, İnci Dünya Savaşı öncesi kazanılmış hakların korunması ile ilgilidir. Ancak 1987 Protokolü

---

²⁴⁶ A.g.e. s.52.

ile Suriye'ye tahsis edilen su miktarının, Lozan Barış Antlaşması'nın 109 ncu maddesi gereği kazanılmış hakkı olan su miktarından çok daha fazla olduğu değerlendirilmektedir.

(d) Günümüzde uygulanan uluslararası hukuk, gerek kuralların doğması gerekse somut olaylara uygulanması bakımından, başta devletler olmak üzere uluslararası birimler arasındaki toplumsal dayanışma derecesine bağlıdır.

(e) Uygulanan uluslararası hukuk, devletlerin uyumsuzlukların çözümü konusunda, barışçı yollara başvurusu gerektiği kuralı dışında hiçbir genel kural koymamakta ve barışçı yollardan hangisinin seçileceği hususunu devletlerin ortak rızasına bırakmaktadır. Bu yönüyle, Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşmenin sadece tarafları bağlayacağı değerlendirilmektedir.

(f) Su kaynaklarının kullanımı, yönetimi ve korunması, her akarsu havzası ve sisteminin kendine özgü nitelikler taşıması nedeniyle, yalnızca ilgili devletler arasında sürekli işbirliğini sağlayan bölgesel antlaşmalarla tatmin edici bir şekilde düzenlenebileceği öngörülmektedir.

(g) BM'nin 1997 Sözleşmesi her ne kadar hali hazırda teamül oluşturmaktan uzak da olsa, Sözleşmenin gerektirdiği ilkeler benimsendiği ölçüde çözüm alanının daralacağı ve bir baskı unsuru olarak kullanılabilmesi gözden uzak tutulmamalıdır.

f. Asi Akarsuyu Sorunu :

Günümüzde Türkiye ile Suriye arasında "sınır aşan sular" konusunda varolan anlaşmazlıkların birisi de Asi ile ilgili olanıdır. Asi, Lübnan topraklarından doğmakta ve Suriye'yi geçtikten sonra Türk topraklarına girerek Akdeniz'e dökülmektedir. Kat ettiği mesafe Lübnan'da 40 km., Suriye'de 120 km., Türkiye'de ise 88 km'dir. Lübnan'da akarsu üzerinde iki küçük bent mevcut iken, Suriye'de iki baraj ve bir de bent bulunmaktadır. Her iki ülke de, akarsudan sulama amacıyla yoğun şekilde yararlanmaktadır. Suriye, ortalama yıllık akımı 1.2 milyar m³ olan Asi sularının %90'nını kullanmakta ve Türkiye-Suriye sınırında Türkiye'ye yılda ortalama 120 milyon m³ su bırakmaktadır. Bu akarsu üzerinde Suriye'nin iki baraj projesi daha bulunmaktadır. Bu

barajların da inşa edilmesi halinde Türkiye'ye bırakılan su, yılda 25 milyon m³'e düşecektir.²⁴⁷

Suriye, kendine göre yine Asi üzerindeki serbest tasarruf hakkını kullanarak 1994 tarihinde Lübnan'la yaptığı yeni bir antlaşma ile Asi akarsuyunun Lübnan-Suriye hududundaki 403 milyon m³ olan toplam su hacminden 80 milyon m³'ünü Lübnan'a bırakmayı kabul etmiştir.²⁴⁸ Suriye bu konuda daha da ileri giderek, Türkiye'nin Hatay ilini kendi topraklarının bir parçası saydığı için Asi akarsuyunu Türkiye topraklarına geçmeden Suriye topraklarında denize dökülüyormuş gibi mütalaa etmektedir. Bu konu Suriye'de duyarlı bir Anayasal sorun telakki edildiği için, Suriye makamları Asi akarsuyunu tartışmaktan sürekli olarak kaçınmaktadırlar.

(2) Türkiye'nin Ortadoğu Su Sorununa Çözüm Bulma Girişimleri :

(a) Barış Suyu Projesi :

Ortadoğu ülkelerinde bulunan su yetersizliğinin çözümüne katkıda bulunmak için, zamanın Türkiye Başbakanı Turgut Özal tarafından 1986 yılında, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin Akdeniz'e akan sularının bölge ülkelere borularla akıtılarak pazarlanmasını öngören Barış Suyu Projesi olarak anılan girişim başlatılmıştır.

Ortadoğu'nun gündeminde önemli bir yer tutan proje ile bölgede 15 milyon kişinin su gereksinimini karşılanacağı hesaplanıyordu. Proje, bölgede su açığının kapatılması yanında bölge ülkeleri arasında büyük bir proje etrafında işbirliği ve güven ortamı yaratarak, bölge istikrar ve güvenliğine katkıda bulunmayı da hedefliyordu.

Önce 21 daha sonra 30 milyar dolara mal olacağı hesaplanan ve doğu ve batı hattı olmak üzere iki bölümden oluşacak proje 8-10 yıl arasında tamamlanacaktı.²⁴⁹

---

²⁴⁷ HAKGÜDEN, ÖNEM, CAŞİN, a.y.

²⁴⁸ ESENYEL, a.g.e. s.97.

²⁴⁹ ESENYEL, a.g.e. s.148.

Batı hattı su projesi Seyhan'ın Akdeniz'e akan sularının Seyhan, Islahiye, Kilis (Türkiye'de), Hama, Humus, Halep, Şam (Suriye), Amman (Ürdün), Yambu, Medine, Mekke, Cidde (Suudi Arabistan) güzergahını izleyecek olup toplam uzunluğunun 2700 km. kapasitesinin 3.5 milyon m³/gün akış hızlı, maliyetinin 8.5 milyar ABD Doları olması öngörülmüştür. Bir metreküp suyun maliyetinin 0.84 ABD Doları olabileceği hesaplanmıştır.

Doğu Hattı ise, Ceyhan'ın Akdeniz'e dökülen sularının Ceyhan, Kilis (Türkiye) Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE' ne uzanan 3900 km. uzunluğunda bir güzergahtan ibaret olması düşünülmüştür. Doğu Hattı'nın kapasitesinin 2.5 Milyon m³/gün, maliyetinin 12 milyar ABD Doları, bir metreküp suyun maliyetinin 1.07 ABD Doları olacağı hesaplanmıştır.

Projenin yatırım bedeli yüksek olduğu için boru hattının Suudi Arabistan ve Körfez Bölgesine uzatılması yerine en yoğun su sıkıntısının yaşandığı Ürdün'e kadar getirilmesi, böylece daha kısa bir hatla yetinilerek maliyetinin düşürülmesi bazı uzmanlarca teklif edilmiştir. Küçük Barış Suyu adı verilen bu proje ile iletilmesi öngörülen yıllık su miktarı 2,19 milyar m³ olup Şeria akarsuyunun yıllık ortalama su kapasitesinin 1,6 katıdır. Bu yönden özellikle Ürdün ve Filistin'deki su açığının karşılanmasında önemli rol oynayacağı değerlendirilmektedir.

Barış suyu projesinin uzmanlar tarafından yapılabilirliği konusunda görüş birliği varsa da politik yapılabilirliği tartışmalıdır.

Türkiye'nin bu projesi Ürdün dışında soğuk karşılanmıştır. Karşı çıkan devletler başta Suudi Arabistan olmak üzere projenin maliyetinin yüksek olduğunu ifade etmekle birlikte, gerçek nedenlerinin ise, Arap ülkelerinin su kaynakları açısından Türkiye'ye bağımlılık yaratmasından duydukları endişeler, projenin Türkiye'nin bölgede söz sahibi olmasına aracı olacağı, projenin batı hattından İsrail'in de yararlanacak olmasıdır. Ortadoğu uzmanı J.R. Starr'a göre; Kuveyt ve Suudi Arabistan yetkilileri, Barış Suyu Projesine politik nedenlerin yanı sıra Barış Suyu Projesi ile elde edilen suyun yerel olarak tuzlu sudan arıtılarak elde edilen sudan daha pahalı olacağını iddia etmişlerdir.

Ayrıca, aynı ülkeler Barış Suyu Projesinin Türkiye'ye bölgede etkin bir rol vereceğinden ve kendi su kaynaklarını Türkiye'nin kontrol etmesinden endişe duymuşlardır.

John Bulloch & Adel Darwish'e göre; Türkiye şu anda kendini bölgenin süper gücü olarak görmekte ve etkinliğini eski Sovyetler Birliğinin Asya Cumhuriyetlerine yaymaya çalışmaktadır. Ayrıca söz konusu yazarlar, Körfez Savaşında Türkiye'nin Irak'ın boru hattını kapatmasının, Arapların su için Türkiye'ye güvenmeme önyargılarını desteklediğini belirtmektedirler.²⁵⁰

Ö.Bilen'e göre, Barış Suyu Projesinin kabul görmemesinin bir diğer nedeni de Suudi Arabistan ve Körfez Ülkelerinde, su arıtma tesisi kuran uluslararası büyük şirketlerdir. Bu ülkelere arıtma teknolojisi satan söz konusu şirketler, bu projeden elde edilecek suyun metreküp maliyetini, arıtma tesisleri ile elde edilecek suyun metreküp maliyetinden yüksek göstermektedirler.²⁵¹

(b) Manavgat Projesi :

Türkiye, hem Ortadoğu hem de kendi içindeki bölgesel ve mevsimsel su ihtiyacını gidermek amacıyla Manavgat Su Temin Projesini uygulamaya koymuştur. Özellikle turizm döneminde Ege ve Akdeniz Bölgelerindeki turistik tesislerin su ihtiyacını karşılayacak olan tesis, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve arzu eden bölge ülkelerine de su sağlayacaktır.

Manavgat Su Temin Projesi, Manavgat çayının sürekli olarak denize akan, günlük ortalama değeri yaklaşık 4,7 milyon metreküp olan sularının bir kısmının, 250 bin metreküpünün tasfiye edilip içmeye uygun hale getirilerek, 250 bin metreküpünün de ham halde bir çift boru hattı ile sahile oradan da 1300 metre açıkta yapılacak yüzer platforma nakledilerek veya yüzen balonlarla ihtiyaç duyan ülkelere taşınmasını amaçlayan bir projedir.²⁵² Manavgat projesinin teknik sorumluluğunu Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü üstlenmiştir.

²⁵⁰ BULLOCH John, DARWISH Adel, Su Savaşları, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994, s.133-134.

²⁵¹ BİLEN, a.y.

²⁵² MÜFTÜOĞLU Ferruh, Ortadoğu Su Meseleleri ve Türkiye, Marifet Yayınları, İstanbul, 1997, s.85.

8 Aralık 1998 tarihinde Manavgat ayı Su Temin Tesisi hizmete girmiş olup bu tarihe kadar 116 milyon ABD Doları harcanmıştır.²⁵³

Aralık 1999 sonu itibariyle kara yapılarında ve deniz yapılarında %100 mertebesinde bir gerçekleşme sağlanmıştır. Deniz dolun tesisleri, deniz ve kara borularının tamamı, ham su pompa istasyonu , arıtma tesisi ve kıyı pompa istasyonu tamamen bitirildiğinden, proje tankerlere su yüklenebilecek hale gelmiştir. Kıyı pompa istasyonunun yardımıyla hem basıncın yetmediğı anlarda bile sürekli dolun yapabileme olanağı sağlanmış olacak hem de talebin çok olduğı dönemlerde dolun sürelerini kısaltmak mümkün olabilecektir.

Manavgat Projesi'ne ilişkin işletme hakkının özel sektöre devredilerek su satış ve dağıtımının özel kuruluşlar eliyle yürütölmesi öngörülmektedir. Proje daha önce de belirtildiğı gibi hem Türkiye'nin iç ihtiyaçlarını karşılamaya, hem de ülke dışına su ihracına yöneliktir. Bu nedenle piyasa koşulları içerisinde Ortadoğı veya diğere bölge ülkelerinin Manavgat suyundan faydalanmaları mümkündür. Türkiye'nin su satabileceğı başlıca Ortadoğı ülkeleri Suriye, İsrail ve Filistin yönetimidir. Bu üç ülkeye bölge dışından Kıbrıs ile Kuzey Afrika ülkelerinin katılacağı düşünülebilir. Bunların dışında Malta ve bazı Yunan adaları da bu ülkelere dahil olabilir. Çünkü Malta bölgenin su kaynakları açısından en fakir ülkelerinden biridir. Ayrıca bu ülke ve Yunan adalarının dünya piyasa şartlarına göre en ucuz ve en yakın su temin edebileceğı ülke Türkiye'dir.

Son zamanlarda İsrail ve Ürdün'ün Manavgat suyundan faydalanması ile ilgili çalışmalar hız kazanmıştır.

Hem İsrail hem de Ürdünlü yetkililer 2000 yılı içerisinde Türkiye'ye yaptığı ziyaretlerde Manavgat Suyu ile ilgilenmişlerdir. İsrail önümüzdeki beş yıl içinde 40 milyon metreküp su alımı hazırlığı içinde olduğunu ifade etmiş, Ürdün Su ve Sulama Bakanı Kamil Mahadin de Küçük Barış Suyu Projesi fizibilite çalışması yapması için bir şirketi görevlendirdiğini açıklamıştır.²⁵⁴

---

²⁵³ MİLLİYET, 9 Aralık 1998.

²⁵⁴ MİLLİYET, 19 Ocak 2000.

Ayrıca İsraililer çok yakın zamanlarda Ürdünlülerle yaptıkları su görüşmelerinde, kendilerine Taberiye Gölünden su verebileceklerini, ancak bunun karşılığında Ürdün'ün de İsrail'e Türkiye'den almak zorunda kalacağı suyun bedelini ödemesi teklifini yapmıştır.²⁵⁵ Ürdün'e Türkiye'den dolayı su satılması anlamına gelen bu önerinin akıbeti şimdilik belli değildir.

Böyle bir önerinin ortaya çıkmasının nedenlerinden biri Ürdün'e deniz yolundan su taşımanın mümkün olmaması, diğer bir nedende Küçük Barış Suyu Hattının yapılmasının zaman alacağı ve finans sorunlarının çözülmemiş olmasıdır.

Manavgat Suyu Projesi için uzmanlar tuzlu su arıtmanın maliyetinden daha düşük bir maliyette olduğunu bildirmektedir. Christopher Savage'a göre Türkiye'nin suyunun metreküp başına 0.60-0.70\$'a gelmesi, Manavgat Projesini tuzdan su arındırma seçeneğinden hem daha ucuz hem de daha esnek kılmaktadır.²⁵⁶

4. SU VE GÜVENLİK:

Her devlet kendi varlığına yönelik, devamlılığını ve bütünlüğünü hedef alan iç ve dış tehditlere karşı; var olduğundan itibaren bir güvenlik politikası tespit etmek ve uygulamak durumundadır. Devletler; kendi anayasal düzenlerinin, milli varlıklarının, bütünlüklerinin, uluslararası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil olmak üzere bütün menfaatlerinin ve ahdi hukuklarının her türlü iç ve dış tehditlere karşı korunmasını ve kullanmasını belirleyen tedbirler²⁵⁷ olarak tanımlanan milli güvenlik politikalarını oluştururken ana unsur olarak milli güçlerini kabul ederler. Su da, daha önceki bölümde incelendiği gibi yeni bir güç olma yolundadır. Mili güvenlik politikasına etki eden diğer bir unsur da uluslararası ve bölgesel tehdit durumudur.

Günümüz tehdit değerlendirilmesi, askeri tehdidin yanı sıra, ekonomik, kültürel ve çevresel tehditleri de içermek zorundadır. Çevresel soruların ortaya çıkardığı tehdit, tüm insanlığa yönelik olduğundan ve gittikçe önem kazandığından 21 nci yüzyılda milli

---

²⁵⁵ ESENYEL, a.g.e. s.151.

²⁵⁶ PAMUKÇU, a.g.e. s.296.

²⁵⁷ TANYELİ, a.g.e. s.29.

güvenliğin en önemli unsuru olmaya aday olduğu değerlendirilmektedir. Güvenlik kavramı başlangıçta devletin korunması, kollanması ve dolayısıyla silahlı güçle sınırlı kalmış, ancak daha sonra değişime uğrayarak beslenme, barınma, sağlık, eğitim gibi temel gereksinimlerin tümünü kapsamıştır. Güvenlik kavramı çevreyi de içerecek biçimde yeniden tanımlanırken küresel çevre sorunlarının sınır tanımaması nedeniyle güvenlik de ulusal düzeyde sınırlı kalmayıp bölgesel hatta küresel nitelik kazanmıştır. Bu yüzden kendi başına bir çevresel güvenlik anlayışından söz etmek mümkündür. Güvenliğin çevre unsurunu da içerip içermediği konusunda akademisyenler arasında görüş birliği yoktur. Ancak, 1996 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri II. Konferansı'nda (HABİTAT II) sivil toplum kuruluşlarının Genel Kurula sundukları deklarasyonda, güvenliğin sadece askeri güç olarak değil; ekonomik, ekolojik, kültürel, sosyal ve bireysel güvenlik olarak yeniden tanımlanması gerektiği yer almıştır.²⁵⁸ Bu anlayış, yukarıda tanımlanmış olan klasik güvenlik anlayışından farklılıklar içermektedir. Çünkü tehdit algılamasında bir dış güçten bahsetmek mümkün değildir.

Çevresel güvenlik iki endişeden kaynaklanmaktadır; doğal kaynakların tükenmesi ile doğabilecek çatışmalar ve yaşam destek sistemlerinin yok olması ile yaşanabilecek toplumsal ve ekonomik kayıplar.²⁵⁹ İkinci endişe tez çalışmasının kapsamı dışındadır. Birinci endişe ise klasik güvenlik anlayışına çok da uzak değildir. Çünkü kıt kaynaklar yüzünden meydana gelen çatışmalar yeni bir olgu değildir. Yeni olan, bu çatışmalara yalnız petrol gibi kolaylıkla yenilenemeyen ve doğada kısıtlı bulunan kaynakların değil, su gibi yenilenebilen ancak gerekli önlemler alınmazsa nitelik ve nicelik olarak yetersizleşebilecek, hatta bölgesel bazda halihazırda yetersiz olan doğal kaynakların da yol açabileceği gerçeğidir. Çevre Değişimi ve Çatışma Projesinin yöneticilerinden Thomas F. Homer-Dixon'a göre gelecek savaşlar ve iç ayaklanmalar su, gıda, orman gibi yenilenebilen doğal kaynak kıtlığından çıkacaktır.²⁶⁰

Su, yaşamsal önemi nedeniyle kıtlığı halinde devletlerin güvenliğine yönelik bir tehdit unsuru haline gelebilmektedir. Dünya üzerinde kullanılabilir tatlı su kaynakları

---

²⁵⁸ KULELİ Serap, "su kaynakları ve sınır aşan sular" , Harp Akademileri Konferansı, İstanbul, 2001

²⁵⁹ PAMUKÇU, a.g.e. s.19.

²⁶⁰ ESENYEL, a.g.e. s.43.

yalnız bir ülkenin sınırları içinde kalmıyorsa, diğere bir deyişle sınır aşıyorsa, bunların yönetimi kıyıdaş ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleştirileceğinden veya planlandığından ülkeler arası gerginliğe neden olabilmektedir. İhtiyaç duyulan su arzını elde etmeyi ve korumayı içeren su güvenliği, her ülkenin varlığını sürdürme önceliğinde ele aldığı bir konudur. Çünkü, su güvenliği olmayan bir ülkenin sosyal, ekonomik ve politik istikrarı tehlikededir.

BM'nin 1978 yılında yayınladığı bir çalışmada 214 tane uluslararası su havzasından bahsedilmektedir.²⁶¹ Bu rakam, SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasından sonra yapılan bir çalışmada 261 olarak açıklanmıştır.²⁶² Söz konusu uluslararası su havzalarının bazıları su kıtlığı içinde olan ülkeler tarafından paylaşılmaktadır. Bu yüzden su kaynaklarının paylaşımı ülkeler arası ilişkileri gerginleştirmektedir.

Su, ülkelerin dış politikalarında ulusal varlıklarını sürdürme ölçeğinde yer verdikleri ve gerektiğinde silahlı çatışmayı göze alabildikleri bir doğal kaynaktır. Tarihte bilinen en eski su çatışması M.Ö. 4500 yıllarında Mezopotamya kentleri Lagas ve Umma arasındadır.²⁶³

1967 Arap-İsrail savaşının en önemli nedenlerinin birisinin de Ürdün ve Yarmuk sularının paylaşılabilmesi olduğu ileri sürülmektedir. Ormanlık alana sahip olmayan Mısır'ın en gözde askeri bölüğü, Nil'in yukarı havzalarındaki tropikal alanlarda savaşmak üzere eğitilmektedir.²⁶⁴ Nil'in yukarı havzasındaki ülkeler su kullanımında Mısır'ı gözardı edememektedirler. Irak ve Suriye, 1975 yılında Suriye'nin Tabka barajı için su tutma işlemleri sırasında savaşın eşiğine gelmiş ve ordularını alarma geçirerek sınıra asker yığmışlardır.²⁶⁵

Pek çok batılı araştırma enstitüsünün yaptığı çalışmada, su paylaşım sorunundan dolayı çatışma riskinin en yüksek olduğu beş nokta; Moritanya-Senegal, Türkiye-Suriye, İsrail'in işgal altında tuttuğu topraklar, Etiyopya-Mısır, Mısır-Libya olarak tespit

---

²⁶¹ PAMUKÇU, a.g.e. s.72.

²⁶² ESENYEL, a.g.e. s.44.

²⁶³ PAMUKÇU, a.g.e. s.71.

²⁶⁴ BULLOCH, DARWISH, a.g.e. s.165.

²⁶⁵ TOKLU, a.g.e. s.113.

edilmiştir.²⁶⁶ Burada dikkati çeken bir husus da sorunlu su havzaları incelendiğinde Avrupa, Asya, Amerika, Afrika kıtalarından pek çok ülke bulunmasına rağmen, batılı uzmanlarca yapılan araştırmalarda nedense sadece Ortadoğu bölgesindeki su anlaşmazlıklarının çatışma sebebi olarak gösterilmesidir.

Türkiye'nin de sınırlarının %63'ünün akarsular ile çizilmiş olduğu²⁶⁷ göz önüne alındığında suyun ulusal güvenliğimize oluşturabileceği tehdidin boyutları ortaya çıkmaktadır. Önceki bölümlerde detaylı olarak incelendiği gibi, Fırat ve Dicle dışında, sınır oluşturan ve sınır aşan akarsular ile ilgili herhangi bir anlaşmazlık halihazırda söz konusu olmadığından, bahse konu akarsular bir tehdit unsuru olarak algılanmamaktadır.

Fırat ve Dicle'den kaynaklanabilecek Suriye ve Irak'ın Türkiye'ye yönelik tehditleri, Ortadoğu'nun siyasal yapısından kaynaklanan faktörler ile birlikte bundan sonraki bölümde incelenecek, tehdidin mevcut olup olmadığı, mevcutsa boyutları ortaya konmaya çalışılacaktır.

b. Ortadoğu'nun Siyasi ve Sosyal Yapısının Güvenlik Boyutuna Etkisi :

İlk yazılı medeniyetlerin beşiği ve tek Tanrılı dinlerin doğduğu yer Ortadoğu, dünyanın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar çelişkili görüşleri de besleyen bir tarihi derinliğe sahiptir. Bölgede; Araplar, İranlılar, Kürtler, Yahudiler, Kıptiler, Beluciler ve Asurilerden oluşan etnik çeşitlilik dinsel açıdan da kendini göstermekte, bölge nüfusunun %92'sini²⁶⁸ oluşturan Müslümanlarla birlikte Hıristiyanlar ve Yahudiler, hem farklı mezhep yapılarıyla hem de değişik ülkelere dağılmış olmaları nedeniyle karmaşık bir durum sergilemektedir.

Bölgenin 1nci Dünya Savaşı sonrası coğrafyasında, dikkati çeken nokta, sınırlar çizilirken hatta yeni devletler kurulurken yöre halkına hiç danışılmamış olmasıdır. İngiliz ve Fransızlar tarafından ve onların menfaatlerine uygun olarak yaratılan Arap devletleri arasında, doğal bir denge mevcut değildir. Örneğin; bölgenin güneydoğusunda yer

²⁶⁶ BULLOCH, DARWISH, a.g.e. s.162.

²⁶⁷ ESENYEL, a.g.e. s.93.

²⁶⁸ TOKLU, a.g.e. s.97.

almış olan Suudi Arabistan'ın 12 milyon nüfusuna ve kişi başına 7500 ABD Dolarına ulaşan milli gelirine ve geniş petrol kaynaklarına karşı, batıda 50 milyona yakın nüfusu ve kişi başına 1100 ABD Doları milli geliri ile Nil deltasına sıkışmış olan Mısır yer almaktadır.²⁶⁹

Ortadoğu'daki siyasi birimleri oluşturan devletlerin rejimleri de farklıdır. Bu farklılığın bölgenin istikrarsızlığında önemli rol oynadığı değerlendirilmektedir. Mutlak monarşiler, şeyhlikler, emirlikler, militarist ağırlıklı rejimler bölge ülkelerinin rejim özellikleridir. Bu tür rejimlerde dar olan reaksiyon eşikleri krizlerin süratli gelişmesine yol açmaktadır. Çeşitli ülkelerdeki radikal akımların tutucu rejimlere karşı harekete geçirilmesine, Alevilik, Şiilik ve Sünnilik gibi dini mezhep kavgalarının da eklenmesi ve kışkırtılmasıyla Ortadoğu'da uyuşmazlıklar iyice artmaktadır.

Bunların yanı sıra, dünya petrol rezervinin üçte ikisine²⁷⁰ sahip olması nedeniyle büyük güçlerin petrolü kontrol altında tutmak için uyguladıkları tarihten gelen böl, parçala, yönet politikaları, büyük güçlerin dışında kendini bölgede biraz güçlü gören her devletin etnik, dinsel, ideolojik sebeplerle diğerinin iç işlerine karışması uyuşmazlıkların diğer bir nedenidir.

Bölgedeki Arap Devletleri, her ne kadar 1945 yılında Arap Birliği adı altında teşkilat kurmuş olsalar da İsrail'e ve İran'a karşı yapmış oldukları savaşlarda, son olarak da Körfez Savaşında farklı cephelerde yer almışlardır.

Arap devletleri arasındaki bu doğal, politik ve ekonomik farklılıklar şiddetli uyuşmazlıklara ve güvensizliklere neden olmaktadır. Güvensizlik hissi politikacılar tarafından daha da körüklenmekte, sonuçta politik istikrarsızlık bölgenin göze çarpan bir niteliği olmaktadır.

---

²⁶⁹ VERSAN Rauf, "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Hukuk Açısından Türk-Arap İlişkileri", Su Sorunu, Türkiye ve

Ortadoğu, Derleyen Sabahattin ŞEN, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, s.436.

²⁷⁰ KOCAOĞLU, a.g.e. s.176.

Ayrıca bu ülkeler, anlaşmazlıkları askeri yollarla çözmek, geçmişteki çatışma ve kavgaları sona erdirmek için güç kullanımının genel kabul gördüğü bir tarihe sahiptirler.

Yukarıda yapılan değerlendirmeler ışığında Ortadoğu'nun istikrarsızlığı besleyen bu yapısı, su sorununda belki tek başına bir çatışma sebebi olmayabilir; ancak diğer uyuşmazlıklarla birlikte birleşik bir krize neden olabilecek niteliktedir.

6. TÜRKİYE'NİN İZLEMESİ GEREKEN POLİTİKA :

Bir uluslararası akarsu havzası ülkesinin dış politikasını belirleyen beş kriter mevcuttur. Bunlardan birincisi, ülkenin uluslararası platformda imajına gösterdiği değer, yani amacına meşru yollardan ulaşma isteği, ikincisi, uluslararası hukuk kurallarının ülke dış politikası üzerindeki etkisi, üçüncüsü, ülkelerin diğer havza ülkesi ya da ülkeleri ile farklı sorunlarının varlığı, dördüncüsü, havza ülkelerinin karşılıklı bağımlılık ve ortak sorumluluklara girebilecek olması ve son kriter, ülkenin egemenlik anlayışıdır.²⁷¹

Bu kriterlere göre havza ülkesinin ne kadar uyuşmazlık, ne kadar işbirliği doğrultusunda dış politikasını oluşturacağını tahmin etmek mümkündür. Söz konusu kriterler Türkiye açısından değerlendirildiğinde, Türkiye'nin dış politikasının işbirliği doğrultusunda olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak, Suriye ve Irak için aynı şeyleri söylemek pek mümkün değildir.

Türkiye her ne kadar işbirliği girişimleri içinde de olsa, önceki bölümde de belirtildiği gibi Ortadoğu'nun temel yapısı değişmediği sürece, Türkiye'nin sahip olduğu pozisyonda su faktörü, ilgili ülkeler tarafından öncelikle bir politik güç ve psikolojik baskı unsuru olarak algılanmaya devam edecektir. Bu görüş, konuya yaklaşımda söz konusu iki ülkenin hareket noktasını oluşturacaktır. Türkiye konuyu hangi çerçeveye çekmeye çalışırsa çalışsın bu ülkelerin tutumlarının kolayca değişmeyeceği değerlendirilmektedir. Ayrıca, günümüzde uluslararası alandaki değişimlerin, Türkiye'nin stratejik değerini önemli ölçüde artırması, bu tip bir bölgede psikolojik baskıların gelişimine katkıda bulunacak, su gibi bir kıt kaynak konusunda, Türkiye'nin coğrafi açıdan avantajlı pozisyonunu uluslararası alanda artan önemi ile birlikte algılayan bölge ülkeleri, konuyu

---

²⁷¹ PAMUKÇU, a.g.e. s.80

öncelikle politik bir mesele halinde yorumlayacak ve bu kaynak faktörünü de bir baskı unsuru olarak değerlendireceklerdir. Bilinç altıda olsa bu şekil bir algılamadan kurtulamayacaklardır.

Bunların yan ısıra, sahip oldukları rejimler nedeniyle elastikiyetleri az olan bu ülkelerin reaksiyon eşiklerinin çok dar olacağı, suyun diğer sorunlarla birlikte krizler halinde zaman zaman tırmanma sürecine girebileceği de göz önünde tutulması gereken bir husus olarak değerlendirilmektedir.

Uluslararası antlaşma ortamının sağlanması için şu şartların oluşması gerekmektedir;²⁷² taraf ülkelerin konuya teknik bakışının aynı olması, su tüketim ve kullanım şekillerinin benzer olması, ülkeler arasında milli ve hükümet seviyesinde sıkı ilişkilerin mevcut olması, olayda az ülke olması, taraf olan bir büyük ülkenin antlaşma taraftarı olması ve su kullanımı ile bir ülkede geliştirilecek ürün veya hizmetin başka ülkelerin de işine yarayacak olması. Antlaşma olması için gerekli şartlar ve yukarıda yapılan değerlendirmeler ışığında, su konusunda yakın bir zamanda antlaşma olması muhtemel görülmemektedir. Antlaşma için gerekli şartlar, aynı zamanda izlenmesi gerekli politika hakkında da yol gösterici niteliğindedir.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında Türkiye'nin izlemesi gereken politika şu şekilde tespit edilmiştir:

Türkiye, kısa vadede statükonun devamından yana bir politika izlemelidir. Çünkü GAP'ın tamamlanması için zamana ihtiyacı vardır. Önümüzdeki 5-10 yıllık bir dönemde Türkiye AB'ne tam üye olmayı başarabilirse, Avrupa müktesebatına uyum çerçevesinde Avrupa Ekonomik Konseyi tarafından hazırlanan "Sınır Aşan Sular ve Uluslararası Göllerin Kullanım ve Korunması Sözleşmesi" ve bu sözleşmeye ek olarak hazırlanmış "Su ve Sağlık Protokolü"nü imzalamak zorunda kalabilir. Sözleşme, memba ülkelerinin su kaynaklarının geliştirilmesine ilişkin olarak geliştirecekleri projeler konusunda mansap ülkelerini önceden haber etme ve onaylarını alma zorunluluğunu getirmektedir.²⁷³

---

²⁷² ROGERS, a.y.

²⁷³ ESENYEL, a.g.e. s.33.

Keban Barajının inşası çalışmalarıyla başlayan su sorunu kapsamında Türkiye hep işbirliğinden yana olmuş, 1982-1992 yılları arasında çeşitli tarihlerde yapılan on altı Ortak Teknik Komite toplantısında ²⁷⁴ somut çözüm önerileri üreten tek ülke olmuştur. Ancak, Suriye ve Irak Türkiye'nin iyi niyetli bu yaklaşımını yanlış değerlendirmiş, suların kaynağında paylaşılmasına kadar varan ve Türkiye'nin egemenlik hakkını hiçe sayan aşırı ve orantısız isteklerde bulunmuşlardır.

Sorunun üç ülke arasında kalıcı bir antlaşma ile çözümlenmesi en uygun çözüm tarzıdır. Ancak, mevcut durumda aşağı kıyıdaş ülkeler böyle bir antlaşmaya en azından politik olarak hazır gözükmemektedirler. Ortadoğu'nun istikrarsızlık üreten karmaşık yapısı da bu durumu zorlaştırmaktadır. Böyle bir bölgede ve daha önce Ortadoğu'nun siyasi ve sosyal yapısı değerlendirilirken belirtilen koşullar içinde, kendi güvenliğini sağlamaya yönelik olarak Türkiye için genelde etkili bir dolaylı baskı ve daha ileri boyutlarda anlaşmazlıklar halinde bunun tamamlayacak bir dolaylı tutum en gerçekçi politika olacaktır. Etkili politikalarla dolaylı baskı uygulamaları çerçevesinde kısa vadede uygun politik ortamlar yaratabileceği değerlendirilmektedir. Daha ileri boyutlarda anlaşmazlıklar ve çatışmaların söz konusu olabileceği durumlar için ise politik, ekonomik ve psikolojik baskılarla birleştirilmiş bir şekilde askeri kuvvet kullanımına yer veren dolaylı tutum stratejisi uygulanabileceği değerlendirilmektedir. Çünkü, hem barış hem de çeşitli kriz ortamlarında, Ortadoğu'da su gibi konular etrafında odaklanan durumlar için en uygun tutumlar bunlardır.

Orta vadede Türkiye, kısa vadede yürüteceği politikaların sonuçlarına bağlı olarak, siyasi ve ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesi, güvensizliğin ortadan kaldırılması ve üçlü antlaşma imkanlarının zorlanmasına yönelik bir politika takip etmelidir. Bu aşamada dondurduğu Ortak Teknik Komite çalışmalarının yeniden başlatılması ve çözüm arayışlarına hız verilmesi konuları düşünülebilir. Üç Aşamalı Planı günün koşullarına göre revize ederek ve karşı tarafın çekinceleri dikkate alınarak bir uzlaşma arayışında olabilir. Üç Aşamalı Plan uluslararası anlayışlara uygun bir yapıya sahiptir.

---

²⁷⁴ TOKLU,a.g.e. s.118.

Türkiye'nin uzun vadeli politikasının iki ayağı olmalıdır. İlk aşamada, bölgesel işbirliği imkanlarının artırılması ve kendi güvenliği için normatif bir planlama içinde olmalı ve bu iki ülkenin iç sistem ve yapılarının karakterlerini değiştirmeye katkıda bulunacak bir politika izlemelidir. ABD'nin Irak politikasına, Kuzey Irak'ın statüsü hariç, destek verilerek bu ülkenin demokratik bir yönetim şekline kavuşmasının sağlanması, bu politikaya örnek olarak verilebilir.

İkinci aşama ise, daha geniş kapsamlı bölgesel ekonomik işbirliği imkanlarının araştırılmasıdır. Bölgeye yönelik olarak "Ortadoğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı" kurulabilir. Havza boyu işbirliğinin sağlanması amacıyla öngörülen bu teşkilata bağlı bir kuruluş olarak Fırat-Dicle Havza Yönetimi kurulabilir. Dünyada sınır aşan sular ile ilgili bir çok havza yönetimi uygulamaları mevcuttur. Tuna Nehri Havza Yönetimi, Ganj Ortak Nehir Komisyonu ve Aral gölü Havzası Su Kaynakları Yönetimi bu tür uygulamalara birkaç örnektir.²⁷⁵ Bu havza yönetimlerinin ortak amacı, kıt olan suyun verimli kullanılması ve su arzının artırılmasıdır. Çünkü kıt olan bu kaynağın bölüşülmesi, sorunu temelde çözmez. Kaynak, ülkelerin ihtiyaçlarını karşılayamıyorsa, paylaştıktan sonra da karşılayamayacaktır. Su yatırımları pahalı yatırımlardır. Bazen ülkelerin tek başlarına altından kalkamadıkları veya büyük fedakarlıklarla karşılamaya çalıştıkları su kanalları, barajlar, tarım teknolojisi, ülkeler arasında işbirliği ile ortak amaçlar doğrultusunda daha kolay gerçekleştirilebilir.

Önerilen havza yönetimi ile hidrolojik, hidrografik, jeolojik ve iklimsel verilerin toplandığı ve her ülke uzmanlarından oluşan su veri bankası, tarımdaki verimsiz sulamanın önlenmesi ve sulamaya ayrılan su miktarının azaltılması için bitki köküne sulama ve yağmurlama içeren mikro sulama yöntemlerinin kazanılması, kentsel su atıklarının yeniden kullanımı için gerekli teknolojik yatırımları içermektedir. Ayrıca Ekonomik İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde, gıda iş bölümüne gidilebileceği değerlendirilmektedir. Bu sistemde, hangi ürün hangi ülkede ekonomik ve su kullanımı açısından en optimal biçimde üretiliyorsa, orada üretilecek diğer ülkeler de bu ürünü, o ülkeden ithal edeceklerdir. Sistem ülkeler arası ticari antlaşmalar, gümrük indirimleri ile işler hale getirilebileceği gibi, Aral Gölü Su Kaynakları Yönetiminde görüldüğü gibi

---

²⁷⁵ PANUKÇU, a.g.e. s. 114.

karşılıklı bağımlılık ilkesine göre, gıdaya karşı petrol veya başka bir ihtiyaç duyduğu ürünü almak şeklinde de olabilir.

Bu çerçevede GAP'a işlerlik kazandırılabilir. GAP'a yapacakları yatırımlarla ya da yukarıda belirtilen karşılıklı bağımlılık ilkesine uygun olarak, Suriye ve Irak gıda ihtiyaçlarını Türkiye'den temin ederek, tarıma ayırdıkları suyun diğer sektörlerde kullanılmasını sağlayabilirler.

Yukarıda belirtilen kısa, orta ve uzun vadeli politikaların tamamı birbirleriyle ilişkilidir. Tespit edilen politikaların birinde istenen sonuç alınamazsa, takip eden aşamaların uygulanma imkanı azalacaktır. Özellikle uzun vadeli olarak tespit edilen politika, bölgenin istikrarsız yapısının giderilmesi ve ülkeler arasındaki güvensizliğin karşılıklı siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi yolu ile kaldırılmasına bağlıdır. Bu şartlar gerçekleştirilmeden geniş kapsamlı bir ekonomik işbirliğinin uygulanma şansı, pek gerçekçi olarak görülmemektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ VE TEKLİFLER

1. SONUÇ :

a. Uluslararası Hukuk Açısından :

(1) Sınır oluşturan ve sınır aşan akarsulara aynı genel uluslararası hukuk kurallarının uygulandığı hususu, uluslararası hukukun kaynaklarından biri olarak gösterilen devlet uygulamalarında pek görülmemektedir. Çünkü ülkeleri ayıran akarsularla ilgili uyumsuzluklar, bu tip sular aynı zamanda ülkeler arasında sınır da teşkil ettiklerinden, bu konuda yerleşmiş hukuk kurallarına göre, sınır antlaşmalarında (bu suların ulaşımına elverişli olup olmadığına göre, thalweg ya da orta çizgi esaslarının kabulü ile) belirli bir çözüme kavuşturulmaktadır. Ancak, sınır aşan sularla ilgili uyumsuzluklarda, hali hazırda genel kabul görmüş bir hukuki düzenleme mevcut değildir. Bu iki kategorideki suların aynı kavram altında birleştirilme gerekçesi olan aynı hukuk kurallarının uygulanması hususunun uygulama alanı olmadığından, sınır oluşturan ve sınır aşan sular olarak ayrı kavramlarda tanımlanmaları gereklidir.

(2) Uluslararası hukuk uyarınca, kıyıdaş devletlerin uluslararası akarsuların ülkelerinden geçen ya da ülkelerini sınırlayan kesimlerindeki sulardan, ülke egemenliklerine dayanan faydalanma hakları vardır.

(3) Uluslararası hukuk, faydalanma hakkına mutlak bir nitelik tanıyan ve uluslararası akarsuların kullanılmasında tek bir kıyıdaş devlete üstünlük sağlama iddialarının ileri sürülebilmesine yol açan aşırı doktrinleri reddetmektedir.

(4) Uluslararası hukuk, kıyıdaş devletlere uluslararası akarsulardan faydalanma haklarını kullanırken, başka devletlerin mukabil faydalanma haklarına zarar vermeme vecibesini yüklemektedir.

(5) Uluslararası hukukunun çözmek zorunda olduğu sorunlardan birisi olan faydalanma hakkının sınırları ve bu faydalanma hakkının uygulanması sonucu diğer devletlere verilen zararın sınırlarının tespiti konusunda, BM'in kabul ettiği son sözleşmeye rağmen, genel olarak kabul görmüş ve yerleşmiş bir hukuk kuralı bulunmamaktadır. Her akarsu havzasının kendine has özellikleri olduğundan hareketle, sınır aşan suların kullanımına ilişkin uyuşmazlıkların genel bir antlaşma yerine, ilgili ülkeler arasında havzanın özellikleri dikkate alınarak çözümlenmesi daha gerçekçi ve uygulanabilir olacaktır.

(6) Türkiye, Fırat, Dicle ve Asi akarsularının dışında sınır oluşturan ve sınır aşan suların kullanımı ile ilgili hususları, komşu devletlerle değişik tarihlerde imzalanan antlaşmalar ve hukuki düzenlemelerle bir esasa bağlamış ve çözüme kavuşturmuştur.

(7) Türkiye'nin Fırat ve Dicle'yi konu alan ve bugüne kadar imzalamış olduğu antlaşmalarda, 1987 yılında Ekonomik İşbirliği Protokolü'nde taahhüt ettiği 500 m³/sn su bırakılması dışında, Fırat ve Dicle sularından faydalanması konusunda sınırlayıcı ahdi bir düzenleme yoktur.

(8) Uygulanan uluslararası hukuk, devletlerin uyuşmazlıkların çözümü konusunda, barışçı yollara başvurusu gerektiği kuralı dışında hiçbir genel kural koymamakta ve barışçı yollardan hangisinin seçileceği hususunu devletlerin ortak rızasına bırakmaktadır. Bu yönüyle, "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşme"nin sadece tarafları bağlayacağı değerlendirilmektedir.

(9) BM'nin 1997 Sözleşmesi her ne kadar hali hazırda teamül oluşturmaktan uzak olsa da, Sözleşmenin getirdiği ilkeler benimsendiği ölçüde çözüm alanının daralacağı ve bir baskı unsuru olarak kullanılacağı gözden uzak tutulmamalıdır.

b. Fırat ve Dicle Sorunu Açısından :

Su sorunu, Türkiye, Irak ve Suriye arasında, Türkiye'nin Fırat ve Dicle sularından faydalanma girişimleri sonucu başlamış, günümüze kadar sorun çözüme kavuşturulamamıştır. Sorunun ana esasları ve ulaşılan sonuçlar şunlardır;

(1) Fırat ve Dicle Şattularap akarsuyunun kolları olarak tek bir havza içinde yer almasına rağmen, Suriye ve Irak bu iki akarsuyun ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

(2) Fırat ve Dicle toplamı olan 85.25 milyar m³lük yıllık akımın 57.82 milyar m³ü (%67) Türkiye'den, 4 milyar m³ü (%4.5) Suriye'den, 23.43 milyar m³ü (%27.4) Irak'tan, gelmektedir. Yani havzasındaki suyun çoğu Türkiye kaynaklıdır.

(3) Fırat ve Dicle'ye katkıları yukarıda belirtildiği gibi sınırlı olmasına rağmen Suriye ve Irak, Fırat'ın %96.4'ünü, Dicle'nin ise %97.9'unu talep etmektedirler. Ülkelerin su arz ve talepleri arasında dengesizlik mevcuttur. Her üç ülkenin kullanmayı öngördükleri su miktarları göz önüne alındığında, tüketim hedefleri, Fırat'ın toplam debisinden 17.3 milyar m³, Dicle'nin toplam debisinden ise 5.8 milyar m³ daha fazladır.

(4) Suriye ve Irak'ın su taleplerine gerekçe olarak gösterdikleri sulanabilir tarımsal toprak potansiyelleri ile ilgili bilgilerde de, kendi ifade ettikleri rakamlarla yabancı uzmanların tespit ettiği rakamlar arasında büyük farklılıklar mevcuttur.

(5) Suriye ve Irak'ın iddia ettiği ve uluslararası kamuoyu tarafından sanılanın aksine, Türkiye su zengini bir ülke değildir. Her üç ülkenin su potansiyelleri birbirine yakın olup, üç ülke arasında en zengin ülke Irak'tır.

(6) Suriye ve Irak günümüzde su kıtlığı çeken ülkeler arasında gösterilmemektedir. Ancak nüfus artış hızları ve su kaynaklarını verimsiz kullanmaları nedeniyle, içinde bulunduğumuz yüzyılın ilk çeyreğine doğru su sıkıntısı çekecekleri değerlendirilmektedir.

(7) Suriye ve Irak, GAP'ın tamamlanması ile birlikte kendilerine gelecek olan suyun azalacağı endişesi ile gelecekteki su haklarını da garanti altına almak istemektedirler. Bu yüzden GAP tamamlanmadan önce Türkiye'yi bir su antlaşmasına zorlamayı hedeflemektedirler.

(8) Her üç ülkenin sorunun çözümü amacıyla yaklaşımları da farklıdır. Türkiye, öncelikle gerçek ihtiyaçların tespit edilmesini isterken, Suriye ve Irak suların kaynağında eşit olarak paylaşılmasını istemektedirler.

(9) Türkiye, Fırat ve Dicle ile birlikte Asi akarsuyu konusunun da görüşme masasına getirilmesi gerektiğini savunurken, Suriye Hatay'ın resmi statüsünü zımnen tanıyacağı endişesi ile bu akarsuyu görüşmek istememektedir.

(10) Üç ülke arasındaki su sorununu, Ortadoğu Barış Süreci, Ortadoğu'daki su sorunu, gıda güvenliği, GAP, dini ve geleneksel kurallar gibi diğer faktörlerin de etkilediği değerlendirilmektedir.

Bu esaslar doğrultusunda, su sorunun teknik boyutta ileri sürüldüğü derecede çözümsüz olmadığı, Suriye ve Irak'ın GAP'ın tamamlanması ile birlikte kendilerine Türkiye tarafından bırakılacak su miktarının azalacağı endişesi ile gelecekte ihtiyaç duyacakları su miktarlarını da garantiye almak amacıyla hakkaniyetten uzak ve orantısız aşırı su talepleriyle çözümü zorlaştırdıkları, sorunun güvensizlik ve kısmen de Ortadoğu coğrafyasından kaynaklanan bir politik sorun olduğu sonucuna varılmıştır.

c. Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri Açısından :

(1) Günümüzde klasik güvenlik anlayışından farklı olarak, tehdit değerlendirilmesi ekonomik, kültürel ve çevresel tehditleri de içermektedir. Kaynakların kıt olması herhangi bir güvenlik analizinde önemli bir faktördür. Bu kapsamda kıt bir kaynak olan su, üst düzeyde ele alınan bir ulusal güvenlik konusu haline gelmiştir.

(2) Batılı araştırma kuruluşlarının hazırladıkları raporlarda, su için çatışma çıkabilecek bölgelerden birisi de Fırat-Dicle havzası olarak sık sık gündeme getirilmektedir. Tüm bu değerlendirmelere rağmen bilimsel bir metot kullanılarak yapılan bir analiz neticesinde, herhangi bir çatışmanın, mevcut şartlar altında gerçekleşme ihtimalinin zayıf olduğu, ancak Ortadoğu'nun istikrarsızlık üreten yapısı içinde ilgili devletler arasında diğer sorunlarla birlikte, su sorununun birleşik bir kriz olarak her an

gündeme gelebileceği ve Türkiye için tehdit olarak olmasa bile, potansiyel bir risk olarak algılanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

(3) Su kıt olması sebebiyle günümüzde ve özellikle önümüzdeki dönemde, stratejik bir kaynak ve yeni bir güç unsuru olma yolundadır. Türkiye sahip olduğu su kaynaklarını kendi milli menfaatleri doğrultusunda etkinlikle kullanabilmek için bir su stratejisi üretmek durumundadır.

(4) Türkiye, su sorununu milli menfaatlerine uygun olarak çözümlenecek bir politika izlemelidir. Bu kapsamda kısa vadede, statükonun devamından yana, orta ve uzun vadede, ilk etapta sorunun üç ülke arasında çözümüne, sonraki aşamada da bölgesel ekonomik işbirliğine yönelik arayışlar içinde olmalıdır.

2. TEKLİFLER:

a. Su sorununu kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilecek duruma getirmek isteyen taraflar, Türkiye'nin özellikle nispeten yalnız kaldığı ortamlarda tırmanmayı hızlandırabileceklerdir. Bu yüzden dış çevreden soyutlanma engellenmelidir.

b. Türkiye, Fırat ve Dicle sularını açıkça bir tehdit aracı olarak kullanmamalıdır. Böyle bir davranışın sadece ilgili ülkelerin değil, uluslararası kamuoyu ve kuruluşların da kendisine karşı olacağı tehlikesinin mevcut olduğu dikkate alınmalıdır. Ancak, suyun bölgede stratejik bir madde olduğu gerçeği unutulmamalı, kriz durumunda dolaylı baskı unsuru olarak kullanılabilirdir.

c. İsrail ile ekonomik ve siyasî ilişkiler daha da geliştirilmeli ve bölgede meydana gelebilecek ihtilâflarda İsrail'in Türkiye'nin yanında yer almasını temin edecek politikalar tespit edilmeli ve cesaretle uygulanmalıdır. İsrail faktörü gerektiğinde dolaylı baskı unsuru olarak kullanılmalıdır.

ç. Türkiye Fırat-Dicle suları gündeme geldiğinde, Asi'nin de aynı niteliklere sahip bir akarsu ve Türkiye'nin de bu akarsuyun kıyıdaş bir ülkesi olduğunu vurgulamalı ve bunu görüşme masasına taşımalıdır. Suriye'nin Asi sularını tüketmesinden ve

kirletmesinden duyduğu şikayetleri, Türkiye'nin açıkça dile getirmesi gereklidir. Aksine pasif davranışlar, Suriye'nin bu akarsu ve Hatay konusundaki iddialarının haklı olabileceği yorumlarına yol açabilir. Böylece Suriye, Fırat konusunda hangi tezleri savunuyorsa Türkiye'de bunları Suriye'ye karşı kullanma şansına sahip olacaktır. Üstelik Türkiye, Fırat sularının bir kısmını kullanmayı planlarken Suriye, Asi'nin tamamına yakınına kullanmaktadır. Böylelikle, Asi'yi su müzakerelerinin ayrılmaz bir parçası durumuna getirip Suriye'nin haksız biçimde dikkatleri Fırat üzerine toplamakta olduğunun altı çizilecek ve Türkiye'nin de Suriye'den talepleri olduğu vurgulanacaktır. Ayrıca Suriye'nin Hatay'ı gündeme getirmesi durumunda, bu ülkeyi Türkiye'den toprak talep eden ülke konumuna sokacaktır. Bu durumda İsrail'den Golan Tepelerini almayı bekleyen Suriye, aynı anda Türkiye'nin de karşısına toprak talebiyle çıkmayı göze alamayacaktır.

d. Kaynak ülke olarak Türkiye, her iki devletle de ilişkilerini göz önünde bulundurarak, sular üzerindeki her türlü tasarruf hakkını muhafaza etmelidir. Suların bölüşülmesi hiçbir zaman söz konusu edilmeyerek, bu konuda yazılı bir antlaşma yapılmamalıdır. Fırat ve Dicle'den bırakılacak su miktarı, Türkiye'nin ihtiyaçları ve millî çıkarları doğrultusunda, dostluk, iyi niyet ve iyi komşuluk prensipleri çerçevesinde siyasî ve ekonomik konularla bütünleştirilerek tespit edilmelidir. Fırat ve Dicle tek havza olarak ele alınmalı, ortak sularla ilgili görüşmelerde Irak ve Suriye'nin bir arada bulunması sağlanmalıdır.

e. Türkiye'nin tarım ürünlerine her gün daha fazla talep duyan Orta Doğu ülkeleriyle, ekonomik ilişkilere paralel olarak siyasî ilişkiler de geliştirilmeli, bu ülkelerdeki pazar payı artırılarak, tarım ürünlerine bağımlılıkları sağlanmalıdır. Üçüncü Dünya Ülkeleri ile ekonomik ilişkiler geliştirilmeli, bu ülkelere gıda yardımında bulunularak, siyasî platformda bu ülkelerin desteği sağlanmalıdır.

c. Büyük bir kısmı ile ekonomik ilişkide bulunduğumuz İslâm Konferansı Teşkilatı'na üye ülkeler vasıtasıyla, Suriye'nin Türkiye'ye yönelik tutumuna karşı siyasî baskı oluşturularak, Türkiye'ye karşı faaliyetlerinden vazgeçirilmelidir.

d. İkili ilişkilerde karşılıklı güveni oluşturmak büyük önem arz etmektedir. Bunda üst düzey yetkililerin karşılıklı ziyaretleri önemli rol oynamaktadır. Üst düzeyde karşılıklı ziyaretlerin yapılması sağlanarak, iyi bir diyalogun kurulmasına çalışmalı ve bu diyalog sürdürülmelidir.

ğ. GAP çerçevesinde yer alan projelere bu iki ülkeden de özel teşebbüsün sınırlı olarak katılımı sağlanarak, GAP'ın kendilerine karşı geliştirilmiş politik bir silah olmadığı, tüm bölge ülkeleri için fayda sağlayacağı gösterilmelidir.

e. Bölge ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgenin su sorununa çözüm olması amacıyla, Barış Suyu Projesi'nin politik olarak da kabul edilmesi için gerekli girişimlerde bulunulmalıdır.

ı. Ülkelerin askerî gücünün esas itibarıyla o ülkenin ekonomik kaynakları ile ilgili olması nedeniyle, GAP ile sağlanacak ekonomik gelişmeye paralel olarak millî hak ve menfaatleri koruyacak, caydırıcı bir askerî gücün sürekliliği ve devamlılığı sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

1. AVCI İlhan ,Ortadoğu ve Su Sorunu, Cumhuriyet, 11-17 Ocak 1996.
2. AVCI İlhan, "Ortadoğu ve Su Sorunu", Cumhuriyet, 14.01.1996.
3. BAĞIŞ Ali İhsan, "Turkey's Hydropolities of The Euphrates – Tigris Basin", International Journal of Water Resources Development, 1997.
4. BAĞIŞ Ali İhsan, "Ortadoğu ve Su Sorunu", Harp Akademileri Bülteni, sayı 192, Mart 1999, İstanbul.
5. BİLEN Özden, Ortadoğu Su Sorunu ve Türkiye, Tesav Yayınları, Ankara, 1996, (Çevrimiçi) <http://www.basarm.com.tr/yayin/politik/susorun01.htm>, 2 Ekim 2007.
6. BULLOCH John, DARWISH Adel, Su Savaşları, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.
7. ÇOMAK Hasret, "21nci Yüzyılda Orta Doğu Su Sorunu ve Türkiye", Harp Akademileri Bülteni, sayı 199, 2001.
8. DEĞERLİ Turgut, Milli Güvenlik Siyaseti ve Stratejisi, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1996.
9. Devletler Hukuku, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.
10. DİNÇYÜREK Ahmet, Yeni Bir Strateji, Hidrostrateji, Harp Akademileri Basım Evi, 1996.
11. Dışişleri Bakanlığı Bilgi Notu, Kasım 2001.
12. ELİBOL Sabahattin, Türkiye-Suriye İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1994.
13. ESENYEL Ömer, Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Potansiyelin Kullanılması, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2001.
14. GAP Bölge İdaresi Başkanlığı, (Çevrimiçi) <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Frames/fr1.html>, 08.12.2007.
15. HAKGÜDEN Fikret, ÖNEM Semih, CAŞIN Mesut, "Sınır Aşan Sular", Silahlı Kuvvetler Dergisi, sayı 359, Ocak 1999.
16. İran'la Bir Kriz Daha, Milliyet, 24 Ağustos 2001.

17. KARA Suat- KAYA Adem, Fırat ve Dicle Suları ve Bölge Güvenliğine Etkileri, Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, İzmir, 1998.
18. KOCAOĞLU Mehmet, Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.
19. KORKUT Halis, “21nci Yüzyılın Stratejik Silahı Gıda”, Harp Akademileri Konferansı, İstanbul, 2001.
20. KULELİ Serap, “Su Kaynakları ve Sınır Aşan Sular”, Harp Akademileri Konferansı, İstanbul, 2001.
21. Lozan Antlaşması, Montreux Sözleşmesi ve Paris Sözleşmesi, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1987.
22. Milliyet, 16 Mart 1996.
23. Milliyet, 31 Mart 1996.
24. Milliyet, 5 Ocak 2000.
25. Milliyet, 19 Ocak 2000.
26. MORGENTHAU Hans J., Uluslararası Politika, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.
27. MÜFTÜOĞLU Ferruh, Ortadoğu Su Meseleleri ve Türkiye, Marifet Yayınları, İstanbul, 1997.
28. OKUYAN Rafi, “Fırat ve Dicle Neden Uluslararası Nehir Olmuyor?”, Ayna, Güz 1993.
29. Orta Doğu’da Su Sorunu, Bölgesel ve Sınıraşan Sular Daire Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1996.
30. PAMUKÇU Konuralp, Su Politikası, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.
31. ROGERS Peter, “The Value of Cooperation in Resolving International River Basin Disputes”, Natural Resources Forum, Harvard University, Cambridge, USA May 1993.
32. Sabah, 16 Ocak 2000.
33. SAR Cem ,Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı, Sevinç Matbaası, Ankara,1970.

- 34.** SÖNMEZOĞLU Faruk, Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar, DER Yayınları, İstanbul, 1998.
- 35.** ŞEN, “Su Sorunu Ekseninde Suriye-Irak-Türkiye ilişkileri”, Stratejik Analiz, cilt1, sayı 12, Nisan 2001.
- 36.** TANYELİ Cevdet, Milli Strateji ve Oluşumunda Etkileyici Faktörler, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1990.
- 37.** TİRYAKİ Orhan, Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’da Su Sorunu, Harp Ak. Basımevi, İstanbul, 1994.
- 38.** TOKLU Vefa, Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye, Turhan Kitapevi, Ankara, 1999.
- 39.** TOMANBAY Mehmet, Dünya Su Bütçesi ve Ortadoğu Gerçeği, Gazi Kitapevi Ankara, 1998.
- 40.** Uluslararası İlişkiler Sözlüğü,(Çevrimiçi)
<http://www.mfa.gov.tr/Turkce/gruph/ha/ha03bhtm/04.htm>, 14 Kasım 2007.
- 41.** ÜNVER Olcay, Su Kaynakları Mühendisliği Açısından Fırat-Dicle Havzası konulu konuşma metni, Sınıraşan Sularımız ve Ortadoğu’da Su Sorunu Sempozyumu, İstanbul, 1995.
- 42.** VERSAN Rauf, “Güneydoğu Anadolu Projesi ve Hukuk Açısından Türk-Arap İlişkileri”, Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, Derleyen Sabahattin ŞEN, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.
- 43.** WATERBURY John, “Dynamics of Basin-Wide Cooperation in The Utilization of The Eyphrates”, Prepared For The Conference: The Economic Development of Syria; Problems, Progress and Prospeets, 1990.
- 44.** YILDIZ Gökalp, “ Türkiye, Suriye ve Irak’ın Sınıraşan Sular Konusunda İleri Sürdükleri Tezler ve Yaklaşımlar”, Silahlı Kuvvetler Dergisi, sayı 370, 2001.